

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΙΝ ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ
ΥΠΟ
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Δ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

2. Ο ΛΑΤΙΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

Ἡ πρώτη νεοπλατωνικὴ γραφὴς τῆς χριστιανικῆς Δύσεως εἶναι ἡ τοῦ Ἀύγουστινοῦ († 430). Ὁ μέγας οὗτος ἀνὴρ θὰ παρουσιάσῃ τὴν πρώτην νεοπλατωνικὴν παράστασιν εἰς τὴν λατινικὴν θεολογικὴν σκηνήν, ἡ ὁποία, ἀναπαράγουσα καὶ ἐνίοτε παραποιῶσα τὰ κείμενα, θ' ἀνεβάλλῃ ἔκτοτε ἔργα τῆς αὐτῆς σχολῆς ἐπὶ δέκα καὶ πλέον αἰῶνας.

Ὅπως δὴποτε, ἡ θεολογία τοῦ Ἀύγουστινοῦ, ὡς ἀρχὴ τῆς Δυτικῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας, εἶναι μεγαλοπρεπής. Καὶ ναὶ μὲν διδάσκαλος τοῦ Ἀύγουστινοῦ εἶναι ὁ Πλωτῖνος, ὁ ὁποῖος, «ἐὰν ἔχαμε τὸν Πλάτωνα ν' ἀναζήσῃ, ἀναζῆ ὁ ἴδιος εἰς τὸν Αὐγουστίνου»¹⁸¹ καὶ πατὴρ τοῦ ἀσυλλήπτου αὐγουστινεῖου Θεοῦ εἶναι ἡ Ἑλλάς¹⁸²: ὁ <Δημιουργός> τοῦ «Τιμαίου», ὡς προσωπικὴ ἔκφρασις τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν καὶ ἀπρόσιτος ὡς ὁ <Εἷς> τῶν «Ἐννεάδων», ἡ διαλεκτικὴ ὁμοίως, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ εἰς τὸ πλατωνικὸν καὶ πλωτικὸν ὕψος, εἶναι ἀναντιρρήτως πρωτότυπος καὶ ἀμίμητος.

Ὁ Θεὸς τοῦ Ἀύγουστινοῦ εἶναι ἀρχικῶς ἡ ὑψίστη ἰδέα τῆς σκέψεως (α). Τὴν ἐννοίαν ὁμοίως αὐτὴν, λόγῳ τοῦ κινδύνου τὸν ὁποῖον ὑποβάλλει, νὰ θεωρηθῇ ὁ Θεὸς πεπερασμένος, ὡς περιεχόμενος εἰς τὴν νόησιν, ὁ Ἀύγουστινος, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς σκέψεώς του ἐγκαταλείπει καὶ εἶναι ἐτοιμὸς νὰ παραδεχθῇ ὡς Θεὸν ὃ,τι θὰ ὑπερέβαλλε τὸ ἀριστὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (β), διαισθανόμενος οὕτω, διὰ τῆς εὐαισθήτου πνευ-

(α) «Ὁ Θεὸς νοεῖται ὡς τι, καλῦτερον τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει»¹⁸³. Κρίνω ὀρθὸν νὰ ὀνομάσω Θεόν... ἐκεῖνο..., ὑπέρτερον τοῦ ὁποίου οὐδὲν ὑπάρχει»¹⁸⁴.

(β) «Ἐὰν δυνηθῶ νὰ εἶρω τι καλῦτερον τοῦ ἀρίστου τῆς φύσεώς μου, θὰ εἶπω, ὅτι τοῦτο εἶναι ὁ Θεός»¹⁸⁴.

ματικής του κεραίας, την ένστασιν του Anselmi και του Meister Eckhart (α). "Οθεν, πᾶς λόγος περί Θεοῦ εἶναι ὑποδεέστερος τῆς ἰδέας του καὶ πᾶσαν ἰδέαν περί Θεοῦ ὑπερβάλλει αὐτὸς ὁ Θεός (β). Ὁ Αὐγουστινὸς τελικῶς θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ διανοητικὴ δύναμις δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν (γ), οἱ δὲ λόγοι, ἐπομένως, εἶναι ἀνίκανοι νὰ τὸν ἐκφράσουν, διότι ἡ προηγηθεῖσα ἐργασία τῆς διανοίας ἀπέτυχε νὰ κατανοήσῃ τὴν ἀλήθειαν κατ' ἀλήθειαν. Ἀντιθέτως, ὁσάκις ἐνόμισεν, ὅτι ἐνόησε, συνέλαβεν ἑαυτὴν. Διὰ τοῦτο, πᾶσα ἐνστασις ἀσαφείας εἰς τὴν περί Θεοῦ διδασκαλίαν εἶναι δικαιολογημένη (δ). Μοναδικὴ λοιπὸν γνώσις εἶναι, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἄρρητος. Τοῦτο ὅμως, λεχθὲν περί τοῦ Θεοῦ, ἀναιρεῖ τὸ <ἄρρητον>, διότι, ἐφ' ὅσον χαρακτηρίζεται τι ὡς ἄρρητον εἰσηλθεν ἡδὴ εἰς τὴν ἐκφρασίαν. Ὡς ἐκ τούτου, προτιμότερα τῆς προσπαθείας νὰ ὑποταχθῇ ἡ ἀντινομία αὐτὴ εἰς τὸν λόγον εἶναι ἡ σιωπὴ (ε). Ὁ πόθος τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐν τούτοις, ὀφείλει νὰ μείνῃ ἀγρυπνος καὶ μετὰ τὴν συνειδησίαν τοῦ ἀδιαγνώστου (στ) καὶ κατόπιν οἰασιδῆποτε γνώσεως (ζ), διότι ἡ ἀναζητήσις τοῦ Θεοῦ κατ' ἑαυτὴν ἐκφράζει τὴν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ δὲ συνειδησίς τοῦ ἀδυνάτου τῆς εὑρέσεως τοῦ Θεοῦ εἶναι πραγματικωτέρα εὑρεσίς τῆς ὑποτιθεμένης εὑρέσεως του (η). Ἄλλ' ἐάν ἡ ὑποδειχθεῖσα σιωπὴ σημαίῃ ἀδράνειαν καὶ παραλλήλως ὁ πόθος τῆς νοήσεως ὀφείλῃ νὰ παραμείνῃ ἀσίγαστος, τότε ἄς ἐπιχειρήσῃ τις τὴν κατανοήσιν τοῦ ἀδιανοήτου, ὡς ἀδιανοήτου (θ). Οὕτω, φθάει ὁ Αὐγουστινὸς διὰ τῆς διαλεκτικῆς του εἰς τὸ συμπέρασμα τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων, ὅτι ἡ γνώσις τῆς ἀγνοίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀποκλειστικὴ γνώσις περί Θεοῦ.*

(α) «Λοιπόν, Κύριε, δὲν εἶσαι μόνον αὐτὸ, μεγαλύτερον τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ, ἀλλ' <ἐν> μεγαλύτερον ἐκείνου, τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ»¹⁸⁶. Λέγει λοιπὸν ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος: Τί εἶναι Θεός; Εἶναι <κάτι>, καλύτερον τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ. Ἄλλ' ἐγὼ λέγω, ὅτι ὁ Θεός εἶναι καλύτερος αὐτοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ»¹⁸⁶.

(β) «Ἡ σκέψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀληθεστέρα τῆς ἐκφράσεώς της, αὐτὸς δὲ ἀληθεστέρος τῆς σκέψεως»¹⁸⁷.

(γ) «Διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς καρδίας ὁ Θεός εἶναι ἀσύλληπτος»^{188α}.

(δ) «Τί νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ; Ἐάν μὲν θέλῃς νὰ εἴπῃς αὐτό., δὲν εἶναι ὁ Θεός; ἐάν ἡδυνήθῃς νὰ ἐνοήσῃς, ἄλλο τι ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐνόησες. Ἐάν κατὰ τινα τρόπον ἡδυνήθῃς νὰ ἐνοήσῃς, συνέλαβες διὰ τῆς σκέψεώς σου ἑαυτόν. Διότι δὲν εἶναι αὐτὸ (ὁ Θεός), ἐάν ἐνόησες; ἐάν δὲ εἶναι, δὲν ἐνόησες. Διὰ τὴν λοιπὸν παραπονεῖσαι, ὅτι δὲν ἐνόησες;»^{188β}. Περὶ τοῦ Θεοῦ ὀμιλοῦμεν οὐδὲν θαῦμα, ἐάν δὲν ἐνοήσῃς. Διότι, ἐάν ἐνοήσῃς, δὲν εἶναι (τὸ νόημά σου) ὁ Θεός»^{188α}.

(ε) «Ὅθεν, τοῦτο γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἄφατος. Ἄλλ' οὕτω, δὲν πρέπει νὰ λεχθῇ ὁ Θεός ἄφατος, διότι, ἐφ' ὅσον καὶ τοῦτο λέγεται, <κάτι> λέγεται. Καὶ ἀγνωστὸν τί εἶδους διαμάχῃ λόγων προκύπτει, διότι, ἐάν ἄφατος εἶναι τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λεχθῇ, δὲν εἶναι ἄφατος τὸ δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄφατος. Ἡ διαμάχῃ αὐτῆ τῶν λόγων ὀφείλει προτιμότερον ν' ἀποφευχθῇ διὰ τῆς σιγῆς, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ ὑποταγὴ της διὰ τοῦ λόγου»¹⁸⁹.

(στ) «Ἄς ἀναζητηθῇ ὁ Θεός ὡς ἀδιανοήτος, διότι φαίνεται, ὅτι πάντοτε ἀναζητεῖται, ἀλλ' οὐδέποτε εὑρίσκεται»¹⁹⁰.

(ζ) «Ἐνταῦθα πάντοτε ἄς ἀναζητῶμεν καὶ καρπὸς τῆς εὑρέσεως ἄς μὴ γίνῃ τὸ τέλος τῆς ἐρευνῆς.^{191α} Ἄς ἀναζητῶμεν νὰ τὸν εὑρωμεν, ἄς τὸν ζητῶμεν καὶ ὅταν εὑρεθῇ»^{191β}.

(η) «Ἄς ἀρκεσθῇ τις νὰ Σὲ εὑρίσκῃ, μὴ δυνάμενος νὰ Σὲ εὑρῃ, παρὰ νὰ δύναται νὰ Σὲ εὑρίσκῃ χωρὶς νὰ Σὲ εὑρῇ»¹⁹².

(θ) «Ἐάν σοῦ ἀρέσῃ ἡ νόησις, ἐνόησες, ὅτι δὲν ἐνοεῖς, διὰ νὰ μὴ μείνης πλήρως ἀμέτοχος τῆς νοήσεως»¹⁹³.

* «Οὐδέμια γνώσις τούτου (Θεοῦ) ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν; πλὴν τῆς γνώσεως τοῦ τρόπου τῆς ἀγνοίας του»¹⁹⁴. Ἡ εὐσεβὴς ἀγνοία εἶναι προτιμότερα τῆς θρασεῖας γνώσεως.

Ἐξ Ἰσου πρὸς τὸν Αὐγουστίνου σημαντικὸς λατῖνος νεοπλατωνικὸς εἶναι ὁ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Μεσαιῶνος ἀκμάσας Ἴρλανδὸς Joannes Scotus* Eriugena (†877), ἰσχύων διὰ τινὰς τῶν μελετητῶν του ὡς ἡ «καθαρωτέρα ἔκφρασις τοῦ νεοπλατωνικοῦ πνεύματος κατὰ τὸν Μεσαιῶνα»²⁰³. Καίτοι ἐρευνηταὶ τινὲς ἀμφιβάλλουν, ἐὰν εἶχεν ἄμεσον γνῶσιν τῶν νεοπλατωνικῶν κειμένων ἢ ἀπέκτησε ταύτην μέσῳ τοῦ Αὐγουστίνου²⁰⁴, ἐν τούτοις, ὁ Ἰωάννης, χάρις εἰς τὴν μοναδικὴν του ἐλληνομάθειαν, μεταφράζει τὸν ψευδο-Ἀρεοπαγίτην καὶ ἰσχύει μεταξὺ τῶν συγχρόνων του ὡς Graecorum Graecus²⁰⁵, χαρακτηριζόμενος ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς «τὸ γηραιὸν πρόσωπον τοῦ <κουρασμένου> Ἑλληνισμοῦ»²⁰⁶. Ὁ Eriugena ὁμοίως εἶναι ὁ πρῶτος θεολόγος τῆς Δύσεως, ὁ ὁποῖος ὑπερεπήδησε τὸν Νεοπλατωνισμόν, διανοίξας τὴν ὁδὸν πρὸς ἀντίληψιν ἐνὸς συνεχῶς αὐτοδημιουργουμένου Θεοῦ, συνδυάσας οὕτω κατὰ τρόπον περιεργον εἰς τὴν θεολογίαν του τὰ δύο μεγάλα ρεύματα τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως, τὸ παρμενίδειον καὶ τὸ ἡρακλείτειον, τὴν στατικὴν καὶ δυναμικὴν ἀντίληψιν τοῦ ὄντος, τὸ εἶναι καὶ γίγνεσθαι.

Διὰ τὸν νεοπλατωνικὸν Eriugena ἡ ψυχὴ στρέφεται περίεξ τοῦ ἀγνώστου καὶ ἐπέκεινα, τόσον τῆς ἰδικῆς τῆς ὅσον καὶ τῆς λοιπῆς φύσεως, Θεοῦ, ἀντιλαμβάνομένη, ὅτι δόσκις ἐπιχειρεῖ νὰ διεισδύσῃ ἐντὸς του, ἐκλαμβάνει μίαν ἄποψιν τῆς φύσεως ὡς Θεόν^{207α}. Τὴν θεώρησιν τῆς ψευδοῦς αὐτῆς παραστάσεως ὡς γνώσεως τοῦ ὑπερουσίου Θεοῦ, θεωρεῖ ὁ Ἰωάννης ὡς γελοίαν καὶ θλιβρίαν(α). Ὁ Θεὸς δὲν ὑπόκειται εἰς διανοητικὸν ἔλεγχον, ἀλλ' «εἶναι καὶ θὰ παραμείνῃ ἀόρατος εἰς πᾶσαν διάνοιαν»²⁰⁸, ἐπιτρέπων μόνον θετικὴν γνῶσιν τῆς ὑπάρξεώς του: «esse tantum» καὶ οὐχὶ τῆς οὐσίας του: «quid sit»^{209α}, ἡ ὁποία μόνον ἀρνητικῶς δύναται νὰ προσδιορισθῇ ὡς ἀπροσδιόριστος(β). Ὁ ὑπερβάλλων πᾶσαν φύσιν Θεὸς

* Ἀς ἐκφράζηται εὐσεβῆς ὁμολογία ἀγνοίας μᾶλλον, παρὰ αὐθάδης διακηρύξις γνώσεως¹⁹⁵. Ὁ Θεὸς γινώσκειται καλῦτερον διὰ τῆς ἀγνοίας¹⁹⁶. Θέλεις νὰ γνωρίσῃς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ; Θέλεις νὰ γνωρίσῃς ποῖος εἶναι ὁ Θεός; λοιπὸν μάθε, ὅτι ἀγνοεῖς¹⁹⁷. Παρομοίως εἶχεν ἤδη ἐκφρασθῆ πρὸ δύο καὶ πλέον αἰῶνων ὁ Minucius Felix: «Ὅστις νομίζῃ, ὅτι γνωρίζει τὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐλαττοῖ, ὅστις θέλῃ νὰ μὴ τὸ ἐλαττοῖ, δὲν τὸ γνωρίζει»¹⁹⁸. Καὶ ὁ Lactantius (†317), καταφανῶς ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, χαρακτηρίζων τὸν Θεὸν ὡς «ἀδιερευνητὸν καὶ ἀνεκφραστον»¹⁹⁹, διότι «εἶναι ὑπέρτερος τῆς διανοητικῆς καὶ ἐκφραστικῆς καταλήψεως τοῦ ἀνθρώπου»²⁰⁰, ἀποτρέπει τὴν ἔρευναν ὡς ἔσκοπον, διότι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ εὐρεθῇ καὶ ἐρμηνευθῇ: «Quid omnino sit Deus, non esse quaerendum: quia nec inveniri posset nec enarrari»²⁰¹ (Πρβλ. Πλάτωνος «Τίμαιον» V, 28 C). Τὸ ἀνωτέρω τελευταῖον χωρίον τοῦ Αὐγουστίνου ἀναφέρεται ὡσαύτως ἐπὶ λέξει εἰς τὸν Ἰερώνυμον(†419): «Vis scire naturam Dei? vis scire quid sit Deus? Hoc scito, quod nescias»^{202α}, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἐπίσης τὴν ὁμολογίαν εὐσεβοῦς ἀγνοίας καλῦτεραν τῆς αὐθάδους διακηρύξεως γνώσεως: «Nonne melius est pie ignorantiam profiteri, quam temere sibi scientiam vindicare?»^{202β}, πιστεύω, ὅτι γνωρίζει, ἀκριβῶς ἐπειδὴ γινώσκει, ὅτι ἀγνοεῖ, ὅτι ἀγνοεῖ. «Scio quia me scio nescire quod nescio».

* Ἡ Ἴρλανδία ὀνομάζετο τότε ἐπισήμως Scotia maior.

(α) «Περὶ τῆς ἀνεκφράστου καὶ ὑπερουσίου φύσεως οὐχὶ μόνον νὰ λέγωμεν, ἀλλὰ καὶ νὰ σκεπτόμεθα καὶ νὰ φαντασιοσκοπῶμεν διὰ ψευδῶν παραστάσεων εἶναι εἰς ὑψιστον βαθμὸν γελοῖον καὶ θλιβρίον»^{207β}.

(β) «Πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ ὕψους καὶ τοῦ ἀκατάληπτου τῆς θείας οὐσίας, ἡ ἀξία τῆς

«υπέγκειται παντός, ὅτι δύναται νὰ νοηθῆ καὶ νὰ μὴ νοηθῆ»^{208δ}, οἰκῶν δὲ εἰς ἀπρόσιτον φῶς^{209ε}, εἶναι ἀνέκφραστος (α) καί, ὡς «ἐπέκεινα παντός πλάσματος, ἀκατάληπτος»^{209ζ}, διὸ ἡ ἐνσυνείδητος ὡς πρὸς αὐτὸν ἔγνοια εἶναι «ἀληθῆς σοφία»^{209γ}.

Δύο αἰῶνας ἀργότερον ὁ Anselmus († 1109), ὁ <λογικώτερος> στοχαστῆς ὅλης τῆς μεσαιωνικῆς Φιλοσοφίας, ἐπιζητῶν ἄπαυστον ἐρευνητικὸν πόθον διὰ τὴν περὶ Θεοῦ ἐρώτησιν καὶ ἐρωτηματικὴν ζήτησιν εἰς τὸν πρὸς τὸν Θεὸν πόθον β, θὰ ἐπαναλάβῃ τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ὅτι ὁ νοῦς διαισθάνεται τὸν Θεὸν κατὰ τινα τρόπον, ἀλλ' οὐχὶ ὡς πράγματι εἶναι γ καὶ θὰ ὑποδείξῃ τὴν Πίστιν ὡς μόνην διέξοδον πρὸς τὴν γνῶσιν δ, αἰσθανόμενος καὶ ἐκφράζων βαθύτερον παντὸς ἄλλου τὴν τραγικὴν ἀσυμμετρίαν μεταξὺ τοῦ πόθου καὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς γνώσεως.

Εἰς τὸ περίφημον, ὑπὸ τύπον προσευχῆς, ἔργον τοῦ «Proslogion», τὴν σημαντικωτέραν φιλοσοφικὴν διατριβὴν τοῦ Μεσαιῶνος, ὡς προσπάθειαν διανοητικῆς θεμελιώσεως τῆς πίστεως: «fides quaerens intellectum»^{210γ}, ὁ Anselmus, χαρακτηρίζων τὴν κρυπτότητα ὡς κατηγορούμενον τοῦ Θεοῦ, θὰ ἐκφράσῃ, κατὰ τρόπον ἀνεπανάληπτον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, τὸ παράπονον τῆς διανοίας πρὸ τῶν συνόρων, τὰ ὅποια τὴν ἀποχωρίζουν τῆς θεάς τοῦ Θεοῦ: «Κύριε, Θεέ μου... εἰπὲ εἰς τὴν ποθοῦσαν ψυχὴν μου, τί εἶ τ ε ρ ο ν αὐτοῦ, τὸ ὅποιον βλέπει, εἶσαι, διὰ νὰ ἴδῃ ἐν διαυγείᾳ ὅτι ἐπιθυμεῖ. Τεῖνει πρὸς Σέ, διὰ νὰ ἴδῃ περισσότερον καὶ οὐδὲν βλέπει... εἰμὴ σκότος. Διὰ τί αὐτό, Κύριε, διὰ τί;»^{210δ}. Ὡς ὑψιστον καὶ ἀπρόσιτον φῶς... πόσον μακρὰν εἶσαι ἐμοῦ, ὁ ὅποιος εὐρίσκομαι τόσον πλησίον Σου! Πόσον εἶσαι πέραν τῆς θεάς ἐμοῦ, ὁ ὅποιος εἶμαι τόσον παρὼν εἰς τὴν θεάν Σου!»^{210ε}.

Τὸ παράπονον τοῦ Anselmi, ἔκφρασις τῆς συνειδήσεως τῆς συννοριακῆς ὑφῆς τῆς διανοίας καὶ τοῦ ἀνεδαφισμοῦ τῆς προσπάθειας πρὸς ἀντικειμενικὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἄγνωστον εἰς ὅλους τοὺς ἐκ φιλολογικῆς συνηθείας πανηγυρικῶς ἀποφάσκοντας θεολόγους τοῦ νεοπλατωνικοῦ Σχολαστικισμοῦ. Θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ πλανηθῆ τις εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν ἀποφατικῶν κατασκευῶν τῆς μεσαιωνικῆς Θεολογίας. Οἱ πλεῖστοι ἄλλως τε τῶν θεολογούντων τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀντιγράφουν ἀπροκαλύπτως ἀλλήλους καὶ ἀντιφάσκουν, προσπαθώντας νὰ συνδυάσουν τὴν Ἀπόφασιν πρὸς τὴν Κατάφασιν, ὑπεραμυνόμενοι καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἄγνοιας ταυτοχρόνως.*

ἀρνήσεως ἰσχύει πλέον ἢ ἡ τῆς καταφάσεως»^{210β}. (Deus) qui verius fideliusque negatur in omnibus quam affirmatur»^{209γ}.

(α) «Περὶ τοῦ ἀφάτου τίς καὶ τί δύναται νὰ εἴπῃ, τοῦ ὁποίου οὔτε τὸ κύριον ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε φωνὴ κυριολεκτικὴ ὑπάρχει, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρεθῆ, ὅστις μόνος οἰκεῖ εἰς ἀπρόσιτον φῶς;»^{209στ}.

β. «Quaeram te desiderando, desiderem quaerendo»^{210α}.

γ. «Vidit te aliquatenus, sed non vidit te, sicuti es»^{210β}.

δ. «Neque enim quaero intelligere, ut credam, sed credo, ut intelligam»^{210α}.

* Παράδειγμα συγχύσεως ἢ ἀτυχοῦς συνδυασμοῦ τῶν δύο Θεολογιῶν, ἀποτελεῖ ὁ Θ ω μ ἄ ς Ἀ κ υ Ἴ ν ἄ τ η ς (†1274). Ὁ διαμορφωτῆς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ἔγραψε παραλλήλως σελίδας δογματικῆς, αἱ ὅποια θὰ ἤδύναντο νὰ συναγωνισθοῦν εἰς ἀποφατικὴν διάθεσιν τὰς τῶν διδασκάλων του Δι ο ν ο υ σ ἰ ο υ καὶ Μ ω ὕ σ έ ω ς μ π ἔ ν Μ α ἰ μ ο ὕ ν. Ὁ Ἀ κ υ Ἴ ν ἄ τ η ς, ὁ ὅποιος δικαιοκρῆσσει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «ἡ τελεία ὁμοιότης

Μεταξὺ Anselmi καὶ N. Κορζάνου παρεμβάλλεται πλῆθος ἀρνητικῶν ἀφορισμῶν ἀσημάντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ θεολογούντων καὶ φιλοσοφούντων. Ἐκ τούτων, πλέον ὑπεύθυνου ἀποφατικοί, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ψευδο-Ἀρροπαγίτου, εἶναι ὁ Petrus Abaelardus († 1141), «τοῦτο μόνον γνωρίζων περὶ αὐτοῦ (Θεοῦ), ὅτι δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διότι οὐδεμία φύσις ἐπιτυγχάνει ν' ἀναχθῇ μέχρι τῆς γνώσεώς του»²²¹, ὁ Albertus Magnus († 1280); πιστεύων, ὅτι «οὐδεὶς δύναται νὰ ἴδῃ, τί εἶναι ὁ Θεός, ὥστε νὰ κατανοηθῶν οἱ ὄροι τῆς οὐσίας του, οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε ἄγγελος»²²², ὁ Ioannes Duns Scotus († 1308), θεωρῶν, ὅτι «ἡ διάνοια οὐδὲν ἐννοεῖ, εἰ μὴ ἐκεῖνα, τὰ φραντάσματα»²²³ τῶν ὁποίων δύναται νὰ συλλάβῃ διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλ' ὁ Θεός δὲν ἔχει φραντάσματα²²⁴ καὶ εἶναι ἀδιανόητος κατὰ τὴν εἰς αὐτόν, ὡς εἶναι Θεότης, ἀρμόζουσαν ἀντίληψιν»²²⁵ α. Μεταξὺ τῆς θεωρήσεως (visio) τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει ἀγεφύρωτος διάστασις, διότι ἡ «θεώρησις αὐτῆ ἐδημιουργήθη πεπερασμένη»²²⁶ β καὶ ἐπομένως «οὐδεμίαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ δυνάμεθα ν' ἀποκτήσωμεν φυσικῶς»²²⁵ γ. Ἐφ' ὅσον ἡ διανοητικὴ δύναμις δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ εἰμὴ ὅ,τι πίπτει εἰς τὴν περιοχὴν τῆς καὶ ὁ Θεός κατὰ τὴν ἰδίαν ἀντίληψίν του δὲν περιέχεται εἰς τὴν «ὀντικότητα» (quidditas) τοῦ ὀλικοῦ πράγματος, εἶναι κατὰ ταῦτα ἀδύνατον νὰ γνωσθῇ (οὗτος) ὑπὸ τῆς διανοίας»²²⁶ δ. Καὶ ὁ Meister Eckhart († 1328), διατείνεται, ὅτι «τὸ ἀπόκρυφον τῆς Θεότητος εἶναι ἄγνωστον, οὐδέποτε ὑπῆρξε γνωστὸν καὶ δὲν θὰ γνωσθῇ ποτέ»²²⁸, διότι πᾶν δημιουργημᾶ χωρίζεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὸ σκότος ἐκ τοῦ φωτός καὶ τὸ μηδὲν ἐκ τοῦ εἶναι»²²⁷. Περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀυπέρεκειται μακρὰν πάσης ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ παντὸς πλάσματος»²²⁸, οὐδεὶς δύναται νὰ ὁμιλήσῃ, διότι «ὅ,τι ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ γίνεται ἀντιληπτὸν εἰς πεπερασμένη μορφήν»²²⁹. Ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ ὀλόκληρος ὁ κόσμος αὐτός»²³⁰ α, εἶναι «τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀδιανόητον»²³⁰ β (das unbegreiflichste) καὶ ἐπομένως «ἀνώνυμος»²³⁰ γ, ἐὰν δὲ ἦτο νοητὸς θὰ ἦτο ἀνάξιος τῆς θεότητός του(α).

πάντων, κατ' ἀναφορὰν πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὰ πράγματα»²¹¹, ὡς ἀποφατικὸς θεολόγος διδάσκει: «Ἡ ἀνθρωπίνῃ διάνοια, προσλαμβάνουσα φύσει τὴν γνώσιν τῆς ἐκ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, δὲν δύναται ἀφ' ἑαυτῆς νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ νὰ κατοπτεύσῃ τὴν θεϊκὴν οὐσίαν καθ' ἑαυτήν, διότι αὐτὴ ὑψοῦται, ἀναίρουσα τὴν ἀναλογίαν: impropor-tionaliter ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα»²¹². Ἐπὶ πλέον καὶ πλέον γινώσκεται ὁ Θεός, ὡς μακρὰν ἀποκειμένος παντός, ὅ,τι ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα του»²¹³. Γνώσις τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν δημιουργηθεῖσαν ὁμοιότητα, δὲν εἶναι γνώσις τῆς θείας οὐσίας²¹⁴ α. Ἡ διάνοια μας ὀνομάζει τὰ θεῖα πράγματα οὐχὶ κατὰ τὸν τρόπον των, διότι δὲν δύναται ν' ἀποκτήσῃ τὴν γνώσιν αὐτῶν, ἀλλὰ κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς τὰ δημιουργηθέντα πράγματα²¹⁴ β. Ὁ Θεός εἶναι ὑπεράνω ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ περὶ αὐτοῦ ἡ διάνοια καὶ ὅ,τι εἶναι, παραμένει κρυπτόν²¹⁵. Ἡ διανοητικὴ ὁδὸς ἀδυνατεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ²¹⁶. Ὁ Θεός διαφεύγει τὸν τύπον τῆς διανοίας μας, ὡς ὑπεράνω παντὸς διανοητικοῦ τύπου²¹⁷. Τότε μόνον γινώσκωμεν ἀληθῶς τὸν Θεόν, ὅταν πιστεύωμεν, ὅτι εὐρίσκεται ἐπέκεινα παντός, ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ περὶ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου: διότι ἡ θεία οὐσία διαφεύγει τὴν φυσικὴν γνώσιν τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅτι ὁ Θεός εἶναι τι πέραν παντός, ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ²¹⁸. Τότε κατ' ἐξοχὴν εὐρίσκεται ὁ νοῦς εἰς τελειοτάτην γνώσιν τοῦ Θεοῦ, ὅταν κατανοῇ, ὅτι ἡ οὐσία του ὑπέρεκειται παντός, ὅ,τι δύναται νὰ ἐννοηθῇ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ζωῆς αὐτῆς²¹⁹. Τὸ ὑψιστον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως περὶ Θεοῦ εἶναι νὰ γνωρίσῃ, ὅτι τὸν ἀγνοεῖ, καθ' ὅσον ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ Θεός, διαφεύγει ὅ,τι περὶ αὐτοῦ νοοῦμεν»²²⁰.

(α) «Ἐὰν εἶχον ἕνα Θεόν, τὸν ὁποῖον θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω, δὲν θὰ ἤθελον νὰ τὸν θεωρῶ πλέον ὡς Θεόν»²³⁰ δ.

“Ολον τὸ ἀποφατικὸν ρεῦμα τοῦ Δυτικῆς Μεσαιῶνος ἐκβάλλει εἰς τὸν Νικολάον Κουζάνον († 1464), ἐνθα διωλιζέται, ὑφούται καὶ ἀποκτᾶ τὴν καθαρωτέραν καὶ σημαντικωτέραν του ἔκφρασιν. Ὁ περίφημος καρδινάλιος, διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν ἀρεσπαγιτικῶν ἔργων, ἀλλ’ ἰδίως διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς ὀξυνοίας του, ἀνάγει τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ εἰς ἀθεώρητον ὕψος, προκαλῶν σήμερον, ὅτε ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Αἰδελβέργης διὰ τῶν συστηματικῶν ἐρευνητῶν E. Hoffmann, L. Baur, R. Klibansky καὶ J. Koch ἐπιχειρεῖ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκδοσιν τῶν ἀπάντων του, τὸν θαυμασμὸν τῆς συγχρόνου σκέψεως, ἣ ὁποία «συναντᾶ εἰς τὸν Κουζάνον προληφθεῖσαν τὴν ἰδικὴν τῆς ἔκφρασιν²³¹ α. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ σκέψις μιᾶς Μεταφυσικῆς, ἣ ὁποία ἔμεινε μέχρι σήμερον ἀναντικατάστατος»²³¹ β.

Ἐπειὶ ὁ «θεῖος Κουζάνος», ὡς τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ Jordano Bruno²³², εἶναι ὁ πρῶτος νοῦς τῶν Νέων χρόνων. Ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος εἰς τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἀπὸ τῆς Θεολογίας εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς οὖτος ἀνὴρ δὲν εἶναι μόνον ὁ πρόδρομος τοῦ Koppernigk*, ἀλλ’ ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ὁ ὁποῖος διασχίζει τὸ σκότος τοῦ Μεσαιῶνος μὲ τὴν προδρομικὴν σκέψιν του, ἐκεῖνος, «τοῦ ὁποίου τὴν μεγαλοφυῶν ἐάν δὲν ἐκάλυπτεν ἐνίστε τὸ ἐκκλησιαστικὸν ῥᾶσον, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερβῆ εἰς ἐκτίμησιν τὸν Πυθαγόραν»²³³. Ὁ Ν. Κουζάνος ὑπῆρξεν ὁ ἐμπρηστής τοῦ μεσαιωνικοῦ δεσποτισμοῦ τοῦ πνεύματος, ἣ ἀρχὴ τῆς μεταγενεστέρως ἐλευθερίας τῆς σκέψεως, θεωρούμενος σήμερον ὡς ὁ πρῶτος σκυταλοδρόμος μιᾶς νέας ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος «θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῆ δικαίως εἰς τὴν κορυφὴν τῆς νεωτέρας Φιλοσοφίας»²³⁴.

Ἐπειὶ ὁ Θεός, κατὰ τὸν Κουζάνον, ὀφείλει, ὡς «ἀφάνεια τῶν ὀρατῶν» (visibilia invisibilitas)²³⁵, νὰ νοηθῆ «ἐπέκεινα παντός, ὅ,τι εἶναι καὶ δύναται νὰ γίνη», διότι ὑπερβάλλει πᾶσαν δυνατὴν ὑπόστασιν, ζώην καὶ νόησιν²³⁶. Ἡ διανοητικὴ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἀλλ’ οὔτε ὁμοίωμά του (α), διότι ἡ φύσις του, διαφεύγουσα διὰ τῆς ὑπερβατικότητος τῆς πᾶσαν σοφίαν τῆς διανοίας (β), δὲν ἐγκλείεται ἐντὸς τοῦ λόγου καὶ τῶν λόγων, ἀλλὰ παραμένει, ὡς ἀναιρούσα τοὺς ὄντικους χαρακτήρας, ἄγνωστος (γ) καὶ ἐπομένως ἄρρητος (δ). Ἡ φιλοσοφικὴ θεολογία τοῦ Κουζάνου, κατακλείς τῆς μεσαιωνικῆς καὶ ἀρχῆς τῆς νεωτέρας σκέψεως, καταλήγει, ὡς καὶ ἡ εἰσαγωγικὴ τοῦ Μεσαιῶνος θεολογία τοῦ Ἀύγουστίνου, εἰς τὴν μοναδικὴν περὶ Θεοῦ γνώσιν τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς, τὴν συνείδησιν τοῦ ἀδιαγνώστου: «Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι ἄγνωστος καὶ οὐδέποτε δύναμαι νὰ γνωρίσω. Ἄγνωστος νὰ Σε ὀνομάσω, διότι ἄγνωστος ποῖος εἶσαι καὶ ἐάν τις μοῦ ἔλεγεν, ὅτι ὀνομάζεσαι δι’

* Πρβλ. κατωτέρω σελ. 171 κ. ε.

(α) «Γνωρίζω, ὅτι πᾶν, ὅ,τι γνωρίζω, δὲν εἶναι ὁ Θεός καὶ πᾶν, ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι, δὲν εἶναι ὁμοίον του»²³⁷.

(β) «Ὁ Θεός εἶναι ὑπὲρ πᾶν, ὅ,τι γίνεται ἀντιληπτὸν καὶ νοεῖται. Ἡ φύσις του ὑπερβάλλει πᾶσαν διανοητικὴν σοφίαν δι’ ἀπείρου ὕψους»²³⁸.

(γ) «Οὔτε νοεῖται, οὔτε λέγεται, οὔτε ὀνομάζεται, οὔτε εἶναι τι τῶν ὄντων, οὔτε διὰ τίνος τῶν ὄντων γινώσκεται»²³⁹.

(δ) «Ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος εἶναι ἀδύνατον νὰ συλληφθῆ, παραμένει ἄρρητος»²⁴⁰.

αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ ὀνόματος, διὰ μόνον τὸ ὅτι (Σὲ) ὀνομάζει, γνωρίζω, ὅτι δὲν εἶναι τὸ ὄνομα σου καὶ ἐάν τις διετύπωνε μίαν ὁμοιότητα καὶ ἔλεγεν, ὅτι ὀφείλεις νὰ νοηθῆς συμφώνως πρὸς αὐτὴν, γνωρίζω ὁμοίως, ὅτι ἡ ὁμοιότης ἐκείνη δὲν εἶναι ἡ ἰδική σου, διότι διαχωρίζεσαι δι' ὑψίστου τείχους παντός, ὅ, τι δύναται νὰ λεχθῆ καὶ νὰ νοηθῆ. Διὰ τοῦτο, εἶσαι ἀπροσπέλαστος, ἀκατάληπτος καὶ ἀόρατος»²⁴¹. Ὁ Θεὸς λοιπὸν, νοεῖται ἀδιανοήτως»²⁴² ὑπὸ τοῦ ἐν συνειδήσει ἀγνοοῦντος(α), διότι μόνη γνώσις του εἶναι ἡ ἀγνοία του(β), εἰς τὴν ἔννοϊαν τῆς ὁποίας ὅσον διεσθῆκε ἢ σκέψις, τόσον περισσώτερον πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθειαν(γ).

Ὁ Νικολάος Κουζάνοϋ, ἀναδειχθεὶς κλασσικὸς ἐκπρόσωπος τῆς Δυτικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, παρ' ὅτι ὑπῆρξεν ἐξέχουσα προσωπικότης τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, δὲν κατώρθωσε νὰ μορφώσῃ τὸ Καθολικὸν πνεῦμα συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις του, ὡς τοῦτο ἐπέτυχεν ὁ princeps philosophorum καὶ theologus excelsus Δισυπόστατος Θεωμᾶς Ἀκυϊνάτης, καταξιώσας τὸν ὡς ἔθνικὸν φιλόσοφον μέχρι τῆς ἐποχῆς του ἀπορριπτόμενον Ἀριστοτέλην καὶ διανοίξας τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν theologiam naturalem. Τὰ ἔργα τοῦ Καρδινάλιου Κουζάνοϋ, ἀντιθέτως, θὰ διεγείρουν μετὰ τὸν θάνατόν του ὑπονοίας ὡς πρὸς τὴν Καθολικὴν τῶν ὀρθοδοξίαν καὶ, ἐάν πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλου δὲν ἀπαγορευθοῦν ἐπισημως, ὡς εἰς τὴν περιπτώσιν τοῦ Ioannes Scoti, θ' ἀποσιωπηθοῦν, συμπαρασύραντα εἰς τὴν λήθην τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου, ἐν ὅσῳ ἔζη, συγγραφέως των*.

Γ. Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ

1. Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΟΜΕΝΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἐὰν ὁ Καθολικισμὸς, ἀποφατικὸς εἰς τὰς πρώτας ἐκκλησιαστικὰς ρίζας του, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μεταρρυθμιστάς, ἀσπάζεται τὸ θεολογικὸν σύστημα τοῦ ἀριστοτελείζοντος Θεωμᾶ Ἀκυϊνάτου, ἀναπτύσσων τὴν «Φυσικὴν Θεολογίαν», ἢ Μεταρρυθμισίς, ἀπ' ἐναντίας, ἐνστερνίζεται τὸ ἀποφατικὸν φρόνημα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ εἰς ὅλην του τὴν ἀκρότητα καὶ, ἀσκοῦσα βιαίαν κριτικὴν κατὰ τῆς διανοητικῆς θεολογίας τοῦ Σχολαστικισμοῦ, ἀντιτίθεται κατὰ πάσης <λογοκρισίας> προκειμένου περὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἀποκεκαλυμμένον Θεόν. Ἡ ὅλη θεολογία τοῦ Προτεσταντισμοῦ πρόσανατολίζεται πρὸς τὰς

(α) «Ἐκεῖνος ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ ὡς γνωρίζων, ὅστις γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ»²⁴³.

(β) «Ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ γιγνώσκεται δι' ἀγνοίας»²⁴⁴.

(γ) «Ὅσον βαθυτέραν συνειδήσιν τῆς ἀγνοίας αὐτῆς λαμβάνομεν, τόσον περισσώτερον προσεγγίζομεν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν»²⁴⁵.

* Σήμερον, ὅτε ὁ Κουζάνοϋ ἀποκαλύπτεται καὶ καταξιοῦται ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς ἐρεῦνης, ἐκπρόσωποι τοῦ συγχρόνου Καθολικοῦ πνεύματος βλέπουν δυσάρεστος τὴν ὅλην κίνησιν καὶ ἐνίοτε ἐπιχειροῦν, οὐχὶ πάντοτε ἀπροκατάληπτον, κριτικὴν τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου του, ὡς π.χ. ὁ Ἱησοῦίτης Bernhard Jansen, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν του ὡς ἀσαφῆ καὶ ἀντιφατικὴν καὶ ἀπορεῖ, διότι, καθ' ὅσον γνωρίζει, «οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐπέσημανε τὴν σοφιστικὴν τέχνην», εἰς τὴν ὁποίαν ὑποκρύπτεται «ἡ λογικὴ ἀσθένεια τοῦ Νικολάου, ὡς αὕτη διατρέχει τὸ ὅλον ἔργον του καὶ, ὡς ἐκ τούτου, οὗτος, ἕνεκα τοῦ ἐμφύτου ἐνστικτοῦ αὐτοσυντηρήσεως, παρακάμπτει βιαίως τὴν λογικὴν»²⁴⁶.

όδηγίας του Martin Luther (1483-1546): «Ὁφείλομεν νὰ φρονεῦσωμεν τὴν διάνοιαν καὶ νὰ ἐπιδοθῶμεν εἰς τὴν πνευματικὴν γέννησιν²⁴⁷. Ὁφείλεις νὰ ἐκριζώσης πλήρως καὶ ἀπορρίψῃς τὴν διάνοιαν (ἀντικαθιστῶν ταύτην) διὰ τῆς πίστεως»²⁴⁸. Πιστὴ εἰς τὰς ὑποδείξεις αὐτάς, ἡ Διαμαρτυρομένη Θεολογία ἀντιτάσσει ἔκτοτε εἰς τὴν κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ πολεμικὴν τῆς ἐν *credo quia absurdum*, ὑπακούουσα εἰς τὴν ἐν γένει λουθηρανικὴν διδασκαλίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν «ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόκρυφος—τοῦτο εἶναι ἡ ἰδιότης του»²⁴⁹, ἀπομακρυνόμενος διὰ τῆς ἐκάστοτε προσεγγίσεως καὶ προσεγγίσεων διὰ τῆς ἀπομακρυνσεῶς του α, ἐνῶ «ἡ Φιλοσοφία δὲν ἐννοεῖ τὰ θεῖα πράγματα»²⁵¹ α, διότι «ἡ διάνοια καὶ πᾶν, ὅ, τι ἔχομεν ἐκ τῆς πρώτης γεννήσεως, ὑπόκειται εἰς τὴν ματαιότητα, εἶναι μωρία: *narrenwerek*»²⁵¹ β. Μόνον ἡ δευτέρα γέννησις: «ἡ πίστις ἀγνίζει τὴν οὐσίαν ἐκ τῆς ματαιότητος»²⁵¹ β καὶ φωτίζει τὴν «τυφλὴν διάνοιαν»²⁵¹ γ, ἡ ὁποία «ἀνεὺ πίστεως βλασφημεῖ τὸν Θεόν»²⁵¹ δ, συναγωνιζομένη τὴν σοφίαν του καὶ οὕτω «ἔρχεται ὁ Θεὸς καὶ ἀποκόπτει τὴν κεφαλὴν τῆς διανοίας»²⁵², ἐπειδὴ μόνον «ὁ ἴδιος θέλει νὰ εἶναι σοφός»²⁵³.

Μετὰ τὴν μεταρρυθμιστικὴν καὶ ἀντιμεταρρυθμιστικὴν ἐποχὴν πολεμικῆς διαμάχης, ἡ ὁποία ἐκορυφώθη εἰς τὸν περίφημον διὰ τὴν ὀμότητά του Τριακονταετῆ πόλεμον (1617-1648), ὡς συμπλήρωσις τῆς ἀντιδιανοητικῆς τάσεως τοῦ Luther, ἐμφανίζεται ἡ θρησκευολογία τοῦ μεγάλου διαμαρτυρομένου θεολόγου Friedrich Schleiermacher (1768-1834), ἡ ὁποία προσεπάθησε νὰ θεμελιώσῃ θεωρητικῶς τὴν ὠμὴν λουθηρανικὴν διαταγὴν <ἐκριζώσεως> τῆς διανοίας. Τὸν ἀντιδιανοητισμὸν τῶν ἀρχῶν τῆς Μεταρρυθμίσεως ἀνάγει ὁ «θεολόγος τοῦ συναισθήματος»* εἰς γενικὴν θρησκευολογικὴν ἀρχήν. Ὁ Schleiermacher ἐπετέθη δριμύτατα κατ' ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀφαντᾶζονται τὸν Θεὸν ὅμοιον πρὸς ἡμᾶς, ὡς προσωπικῶς σκεπτόμενον καὶ βουλόμενον ὄν καὶ τὸν ὑποβιάζουν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀντικειμένου²⁵⁵. Τοιοῦτος Θεὸς οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ὁ δαίμων τῆς ἀνθρωπότητος»²⁵⁶. Ὁ Ἄνθρωπος εἶναι τὸ πρότυπον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Ἄνθρώπινον τὸ πᾶν τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῆς, ἡ ὁποία, ἀναλόγως τῶν συμβάντων καὶ τῆς ἀγωγῆς, καθορίζει τὴν οὐσίαν καὶ τὰς διαθέσεις τοῦ Θεοῦ τῆς²⁵⁶. Πρὸς πᾶσαν θεωρητικὴν ἀντίληψιν τοῦ Θεοῦ ὁ Schleiermacher ἀντέτεινε τὸ ἀμεσον τῆς ἀπλῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, διότι «καὶ θεωρίαι εἶναι μόνον τὸ παράγωγον, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ κατάστασις τὸ πρωταρχικόν»²⁵⁷. Οὕτω, ὁ Schleiermacher ἀήρεσεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν Luther, τὴν νοητικὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ Θεοῦ, ὑποδείξας τὴν «κατεῦθυνσιν τῆς καρδίας πρὸς τὸ Αἰώνιον,²⁵⁸ α τὴν ἄμεσον καὶ πρωταρχικὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν διὰ τοῦ συναισθήματος²⁵⁸ β,

α. «Αὐτὸς εἶναι ὁ Θεομᾶσις καὶ παράξενος βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος τότε εὐρίσκεται ἐγγύτατα, ὅταν εἶναι ἀπώτατα καὶ τότε ἀπώτατα, ὅταν εἶναι ἐγγύτατα»²⁵⁰.

* Ὁὕτως ὠνόμασε τὸν Fr. Schleiermacher ὁ Rudolf Otto, λόγῳ τοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς πᾶσαν λογικὴν ἀντίληψιν τῆς θρησκείας, ὑπερτονισμοῦ τοῦ ἀπλοῦ <συναισθήματος ἐξαρτήσεως> εἰς τὴν σχέσιν μας πρὸς τὸν Θεόν²⁵⁴.

τὴν αἴσθησιν τοῦ Θεοῦ²⁵⁸ γ, τὴν συναίσθησιν τοῦ Ἀπειροῦ²⁵⁹, τὴν ἄμεσον συνείδησιν τῆς Θεότητος²⁶⁰, τὸ συναίσθημα τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως¹⁶¹ (das schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl) ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς οὐσίαν τῆς πίστεως καὶ ὡς ἀποκλειστικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἐγκαινιάζει τὴν φιλοσοφικὴν περίοδον τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ ἐπικρατεστέρου φιλοσοφικοῦ βέουματος τοῦ παρόντος, τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, Søren Kierkegaard (1813-1855). Ὁ Δανὸς θεολόγος, ἐπιτεθεὶς ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς κοσμικοποιήσεως τοῦ Θεοῦ, προέβαλε εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τὴν ἀξίωσιν «να διαχωρῶναι αἰωνίως τὸ Θεῖον καὶ τὸ Κοσμικόν²⁶² α, διότι μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἀπόλυτος, χαίνουσα ποιοτικὴ διαφορά²⁶² β. Τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ὑπηρετεῖ, κατὰ τὸν Kierkegaard, ἡ «ἀγνοία» τοῦ Σωκράτους, ὁ ὁποῖος, «κριτὴς εἰς τὸ διαχωριστικὸν σύνορον μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, παρέμενεν ὡς φρουρὸς καὶ ἠγγύπνει, διὰ νὰ ἐπεκυροῦτο εἰς ὄλον τὸ βάθος τῆς ἡ διαφορᾶς μεταξύ των»²⁶² γ. Ἡ ἀνέκκλητος ἑτερότης Θεοῦ καὶ πλάσματός αἴρει οἰανδήποτε ἕνωσιν ὁμοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν^α καὶ καθιστᾷ πᾶσαν ὑπόθεσιν συγγενείας των ἄκυρον: «Οὐδεμία ἐνυπάρχουσα, κειμένη ὡς βάσις, συγγένεια ὑπάρχει μεταξύ Χρονικοῦ καὶ Αἰωνίου»²⁶⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι διὰ τὴν νόησιν ἐν «Χ»²⁶⁵, ἡ ἀνυπόστατος <γνώσις> τοῦ ὁποῖου τὸν καθιστᾷ «ἐν ἀόρατον, ἐξαφανιζόμενον σημεῖον, μίαν ἀδύνατον σκέψιν»²⁶⁶ α. Ἡ συνείδησις τῆς ριζικῆς αὐτῆς ἑτερότητος εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποκτηθῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλ' ὀφείλει νὰ γίνῃ <ἀνωθεν> δωρεὰ διὰ μέσου «τοῦ φοβεροῦ παραδόξου τῆς πίστεως», ἡ ὁποία ἀνθίσταται εἰς πᾶσαν σκέψιν, «διότι ἀκριβῶς ἀρχίζει ἐκεῖ, ὅπου παύει ἡ σκέψις²⁶⁶ β. Ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ κατ' ἀλήθειαν περὶ τοῦ Ἀγνώστου, προτοῦ μάθῃ ἐξ αὐτοῦ, ὅτι εἶναι διάφορός του, ἀπολύτως διάφορος. Τούτου ἡ νόησις ἀδυνατεῖ νὰ λάβῃ γνώσιν ἐξ ἰδίων. Ἐὰν ὀφείλῃ νὰ τὸ μάθῃ, ὀφείλει νὰ τὸ μάθῃ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περιπτώσιν ταύτην ἀδυνατεῖ νὰ τὸ κατανοήσῃ, ἐπομένως δὲν δύναται νὰ λάβῃ γνώσιν τούτου. Διότι πῶς ἤθελεν ἐννοήσῃ τὸ ἀπολύτως Ἕτερον;»²⁶⁷. Διὰ τῆς αὐτοκαταλυτικῆς αὐτῆς διαλεκτικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν ἀργότερον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως ὡς ἀποκαλύψεως τῆς κρυπτότητος τοῦ ἀπολύτως ἀγνώστου Θεοῦ, ὁ Kierkegaard ἔθεσε πρῶτος τὸν θεμέλιον λίθον φιλοσοφικῆς οἰκοδομῆς, τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ὁποίας ἐπιχειρεῖ σήμερον ἡ Διαμαρτυρομένη Θεολογία.

ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἀντιδιανοητικῆς τάσεως τῶν Luther («ἐκρίζωσις διανοίας»), Schleiermacher («συναίσθημα ἐξαρτήσεως») καὶ Kierkegaard

α. «Ματαίως ἀναζητεῖ ἡ σκέψις μίαν σύγκρισιν. Τελικῶς εὐρίσκει μίαν σύγκρισιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι σύγκρισις»²⁶³ α. Ἐὰν δὲν ἐπιτρέπηται νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἄνθρωπος εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, δὲν ἐπιτρέπεται βεβαίως νὰ φαντάζῃται, ὅτι τὸ Ἀνθρώπινον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁμοίωμα»²⁶³ β.

(«ποιοτική διαφορά»), ή Θεολογία αυτή είναι <Ήποφατική> Θεολογία, ως άρνούμενη γενικῶς τὴν λογικὴν σύλληψιν τοῦ Θεοῦ, διαφέρουσα τῆς προγενεστέρας μεσαιωνικῆς ὡς πρὸς τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν κοινὴν ἀρχὴν τῆς ἀρνήσεως τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία καὶ ἐνταῦθα παραμένει «οὐχὶ ἀτέλεια, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ τελειότης, οὐχὶ προβληματισμός, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ βεβαιότης, οὐχὶ σύνορον, ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ πραγματικότης τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁶⁸.

Οἱ σπουδαιότεροι τῶν συγχρόνων διαμαρτυρομένων θεολόγων ἐκφράζονται ὡς ἐξῆς: Ὁ Paul Tillich πιστεύει, ὅτι «τὸ Ἀπολύτως-Ἵπερβατικὸν ὑπερβάλλει πᾶσαν θέσιν ἑνὸς ὄντος, ἐπίσης ἑνὸς ὑψίστου ὄντος. Ἐφ' ὅσον ἐν τοιοῦτον τίθεται, αἰρεται πάλιν εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν. Ἡ ἄρσις αὐτῆ, αὐτὸς ὁ εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν ἐνυπάρχων ἀθεϊσμός, εἶναι τὸ βάθος τῆς θρησκευτικῆς πράξεως. Ὅπου χάνεται, προκύπτει μίᾳ ἐξαντικειμενισμοῦ τοῦ Ἀπολύτου, οὐδέποτε ἀντικειμενικοῦ, ἡ ὁποία εἶναι καταλυτικὴ τόσον διὰ τὸν θρησκευτικόν, ὅσον καὶ διὰ τὸν διανοητικόν βίον»²⁶⁹. Κατὰ τὸν Karl Heim, ὁ «Θεὸς» εἶναι μίᾳ ἀκατόρθωτος σκέψις»²⁷⁰, ἐνῶ διὰ τὸν Helmut Thielicke ὁ ἄνθρωπος παραμένει πάντοτε εἰς ἑαυτὸν, κλεισμένος εἰς μίαν (χαράδραν), μόνος μὲ «τὴν μεταφυσικὴν ἠγῶ τῆς ἰδικῆς του φωνῆς»²⁷¹ α, διότι «ὁ <ἀντεγκλωβισμός> (incurvitas in se) εἶναι ἡ μοῖρα πάσης διανοητικῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁷¹ β. Οὐδεμίαν ἀπ' εὐθείας ὁδὸν προσεγγίσεως εὐρίσκει ὁ Friedrich Gogarten, διότι «πᾶσα προσπάθεια, ἡ ὁποία ἀναχωρεῖ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων., δὲν δύναται εἰς τι ἄλλο νὰ ὀδηγήσῃ, εἰμὴ εἰς τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνει εἰς ἑαυτὸν <κάτι> ὡς θεῖον καὶ καθιστᾷ ἑαυτὸν κατὰ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπον Θεοῦ»²⁷². Ὁ Rudolf Bultmann θεωρεῖ ὡς αὐθαίρετον φαντασιοσκοπίαν τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐνθάδε ὡς εἰκόνας τοῦ Ἐπέκεινα καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι εἰς τὸ ἐνταῦθα — εἰς τὴν Φύσιν καὶ τὴν Ἱστορίαν—ἀκούεται «ὁ βόμβος τοῦ ρεύματος τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ»²⁷³. Περὶ ὅλων αὐτῶν, ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἀπολύτως δικαίωμα διαθέτει καὶ «δὲν δύναται νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἐδῶ καὶ τώρα περὶ τῆς θείας πληρότητος ἑνὸς Ἐπέκεινα» καὶ παραλλήλως νὰ παραμείνῃ πιστὸς εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν, ἡ ὁποία ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ «ὀμιλία περὶ τοῦ ἐπέκεινα Θεοῦ γίνεται αὐταπάτη, ὅταν θέλῃ νὰ εἶναι πλέον μίας ἀρνήσεως»²⁷³. Ὁ Θεὸς ἀπουσιάζει καὶ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Heinz—Horst Schrey τόσον ἐκ τοῦ ἀμέσου συναισθήματος, ὡς ἐπίστευεν ὁ Ῥωμαντισμός, διότι εἰς τὸ συναίσθημα παραμένει ὁ ἄνθρωπος πάντοτε ἐντὸς ἑαυτοῦ*, ὅσον καὶ ἐκ τῶν δεδομένων τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς θελήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ὑπαρξίς αὐτοδημιουργεῖ τὸ μέλλον της. «Εἰς τὸ συναίσθημα, τὴν σκέψιν καὶ βούλησιν μένει ὁ ἄνθρωπος πάντοτε πλησίον ἑαυτοῦ καὶ τῆς χρονικότητος τοῦ κόσμου του καὶ οὐδέποτε ἀναχωρεῖ ἐξ ἑαυτοῦ πρὸς

* Πρὸς ἀντίληψιν τῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ἐπισυμβαίνει εἰς τὴν ρευστὴν προτεσταντικὴν σκέψιν, πρβλ. ἀνωτέρω τὴν θεωρίαν <τοῦ συναισθήματος> τοῦ Schleiermacher.

τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ ἀπολύτως ἑτέρου²⁷⁴. Ὁμιλία περὶ Θεοῦ σημαίνει αὐτοπεριγραφὴν²⁷⁵.

Τὴν αὐτὴν ἀποψιν τῶν ἀνωτέρω πανεπιστημιακῶν καθηγητῶν ἀναπτύσσουσιν οἱ δύο, κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τοῦ συγχρόνου Προτεσταντισμοῦ θεωρούμενοι, Ἑλβετοὶ θεολόγοι Emil Brunner καὶ Karl Barth. Κατὰ τὸν πρῶτον, «ἴσον καλύτερον γνωρίζομεν τὸν Θεόν, τόσον περισσότερον θὰ γνωρίζωμεν καὶ ἀναγνωρίζωμεν ὡς ἀνααίρετον τὸ μυστήριόν του. Ἡ διδασκαλία ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ μεγεθύνῃ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶναι πλησιεστέρα εἰς τὴν ἀληθειαν»²⁷⁶. Ἡ γνῶσις μας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς μᾶς ἀνήκει, δὲν εἶναι γνῶσις Θεοῦ. «Ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον δύνάμει νὰ σκεφθῶ, εἶναι, ἐπειδὴ δύνάμει νὰ τὸν σκεφθῶ, ἐν εἰδῶλον»²⁷⁷. Ὁ Θεός, τὸν ὁποῖον φαντάζεται ἡ διάνοια, «εἶναι πάντοτε διάφορος ἐκείνου, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως του γνωστοποιεῖ ἑαυτὸν εἰς τὴν πίστιν»²⁷⁸. Ἐν τούτοις, «πραγματικῶς μυστηριώδης» δὲν εἶναι οὔτε «ἡ Θεότης τῆς Φύσεως» οὔτε ὁ «Θεὸς τῆς Διανοίας», ἀλλὰ «μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔρχεται πρὸς ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐπέκεινα πάσης ἰδιότητος μας περιοχῆς, διαρρηγνύει τὸν κύκλον τῆς ἐμπειρίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἐγὼ μας καὶ εἰσέρχεται ὡς ὁ ἄλλος δι' ὄλου μὴ ἀνήκων εἰς αὐτόν»²⁷⁹ α, ὡς ὁ ἀπολύτως ἕτερος²⁷⁹ β.

Ὁ Karl Barth συγκεφαλαιώνει καὶ ὀξύνει εἰς τὸ ἔπακρον τὴν ὅλην ἀποφατικὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας του εἰς τὸν δεῦτερον ἰδίως τόμον (II, 1: Die Lehre von Gott) τῆς πολυχρότου καὶ συνεχῶς ἐκδιδομένης «Δογματικῆς» του, ἐνθα διατυπώνει τὴν ἀκόλουθον διδασκαλίαν: Ἡ διανοητικὴ δύναμις δύναται νὰ συλλάβῃ εἰκόνας καὶ εἰδῶλα τοῦ Θεοῦ, «ἀλλ' εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ προβολῆς τῆς ἐξοχότητός μας. Ἡ θεωρητικὴ καὶ ἀντιληπτικὴ μας δυνατότης ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν²⁸⁰ α, διότι ὁ Θεὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα ἐκάστοτε νὰ ὑποτάζωμεν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς θεωρήσεως, ἀντιλήψεως καὶ ἐκφράσεως καί, οὕτω, εἰς τὴν πνευματικὴν ἐπισκόπησιν καὶ διὰθεσίν μας»²⁸⁰ β. Ἡ κρυπτότης τοῦ Θεοῦ «εἶναι μία τῶν ἰδιοτήτων τ ο υ καὶ ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ γνῶσις του, ὡς τοιαύτη, λαμβάνει τὴν ἀρχὴν τῆς»²⁸⁰ γ. Ἡ ἐπίγνωσις τῆς ιδιότητος αὐτῆς δὲν σημαίνει ἀναχαίτησιν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀφετηρίαν τῆς οὐσιαστικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ: «Τὸ ἀξίωμα τῆς κρυπτότητος τοῦ Θεοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀξίωμα ἀπέλπιδος ὑποχωρήσεως, ἀλλὰ πράγματι ὡς ὁ terminus a quo τῆς πραγματικῆς μας περὶ Θεοῦ γνώσεως, ὡς ὁ θεμελιώδης καὶ ἀποφασιστικὸς ὀρισμὸς οὐχὶ τῆς ἀγνοίας μας, ἀλλὰ τῆς γνώσεώς μας περὶ Θεοῦ»²⁸⁰ δ. Ὁ χαρακτήρ τῆς ἀγνοίας εἶναι ὁ πυρὴν τῆς χριστιανικῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο πᾶσα διδασκαλία, ἡ ὁποία πιστεύει, ὅτι δύναται διανοητικῶς, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ δημιουργηθέντα ὄντα, νὰ καθορίσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, εἶναι «εἰδωλολατρικὴ» καὶ ἐπομένως «δὲν ἀνήκει εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ Θεοῦ»²⁸⁰ ε, ἡ δὲ βᾶσις τῆς Καθολικῆς Θεολογίας, ἡ περιφημὸς ἀρχὴ analogia entis, εἶναι «ἐφευρέσις τοῦ Ἀντιχριστοῦ»²⁸¹ καὶ ἡ Φυσικὴ Θεολογία ἀδυνατεῖ μόνον τὴν Θεολογίαν

και 'Εκκλησίαν τοῦ 'Αντιχρίστου νὰ ὠφελήσῃ»²⁸². Κατακλείς τῆς γνωσεολογικῆς ἀπόψεως τοῦ Barth δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀκόλουθος διατύπωσις του: «Ὁ μ ο ι ἄ ζ ο μ ε ν πρὸς ὅ,τι δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν. Ὁμοιάζομεν λοιπὸν πρὸς τὸν κόσμον και πρὸς πᾶν, ὅ,τι εὐρίσκεται εἰς τὸν κόσμον.. Ἄλλὰ δὲν ὁμοιάζομεν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν οὐδὲν ὅμοιον τοῦ Θεοῦ εὐρίσκομεν ἐντὸς ἡμῶν, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν. Ἐξ ο υ σ ι ἄ ζ ο μ ε ν ὅ,τι δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν. Ὁ Θεὸς ἡμῶς δὲν εἶναι ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ περιορίσωμεν διαλεκτικῶς.. Δὲν ἐξουσιάζομεν τὸν Θεόν και ἐπειδὴ δὲν τὸν ἐξουσιάζομεν, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν. Εἴ μ ε θ α πρωταρχικῶς και κυρίως ἐ ν πρὸς ὅ,τι δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν.. Μεταξὺ ὅμως Θεοῦ και ἀνθρώπου δὲν λαμβάνει χώραν τοιαύτη ἐνότης. Μεταξὺ Θεοῦ και ἀνθρώπου, ὡς μεταξὺ Θεοῦ και πλάσματος γενικῶς, ὑπάρχει ἀνέκκλητος ἐτερότης. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει αὕτη, ἐφ' ὅσον ἀπουσιάζει ἐνταῦθα τὸ ὡς βᾶσις πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἀντίληψιν κείμενον μυστήριον τῆς ἐνότητος, δὲν δυνάμεθα ἐξ ἡμῶν νὰ κατανοήσωμεν τὸν Θεόν»²⁸³ α. Ἡ διὰ σκέψεων και λόγων συλληφθεῖσα και ὡς παράστασις τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ θεωρηθεῖσα ἰδέα «δὲν εἶναι ἀκόμη ἢ δὲν εἶναι πλέον ἢ οὐσία τοῦ Θεοῦ»²⁸³ β. Ἡ «καταδιώξις» και «σύλληψις» τοῦ Θεοῦ ὑπερβάλλει τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου και, οὕτω, «ὁ Θεὸς εἶναι και παραμένει ὁ ἀπολύτως ἕτερος, ἕενος, ἄγνωστος, ἄπροσπέλαστος»²⁸².

Ὁ Deus absconditus τοῦ Martin Luther και ἡ ἀντίληψις τῆς ἀπολύτου ποιτικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ Θεοῦ και τοῦ ἀνθρώπου ὡς θείας δωρεᾶς ὑπὸ τοῦ Sören Kierkegaard ὑπῆρξαν ἡ βᾶσις τῆς ἐρμηνείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὑπὸ τῆς νεωτέρας Προτεσταντικῆς Θεολογίας, ὡς διδασκαλίας τῆς κρυπτότητος τοῦ Θεοῦ. Σήμερον ἡ Θεολογία αὕτη διατείνεται, ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίπτωσιν ὁ Θεὸς εἶναι τόσον μυστηριώδης, ὅσον εἰς τὴν «Ἀποκάλυψιν» του²⁸⁵, διότι εἰς ταύτην δὲν ἀποκαλύπτεται ἡ οὐσία του, ἀλλὰ μαρτυρεῖται ἡ ἐπιτάσσοῦσα πραγματικότης του, συνάγουσα τὸ πόρισμα τοῦτο ἐκ τῆς Γραφῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν οὐδαμῶν γίνεται λόγος περὶ ἀποκαλύψεως πλὴν τοῦ χωρίου 1, Α 18 τῆς «πρὸς Ῥωμαίους» ἐπιστολῆς τοῦ Π α ὕ λ ο υ α, τὸ ὁποῖον ὅμως, εἴτε ὑπερφυσικὴν εἴτε φυσικὴν ἀποκάλυψιν ἐννοεῖ, εἶναι ἄσχετον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Χριστοῦ²⁸⁶ α. «Ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη διὰ τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἐνταῦθα εἰς τὴν πρᾶξιν κρυπτός»²⁸⁶ β. Ἡ πίστις δὲν εἶναι πλέον πηγὴ γνώσεως, δὲν πιστεύομεν διὰ νὰ γνωρίσωμεν, ὡς ἐπίστευον οἱ Α ὕ γ ο υ σ τ ῆ ν ο ς και Anselmus*, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπικυρώσωμεν τὴν ἀγνοίαν μας διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ἀγνοουμένου. Ἄκριβῶς εἰς τὴν πίστιν θὰ πρέπει ν' ἀρνηθῶμεν ἐξ ἡμῶν τὴν ἱκανότητα θεωρήσεως και νοήσεως τοῦ Θεοῦ»²⁸⁹.

α. «Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὄργη Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν και ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων» .

* Πρβλ. κατωτέρω κεφ. «Ἡ Προοπτικὴ» πρὸ. 193.

Ὁ Θεὸς τῆς πίστεως «παραμένει ἐν ἀδιαπέραστον μυστήριον»²⁸⁸, εἶναι «ἀδιανόητος, ἀκατανόητος» καὶ αἰδίως εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ ἄγνωστος²⁸⁹. Κατ' ἐξοχὴν διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως μᾶς ἀφῆρηθῆ ἢ δυνατότης γνώσεως τοῦ Θεοῦ»²⁹⁰. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόκρυφος οὐχὶ μόνον προτοῦ ἀποκαλυφθῆ, ἀλλ' ὡς ἀποκαλυπτόμενος²⁹¹, ὥστε ἡ ἀκρυπτότης του εἶναι, κατὰ περιεργον τρόπον, περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεώς του»²⁹². Κατὰ ταῦτα, ἡ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον «δὲν ἦρθῆ διὰ τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐτέθη»²⁹³. Ἡ Θεολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι «Θεολογία τοῦ Ἀγνώστου Θεοῦ»²⁹⁴.

2. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τῷ 1935 ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας Arthur Drews, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προέλευσιν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἔγραψεν: «Ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπολύτως Ἕτερον καὶ, ἐπομένως, ἀπεσπασμένος τῆς σκέψεως καὶ διανοίας μου, δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνεπηρέαστου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τοῦ πόθου τῶν θεολόγων νὰ δύνανται νὰ διατυπώσουν περὶ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ Φιλοσοφία οὐδὲν ὀφείλει νὰ εἴπῃ, περισσότερον παραβόλους ἐκφράσεις, βάσει τῆς Ἀποκαλύψεως»²⁹⁵. Ἡ σκέψις αὕτη πηγάζει ἐκ τῆς ἐφέσεως τῶν φιλοσόφων νὰ διαγραμματεῦνται τὸ θέμα τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἡ Θεολογία οὐδὲν ὀφείλει νὰ εἴπῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λόγου. Ἡ ἀποφατικὴ Θεολογία τῶν Νεωτέρων ἰδίως χρόνων ἀνεπτύχθη καὶ ἀναπτύσσεται ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Φιλοσοφίας. Σήμερον, ὅτε ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις ὀρίζεται ὡς «γνῶσις τῶν ὀρίων τῆς γνώσεως»²⁹⁶ καὶ «ἡ Μεταφυσικὴ δὲν εἶναι πλέον δυνατὴ κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως»²⁹⁷, δονεῖ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τὰ θεμέλια παντὸς θεολογικοῦ συστήματος, ἰσχυρότερον πάσης «παραβόλου θεολογικῆς ἐκφράσεως». Ἡ ἐνσυνείδητος Ἀποφατικὴ Θεολογία, ὡς τάσις καὶ ἐκφρασις τῆς αὐτοσυνειδήσεως τῆς γνώσεως, εἶναι τὸ κεντρικὸν νεῦρον τῆς φιλοσοφίας τῶν Νεωτέρων χρόνων γενικῶς. Ἡ θεολογικὴ κριτικὴ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Kant καὶ ἐξῆς, εἶναι κυρίως προσπάθεια ἀναίρεσεως παντὸς περὶ Θεοῦ λόγου. Ὁ θεολογικὸς τῆς χαρακτῆρ συνίσταται εἰς τὴν αὐταναιρέσιν. Ἡ ἀποφατικὴ διάθεσις ὅμως τῆς ἐπιτιθεμένης κατὰ τῆς λογικῆς καὶ τῶν λόγων Θεολογίας αὐτῆς δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ἀρνήσεων, ἀλλ' εἰς τὴν ἄρνησιν καὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς ἄρσεως ὡς μεθόδων προσδιορισμοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐν τούτοις, ἡ θεολογικὴ αὕτη Φιλοσοφία εἶναι ἀποφατικὴ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρνήσεως τῆς γνώσεως τοῦ Ὑπερβατικοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἄρσιν τῆς διὰ τῆς ὁμολογίας: «Εἰ. μὴδὲ εἷς ἐστὶ τοῦ ἑνὸς λόγος, οὐδὲ αὐτὸς οὗτος ὁ ταῦτα διατεινόμενος λόγος. προσήκει»²⁹⁸. Ἐνταῦθα ὁ διατεινόμενος λόγος θεωρεῖ τὴν κρίσιν του λογικῶς ἀδιάσειστον. Ἡ φιλοσοφικὴ θεολογία τῶν Νεωτέρων χρόνων, ἡ ἀρνούμενη τὴν δυνατότητα τῆς θεωρητικῆς γνώσεως τοῦ ὑπερβατικοῦ Λόγου, εἶναι εἰς τὴν οὐσίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

Τὴν συνειδησιν τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνώσεως, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἀπολύτως ἕτερον Θεόν, ἀνέπτυξεν εἰς ἀξίωμα ἡ Φιλοσοφία τῆς διαμαρτυρομένης ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἡ Ἀγγλικὴ καὶ Ἀμερικανικὴ ἰδίως σκέψις ἐστράφησαν πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς δυναμικοῦ πεπερασμένου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ κόσμου ἀγωνίζεται πρὸς αὐτοδημιουργίαν, ἡ δὲ Καθολικὴ Φιλοσοφία ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπόψεων τοῦ Θ ω μ ᾱ Ἀ κ υ ι ν ᾱ τ ο υ. Ἐν τούτοις, ἀντιλήψεις, ὡς αἱ τοῦ H. Spencer: «Εἰς νοητὸς Θεὸς οὐδὲ ὄλως θὰ ἦτο Θεός. Νὰ σκεπτόμεθα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὡς δυνάμεθα νὰ σκεπτόμεθα ὅτι εἶναι, εἶναι βλασφημία»^{299 α}. Ἡ ὑψίστη σοφία καὶ τὸ ὑψιστον καθήκον μας εἶναι ἡ θεώρησις τοῦ λόγου ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων ὡς Ἀδιαγνώστου»^{299 β} ἢ τοῦ Αὐστραλοῦ καθηγητοῦ S. Alexander: «Οἱ ἀνθρώπιοι βωμοὶ μας ὑψοῦνται ἀκόμη εἰς τὸν ἀγνώστου Θεόν. Ἐὰν ἐγνωρίζομεν τί εἶναι Θεότης, .. θὰ ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ἔχωμεν γίνει Θεοί»,³⁰⁰ χαρακτηρίζουν τὴν γενικωτέραν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς συνειδησιν τῶν ὁρίων του.

Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος κατέδειξε κατὰ τρόπον κλασσικὸν τὴν <φυσικότητα> τῆς Μεταφυσικῆς, θεωρουμένης ὡς ἐπιστήμης τοῦ Ὑπερφυσικοῦ, εἶναι ὁ Immanuel Kant. Ὁ Kant ὑπῆρξε διὰ τὴν Μεταφυσικὴν ὅ,τι ὁ Kopernigk διὰ τὴν Ἀστρονομίαν. Τὴν αὐτονόητον πεποιθήσιν τοῦ πνεύματος, ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ Ὑπεραισθητοῦ, ἡ καντιανὴ κριτικὴ ἀπέδειξεν ὡς εὐφάνταστον αὐταπάτην.

Ἡ κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Kant ὑπῆρξεν ἡ πρώτη οὐσιαστικὴ αὐτονόησις τῆς νοήσεως τῆς μετακλασσικῆς Εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. («Εἰς τὴν κριτικὴν αὐτήν», γράφει ὁ ἴδιος, «παρεστάθη ἀρκοῦντως, ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὄντος, τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀναζητῆται ἐπέκεινα τῆς φύσεως, οὐδεμίαν θεώρησις ἀνταποκρίνεται, ἡ ἔννοια τοῦ ὁποίου ἐπομένως, ἐφ' ὅσον ὀφείλει νὰ ὀρισθῆ θεωρητικῶς διὰ συνθετικῶν κατηγορημάτων, παραμένει ἐκάστοτε δι' ἡμᾶς προβληματικὴ, οὐδεμίαν ἀπολύτως γνῶσις τούτου. ἐπιτελεῖται καὶ καὶ (ὅτι) ἡ ἔννοια ἐνὸς ὑπεραισθητοῦ ὄντος οὐδὲ ὄλως δύναται νὰ ὑπαχθῆ ὑπὸ τὰ γενικὰ ἀξιώματα τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ συμπεράνωμεν περὶ αὐτοῦ ὁρμώμενοι ἐξ αὐτῶν, διότι (τὰ ἀξιώματα) ταῦτα ἰσχύουν μόνον διὰ τὴν φύσιν, ὡς ἀντικειμενον τῶν αἰσθησεων»³⁰¹. Ἡ φύσις τοῦ ὑψιστοῦ ὄντος παραμένει «πλήρως ἀδιερεύνητος», ἡ δὲ περιγραφή του «δι' ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας πάντοτε δανειζόμεθα ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως», σημαίνει «μίαν σπουδὴν τῆς φύσεως κατ' ἑαυτὴν διὰ τῆς διανοίας»³⁰², διότι «ὄλαι αἱ κατηγορίαι», διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦμεν νὰ σχηματίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος αὐτοῦ, «οὐδὲν νόημα ἔχουν, ἐὰν δὲν χρησιμοποιῶνται ἐπὶ ἀντικειμένων δυνατῆς ἐμπειρίας, δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου». Ἐκτὸς τῆς περιοχῆς ταύτης, εἶναι μόνον τίτλοι πρὸς σχηματισμὸν ἐννοιῶν, τοὺς ὁποίους δύναται τις νὰ παραδεχθῆ, ἀλλὰ δι' αὐτῶν οὐδὲν ἐννοεῖται»³⁰³. Τὸ γενικὸν συμπέρασμα τῆς Κριτικῆς τοῦ Kant εἶναι, ὅτι ἡ «ἡ διάνοια, δι' ὄλων τῶν a priori ἀρχῶν τῆς, οὐδέποτε διδάσκει οὐδὲν πλέον τῶν ἀπλῶν ἀντικειμένων δυνατῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ τοῦ-

των οὐδὲν πλέον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ γνωσθῆ εἰς τὴν ἐμπειρίαν»³⁰⁴. Ὁ Kant, ἡ ἰσχυροτέρα μετασεισμικὴ δόνησις τῆς θεολογίας μετὰ τὸν <τευτονικὸν σεισμόν> «De revolutionibus orbium coelestium» τοῦ N. Kopernigk, ἰσχύει διὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν ὡς ὁ «πανθρυμματιστής»³⁰⁵, ὡς «ὁ ἥρωας, ὁ ὁποῖος διέλυσε τὴν Μεταφυσικὴν»³⁰⁶, ὡς «ὁ καταστροφεὺς τῆς Φυσικῆς Θεολογίας»³⁰⁷.

Ὁ Johann Gottlieb Fichte εἶναι, μετὰ τὸν Kant, ὁ σημαντικώτερος ἐκπρόσωπος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἑνὸς ὑπερ-εμπειρικοῦ καί, κατ' ἀκολουθίαν, ἀπολύτως ἀδιαγνώστου Θεοῦ. Πᾶσα θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ιδιότης, ἡ ὁποία προσγράφεται εἰς τὸν Θεόν, εἶναι διὰ τὸν Fichte ἀβάσιμος. Τὰ εἰς τὸν Θεὸν ἀποδιδόμενα κατηγορήματα ὑπὸ τῶν θεολόγων εὐρίσκονται εἰς τὴν φαντασίαν των, ἡ δὲ εἰς τὸ ἀπόλυτον ὑπέρθεσις των σημαίνει ἀπλῶς πολλαπλασιασμόν τοῦ πεπερασμένου ὡς τοιοῦτου καὶ οὐχὶ διάγνωσιν τοῦ ὑπερνοητοῦ Θεοῦ. Διὰ τῆς προσθήκης τῶν κατηγορημάτων αὐτῶν «κἀμνετε τὸν Θεὸν πεπαρασμένον καὶ δὲν ἔχετε, ὡς θέλετε, σκεφθῆ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐπολλαπλασιάσατε εἰς τὴν σκέψιν τὸ ἐγὼ σας»³⁰⁸, θὰ εἴπη ὁ Fichte πρὸς τοὺς ἀνθρωπολόγους τῆς Καταφατικῆς Θεολογίας. «Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ φθάσωμεν εἰς τὰς ιδιότητας, τὰς ὁποίας προσάπτομεν εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀποστεροῦμεν ἐξ ἡμῶν, ἐὰν δὲν εὐρίσκοντο ἐν τῷ ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ ὑπὸ ὠρισμένην μόνον ἀποψιν τὰς ἡρνούμεθα ἐξ ἡμῶν;»³⁰⁹. Ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπείρου καὶ ἡ ταυτόχρονος παράστασις του διὰ τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων εἶναι αὐταντίφασις³¹⁰. Ἡ ἀπλή σκέψις σημαίνει ἤδη περάτως, ἡ δὲ εἰς ἄπειρον ἀναγωγὴ καὶ θεώρησις τῆς sub specie infiniti περατῆς ταύτης νοητικῆς μορφῆς ὡς ἀπολύτου δὲν ἰσοδυναμεῖ πρὸς οὐσιαστικὴν ἀπειροποίησιν τῆς ἰδέας. Οὐδεμία ἔννοια περιλαμβάνει τὴν ὑπερβατικὴν Θεότητα, διότι «β,τι νοῶ, γίνεται δι' αὐτοῦ μόνον τοῦ νοεῖν μου πεπερασμένον καὶ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπει τὴν δι' ἀπείρου ἀνώσεως καὶ ἀνυψώσεως εἰς ἄπειρον μεταλλαγὴν»³¹¹. Περὶ ἑνὸς ὑπερβαίνοντος τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα ὄντος, πᾶς ἀντικειμενικῶς ἀληθῆς λόγος εἶναι ἀνέφικτος, διότι, «ἐφ' ὅσον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμεθα περιορισμένα, πεπερασμένα ὄντα, οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ἐν περιορισμένον καὶ πεπαρασμένον ὄν δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν, ἦτοι πρέπει εἰς πᾶσαν ὑπαρξιν νὰ δώσωμεν ἀνθρωπίνην μορφήν καί, οὕτω, λαμβάνομεν εὐθύς ἐν ὑψηλότερον ὄν, τὸ ὁποῖον ἀντιφάσκει πρὸς τὴν περὶ αὐτοῦ ἰδέαν, ὡς ὑπερέχοντος παντὸς πέρατος καὶ ἀνθρωπίνου ὄριου. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν πραγματοποιήσωμεν τὴν ἰδέαν ταύτην, δηλαδὴ θελήσωμεν νὰ θέσωμεν τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς τοιοῦτου ὄντος, δὲν δύναται τοῦτο νὰ εἶναι ὑψηλότερον τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀκριβῶς ἡ πραγματοποιηθεῖσα αὕτη ἰδέα εἶναι προῖον τῆς πρὸς πραγματοποιήσιν ἐνεργητικότητός μας»³¹². Διὰ τῆς ἐπιχειρηματολογίας ταύτης ὁ Fichte προσεπάθησε ν' ἀναίρεση τὴν πεποίθησιν καὶ ὑπόθεσιν ἀντικειμενικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ὡς ὑπεραντικειμενικοῦ καὶ «ὑπὲρ πᾶσαν αἰσθητότητα»³¹³ θεωρητέου Θεοῦ. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας του κατέληξε τελικῶς ὁ Fichte εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ ἐν

γένει αντικειμενικού κόσμου, εις τὴν θεώρησιν τῆς γνώσεως ὡς αὐτογνωσίας, ὡς ἐρμηνείας τοῦ γινώσκοντος ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἀποκλείσας τὴν ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως ὑπόστασιν πάσης αντικειμενικῆς καὶ ὑπεραντικειμενικῆς πραγματικότητας.

Ἐκτὸς τοῦ Friedrich W. J. von Schelling, ὁ ὁποῖος ἐχαρκτηρίζεν ἀρχικῶς τὴν «ἀληθῆ Ἀπειρότητα πλήρως ἀνεξάρτητον χρόνου καὶ χώρου»³¹⁵ καί, ὁμοίαν πρὸς ἓν «Μηδέν³¹⁶ α, ἀσύλληπτον, ἀδιανόητον» καί, ὡς ἀμὴ δυναμένη νὰ ἐγκλεισθῇ ἐντὸς ὀρισμένων ὀρίων, ἀόριστον»³¹⁶ β (καταλήξας ἐν τέλει, εἰς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς ἐντὸς τοῦ χρόνου πρὸς αὐτοδημιουργίαν ἀγωνιζομένου ἀνετοίμου Θεοῦ*), τὰ σύνορα τῆς ὑποκειμενικότητας ἐθεώρησεν, ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς Kant καὶ Fichte, ὡς ἀνυπέρβλητα ὁ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἀκμάσας ἐπίγονος τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ Eduard von Hartmann. Αἱ ἐμπειρικαί, θεωρητικαί, παραστατικαί καὶ νοητικαί ἐκφράσεις πηγάζουν ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως καὶ ἀδυνατοῦν νὰ ὑπερβάλλουν τὰ ὅρια τοῦ Ἐγῶ, διὰ νὰ συλληφθῇ δι' αὐτῶν ὅ,τι ἀναιρεῖ τὰς λογικὰς κατηγορίας. «Ὅ,τι αἰσθάνομαι, εἶναι τὸ αἰσθημά μου ὅ,τι ἀντιλαμβάνομαι, εἶναι ἡ ἀντίληψίς μου ὅ,τι θεωρῶ, εἶναι ἡ θεώρησίς μου ὅ,τι παριστάνω, εἶναι ἡ παράστασίς μου ὅ,τι σκέπτομαι, εἶναι ἡ σκέψις μου ὅ,τι εἶναι ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεώς μου, ἀπεδείχθη ἀκριβῶς δι' αὐτὸ ὡς περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου, ὡς στοιχεῖον τῆς ὑποκειμενικότητός μου, ὡς κατάστασις τοῦ ψυχικοῦ ἐσωτερικοῦ μου. Ἡ συνείδησις δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἐσωτερικότητός μου, δὲν δύναται νὰ ἐκταθῇ πέραν τῶν ὀρίων τῆς ἰδανικῆς σφαίρας τῆς καὶ νὰ προτείνῃ κεραίας, διὰ νὰ <ψηλαφίσῃ> ὅ,τι τὴν ὑπερβάλλει.»³¹⁷

Πιστὴ εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην, ἡ Φιλοσοφία τοῦ 20. αἰῶνος ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐκφρασίαν τῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ πνεύματος ὡς πεπερασμένου. Ἰσως οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐποχὴ ἐπέδειξε τοσαύτην ἐπιμονὴν καὶ ἐνεργητικότητα πρὸς αὐθυπέρβασιν, ὅσην καταβάλλει ἡ παρούσα καὶ ἰσως οὐδεμία ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐποχὴ, ὡς ἡ σύγχρονος, ὑπῆρξε τόσον σύμφωνος εἰς τὴν θεώρησιν τῆς αὐθυπερβάσεως ὡς ἀνεπίκτου. Ἡ ἀνοητικὴ αὕτη ἐν σχέσει πρὸς πᾶν, ὅ,τι δύναται καὶ ὀφείλει νὰ νοηθῇ ἐπέκεινα τοῦ ὄντος καὶ νοῦ, φιλοσοφία ἐκφράζει τὴν βαθυτέραν ἰσως ἐρμηνείαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας. Ἡ ὑπὸ τὴν εὐρείαν ἔννοιαν τοῦ ὄρου <ἀποφατικῆ> αὕτη τάσις, «εἰς τὴν εἰσπνοὴν καὶ ἐκπνοὴν τῆς facies Dei abscondita»³¹⁸ κινουμένη καὶ ἀναιρούσα τὴν ἀρχὴν τοῦ Θεομορφισμοῦ τῆς φύσεως καὶ τὸ κύρος τῆς μεθό-

α. «Βλέπεις, κατὰ ταῦτα, ὅτι πᾶσα γνώσις εἶναι μόνον γνώσις σοῦ τοῦ ἰδίου καὶ ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θεωρεῖς ὡς συνείδησιν τοῦ ἀντικειμένου, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ μία συνείδησις ἐνὸς ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον σὺ ἔθεσες ἀναγκαστικῶς, συμφώνως πρὸς ἐσωτερικὸν νόμον τῆς σκέψεώς σου»³¹⁴α. Ἡ σκέψις εἶναι ἡ πηγὴ παντὸς εἶναι»³¹⁴β.

* Πρβλ. κατωτέρω κεφ. «Ἡ Γένεσις», σ. 175 κ. ἐ.

δου <analogia entis>, ἀποτελεῖ τὸν κατ' ἐξοχὴν χαρακτήρα τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας τοῦ παρόντος.

Ἡ περὶ Θεοῦ ἀντίληψις τῆς νεωτέρας κριτικῆς σκέψεως θὰ ἠδύνατο νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: Ἡ σκέψις εἶναι ἔκφρασις καὶ τεκμηρίωσις τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι διὰ τῆς ὑποτιθεμένης ἐννοιολογικῆς συλλήψεως τῆς προϋποθέσεώς της ἡ σκέψις αὐταπατάται, νοοῦσα ἑαυτὴν ὡς ἀπροϋπόθετον*. Ὁ περιορισμὸς τῆς σκέψεως διὰ τῆς φύσεώς της εἶναι τὸ πεπερωμένον τῆς σκέψεως³²³. Πᾶν νόημα καὶ ἰδεατὸν εἶναι ἔκφράζει τὴν πεπερασμένην ὑποκειμενικότητα εἰς τὴν πρὸς αὐθυπέρβασιν τάσιν της³²⁴. Τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα προσπαθεῖ νὰ υπερβάλλῃ ἑαυτό, νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα κυκλοφορεῖ ἐντὸς ἑαυτοῦ, αἱ δὲ ἐννοιαί, τὰς ὁποίας φέρει εἰς τὴν ἑκάστοτε ἐπιστροφήν του, εἶναι ἡ αὐτοσυνειδήσις του, ἡ ὁποία πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως δὲν ὑπῆρχε, διότι ἡ πορεία ὑπῆρξεν ἡ γένεσις της³²⁵. Αὐτὴ ἡ δυναμικὴ ἰδιότης τῆς πρὸς ἑαυτὸ ἐπιστροφικῆς τάσεως (das Auf-sich-selbst-intentional-zurückbezogen-sein)³²⁶ εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ υπερβατισμοῦ τοῦ πνεύματος, τῆς δυναμικότητος τῆς πεπερασμένης συνειδήσεως. Τὸ πνεῦμα ἀναφέρεται πρὸς ἑαυτὸ καὶ τρόπον τινὰ αὐτοδιχάζεται καὶ δημιουργεῖ ἐντὸς του μίαν σχέσιν. Κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ ἐν ἀδιαίρετον Ἐγὼ, τὸ ὁποῖον μεγεθύνει καὶ προβάλλει ἑαυτὸ εἰς τὴν ὀθόνην τοῦ Ἐπέκεινα καὶ ἐκλαμβάνει τὴν ἐπιμηκυνθεῖσαν αὐτοπροβολὴν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀντικειμενικὴν φύσιν του. Τὸ Ἐγὼ τοῦ Ἐπέκεινα ὁμως εἶναι ἐν φάσμα, τὸ δὲ ὑπαρκτικὸν Ἐγὼ καταγίνεται εἰς <ἑαυτοπερισκόπησιν> (Sichumséhen)³²⁷. Ἡ πεποίθησις, ὅτι τὸ πνεῦμα διαθέτει τὴν ἰκανότητα νὰ υπερβάλλῃ τὴν ὄντικὴν φύσιν του καὶ νὰ ἴδῃ πέραν τοῦ κόσμου, εἶναι μία ἐντελῶς <ἐκ τοῦ ἀέρος> ληφθεῖσα petitio³²⁸. Ἡ εἰς ἀπειρον ἀναγωγή τοῦ χωροχρονικοῦ πέρατος δηλοῖ οὐχὶ τὴν ἀπειροποίησιν, ἀλλὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ πέρατος. Ἄπειρος ἐναλλαγὴ τοῦ πεπερασμένου εἶναι ὁ χαρακτήρ παντὸς υπερβατισμοῦ.

Ἐάν σήμερον, ὡς ἄλλοτε, ἡ Γνωσεολογία πστεύῃ, ὅτι «ὡσπερ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φῶς ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὀνοὺς πρὸς τὰ τῆ φύσει φανερώτατα πάντων» α³²⁹, κατὰ μείζονα λόγον ἡ φιλοσοφικὴ Θεολογία ὀφείλει νὰ πιστεύῃ, ὅτι ὁ υπεραισθητὸς Θεὸς ὑπέρκειται πάσης γνώσεως. Ἡ ὑπερπραγματικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς σκέψεως εἰ-

* Τὴν κατωτέρω ἀναπτυσσομένην φιλοσοφίαν οἱ ὁπαδοὶ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας χαρακτηρίζουν «Agnostizismus, Immanentismus³¹⁹, Finitismus³²⁰: Φιλοσοφίαν τοῦ Πεπερασμένου»³²¹, τοὺς δὲ ἀντιπροσώπους της αἰδεαλιστὰς τοῦ Ἐνθάδε»³²². Ἡ φιλοσοφία αὕτη εἶναι ἀντίθετος τῶν ἀπόψεων τῆς Καθολικῆς Θεολογίας.

α. «Τὸ φαινομενικῶς ἐγγύτατα κείμενον καὶ γνωστότατον δεικνύει εἰς ἐγγυτέραν παρατήρησιν ἐν ἀσυλλήπτως αἰνιγματώδεσ πρόσωπον»^{320α}. «Ὅσον βαθύτερον εἰς τὸ ὑποκείμενον διεισδύει ἡ γνῶσις, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ πειθῆται, ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου κείται τὸ εἰς αὐτὴν ἐγγύτατον, ἀποκρύπτεται τὸ βαθύτατον καὶ ἀνυπέρβλητον ἀδιανόητον»^{320β}.

ναι τὸ ἀίνιγμα τῆς σκέψεως κατ' ἐξοχὴν ³³¹. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν καὶ συγχρόνως ὑπερεμπειρικός, ἄρσις καὶ τοῦ a priori καὶ τοῦ a posteriori, ἡ σκέψις δύναται ἀπλῶς νὰ σκέπτεται τὴν ἐντὸς τῆς ὑπερβατικότητος, χωρὶς νὰ τὴν προικίζη διὰ τῶν βιωμάτων τῆς ³³². Ἀπολυτοποίησις τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἐμπειρίας σημαίνει αὐτεπανάληψιν ἄνευ ἀντικρύσματος, διότι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τέλειος, μεγέθυνσις τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀσύλληπτος, ἄρσις τοῦ κόσμου ³³³.

Τὰ λογικὰ κατηγορήματα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἐντὸς τοῦ λόγου ὑπὲρ λόγον λόγον τοῦ λόγου, εἶναι ἄλογα ³³⁴. Ὅσακις ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς νοητός, πρόκειται περὶ μιᾶς αὐταπάτης τῆς σκέψεως, περὶ μιᾶς λογικοποιήσεως τοῦ ὑπερλογικοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅταν θεωρῆται εὐλογος καὶ λογικός, τότε ἀπουσιάζει ἐκ τῆς λογικῆς. Ἀντὶ νὰ παραστήσῃ τὸν ἀπόντα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ἐπιστητοῦ Θεόν ³³⁵, αὐτοπαριστᾷ ἡ σκέψις ἑαυτὴν, διότι, πρὸ τῆς ὑπεραντικειμενικῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ, ἡ αὐτεπανάληψις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιμονῆς τῆς. Ἡ συνειδησις τῆς οὐτοπίας συνεπάγεται ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεπαρκειᾶς τῆς νοήσεως ³³⁶ α νὰ συλλάβῃ τὸν ὑπὲρ ὕλην καὶ πνεῦμα ἱστάμενον Θεόν ³³⁷. Ἡ σκέψις ὀφείλει νὰ παύσῃ μεταθέτουσα ἑαυτὴν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιστρέφουσα ἐκεῖθεν ὡς Θεός, διότι ἡ φύσις τῆς εἶναι ἡ αὐτοκατάφασις ³³⁸. Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῆ, εἶναι μόνον οἱ <πρόποδες> τῆς Θεότητος, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν ὑψοῦται ὄρος μυστηρίου ³³⁹ α, ἡ φύσις τοῦ ὁποῖου ἀναιρεῖ τὴν ἀντικειμενικότητα πάσης θεωρίας, ἐνοράσεως, ἀναλογίας ³³⁹ β, σκέψεως, θελήσεως καὶ πίστεως ³⁴⁰. Ἡ σκέψις, ἀποδίδουσα τὰς κατηγορίας τοῦ κόσμου εἰς τὸν Θεόν, κατασκευάζει ἓνα mundum fabulosum ³⁴¹, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑποκατάστατον τῆς ὑπερβατικότητός του ³⁴², ἐν «πέπλον» τοῦ Ἀγνώστου ³⁴³, ἐνῶ κύριον θέμα τῆς παραμένει ἡ διαπραγματεύσεσις τῆς ἀπουσίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς πραγματικότητος καὶ ἡ ἀντίληψις του ὡς ὑπερπραγματικοῦ ³⁴⁴. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος «ὀροθετικὴ ἐννοια ³⁴⁵ (Grenzbegriff) καὶ σκέψις ³³⁶ β (Grenzgedanke), ἡ ἐσχάτη ὀροθεσία» ³⁴⁶ (ultimate limitation), τὸ ὑπερβατικὸν «ὄριον τῆς γνώσεως» ³⁴⁷ (notion-limite) καὶ, ἐπομένως, ὡς «προϋπόθεσις παντὸς ὀρισμοῦ» ³⁴⁸, ἀδιανόητος καὶ ἀνέκφραστος. «Δυνάμεθα μόνον νὰ ἱστάμεθα πρὸ τῆς κλειστῆς πύλης τῆς αἰωνίας Δυνάμεως. Ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἀνοίγει. Εὐρίσκει μόνον νέας πύλας, θύρας καὶ καθρέπτας. Ὅ,τι βλέπει εἰς τοὺς καθρέπτας εἶναι πάντοτε μόνον ὁ ἴδιος.. Ἡμεῖς ὅμως δὲν ὑπομένομεν πλέον νὰ διαρρηγνύωμεν εἰς τὸ μέλλον πύλας ³⁴⁹ α. Με βαθεῖαν συγκίνησιν ἱστάμεθα πρὸ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ. Ὅλος ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος μας τὸν ποθεῖ καὶ τὸν φωνάζει καὶ δὲν τὸν εὐρίσκομεν. Ὅπουδῆποτε ἀναβλέπομεν, δὲν τὸν ἀνακαλύπτομεν. Ὅσονδῆποτε μακρὰν καὶ ἂν στείλωμεν τὴν φωνὴν μας, δὲν τὸν φθάνομεν. Ὅσον ὑψηλὰ καὶ ἂν ὑψώσωμεν μὲ πόθον τὰς χεῖράς μας, δὲν τὸν θί-

γομεν. Ὑποχώρησις εἶναι ἡ οὐσία του καὶ καλύπτρα ὑπὲρ καλύπτραν τὸ πρόσωπόν του»³⁴⁹ β.

Ἐκεῖνος ὁμῶς ἐκ τῶν παρόντων φιλοσόφων, ὁ ὁποῖος ἀναπτύσσει συστηματικῶς τὸ ναυάγιον (Scheitern) τῆς σκέψεως πρὸ τοῦ ἐννοιολογικοῦ καθορισμοῦ τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ, εἶναι ὁ εἰς Βασιλείαν τῆς Ἑλβετίας διδάσκων, σημαντικώτατος ἐκπρόσωπος τῆς συγχρόνου φιλοσοφικῆς σκέψεως, Karl Jaspers. Ὅλαι αἱ παραστάσεις τῆς ἱστορικῆς θεολογικῆς Φιλοσοφίας εἶναι, κατὰ τὸν Jaspers, καλύπτραι τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐντολὴ <οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδῶλον> ὀφείλει νὰ καταδείξῃ, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερβάλλει πᾶσαν παράστασιν. Ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὁμοιώματα εἶναι μῦθοι καὶ δεισιδαιμονίαι, ἐφ' ὅσον ἐκλαμβάνωνται ὡς εἰκόνες τοῦ Θεοῦ³⁵⁰. Τὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀδιανόητον παραμένει εἰσέτι ἀδιανόητον³⁵¹ καὶ διαφεύγει τὴν συνείδησιν, ὅτι ἡ ἐγγύτης καὶ διόρασις τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς μὴ ἀπεικονίσεως (Bildlosigkeit)³⁵². Καθ' ἣν στιγμὴν ἀφίνω τὸ εἶναι* ν' ἀνέλθῃ εἰς τὴν σκέψιν, ἀπολυτοποιῶν ἐν εἶδος κοσμικοῦ εἶναι, ἤτοι κατηγορίας, ὡς ὕλην, ἐνέργειαν, πνεῦμα ἢ ζώην, ἢ ὑπερβατικότης ἐξαφανίζεται³⁵⁴ α, διότι οὐδὲν συνειδητὸν «εἶναι» εἶναι τὸ εἶναι³⁵⁴ β. Ἡ πραγματικότης τῆς Ὑπερβατικότητος δὲν εἰσχωρεῖ εἰς τὴν μεταφυσικὴν σκέψιν³⁵⁵. Ἡ Θεότης ἀναγγέλλεται πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἀλλὰ διαφεύγει πάσης ἐξαντικειμενίσεως³⁵⁶. Ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ ἀνακοινοῦται κρυπτογραφικῶς³⁵⁷ διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία εἶναι καὶ ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς κρυπτογραφικὴ τῆς γραφῆς³⁵⁸ (Chiffreschrift), κατ' οὐσίαν ὁμῶς παραμένει καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ὁ ὁμιλῶν ἀνερμήνευτος, ἀλλ' ἡ συνείδησις τοῦ ἀνερμηνεύτου εἶναι ἡ ἄνευ πραγματικοῦ περιεχομένου ἀντίληψις μιᾶς πραγματικότητος, τῆς ὁποίας ἡ οὐσία ἐγκείται εἰς τὴν ἄρσιν τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ὁποία μόνον ὑπὸ μιᾶς ἀφιλοσοφῆτου, ἀπλοϊκῆς πίστεως πραγματοποιεῖται³⁵⁹. Ἄποστολὴ τῆς διανοίας δὲν εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία θὰ ἐσήμαινεν ad infinitum ἀναγωγὴν τῆς στενότητος τοῦ κόσμου³⁶⁰, ἀλλ' ἡ ἄμυνα πρὸ τῆς κηλιδώσεως τῆς ἰδέας ὑπὸ τῆς ψευδοῦς σκέψεως, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ τὸν σύρῃ εἰς κατηγορίας, εἰκόνας καὶ σχήματα λόγου³⁶¹. Ἡ προσπάθεια τῆς σκέψεως νὰ παραστήσῃ τὴν ὑπερβατικὴν ὕψην τοῦ Ἐνός, διὰ τοῦ συμβατικοῦ περιεχομένου τῆς, κατακερματίζει ἐντὸς τῆς τὸν Ἐνα εἰς τὴν μορφήν τῆς πολλότητος³⁶², τὸν σχετικοποιεῖ καὶ τὸν ἀφομοιοῖ πρὸς τὴν φύσιν τῆς, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ τὸν περιβάλλῃ διὰ τῆς λογικότητός τῆς. Ἡ ἀντίληψις αὕτη σημαίνει ἰδιοποίησιν τῆς ἑτερότητος τοῦ Ὑπερβατικοῦ, προσαρμογὴν εἰς τὴν φύσιν τοῦ λόγου, κατ' οὐσίαν ὁμῶς ἐκεῖνος παραμένει μακράν, ἐπέκεινα σφετερισμοῦ καὶ πραγματώσεως, κρυφὸς³⁶³ α καὶ ἀνώνυμος³⁶³ β, οὔτε εἰς

* Οἱ ὄροι «εἶναι» (Sein), «Ὑπερβατικότης» (Transzendenz), «Συνέχων» (das Umgreifende) εἶναι termini technici πρὸς ἔκφρασιν τῆς Θεότητος³⁶³.

ἔμμεσον οὔτε εἰς ἄμμεσον ἐμπειρίαν ἀνακοινοῦμενος ³⁶⁴. Καθῆκον τῆς διανοίας ἐνώπιον τοῦ Ὑπερδιανοητοῦ εἶναι ἢ αὐτοπραγματώσις τῆς ὡς προσπαθείας αὐθετερώσεως καὶ ὑπερβάσεως τῆς ἐκάστοτε ἐκφράσεώς τῆς ³⁶⁵, ἢ τάσις πρὸς γνῶσιν τοῦ Ὑπεργνωστοῦ ὡς ἀγνώστου, ἢ ὁποία συγχρόνως σημαίνει γνῶσιν τῆς γνώσεως ὡς γνώσεως ³⁶⁶, ὡς ἐρωτήσεως, ἢ ὁποία θέλει νὰ μετουσιωθῇ εἰς τὴν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν προπαρασκευάζει, παραμένουσα, ὡς τάσις ἀναιρέσεως, ἀναναίρετος. Διὰ τοῦ αὐτοκαταλυτικοῦ αὐτοῦ διαλεκτικοῦ στοχασμοῦ ἀναδύεται ἐντὸς τοῦ πνεύματος μία αὐτοκαταστροφόμενη λογική, μία νόσις, ἢ ὁποία ἐπιτυγχάνει τὸν σκοπὸν τῆς, τὴν αὐθυπέρβασιν, εἰς τὴν ἀκύρωσιν τῆς διανοητικῆς λογικῆς ³⁶⁷. Ἐνῶ ἡμῶς ἡ σκέψις ναυαγεῖ πρὸ τοῦ εἶναι, τὸ ναυάγιον αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀπώλειαν τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἀποφασιστικὴν παρουσίαν του ³⁶⁸. εἶναι τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ εἶναι ἰδιότυπος χαρακτήρ ἢ ἐμφάνισις τῆς ἐντὸς τοῦ ἐνθάδε, ἢ βεβαίωσις τῆς παρουσίας τῆς ἐντὸς τοῦ πνεύματος, χωρὶς ἢ παρουσία αὐτῆ νὰ σημαίνει τι συγκεκριμένως, διότι ἡ οὐσία τῆς ὑπερβατικότητος εἶναι ἢ ἄρσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ πνεύματος. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτῆ αὐταναιρέσις, ἢ προσπάθεια αὐτοκαταλύσεως καὶ αὐθυπερβάσεως τῆς σκέψεως, μαρτυρεῖ τὴν ὑπερβατικὴν παρουσίαν ἐντὸς τῆς ³⁶⁹. Αὐτὴ ἢ ἀποκάλυψις τοῦ εἶναι εἰς τὸ ναυάγιον τῆς σκέψεως, ἢ συνειδησις τοῦ ὁποίου σημαίνει αὐτοσυνειδησιν τῆς Φιλοσοφίας ὡς ὑπευθύνου Ἀποφατικῆς Θεολογίας ³⁷⁰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἢ τραγικότης καὶ τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως, ἢ ὁποία συνειδητοποιεῖ, ὅτι ὑψίστη ἀποστολὴ τῆς ὑπάρξεώς τῆς εἶναι ἢ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ³⁷¹ καὶ συγχρόνως, ὅτι τότε ἀκριβῶς κερδίζει τὸν σκοπὸν αὐτόν, ὅταν τὸν γάνη καὶ εἰς τὴν τραγικότητα ἀνάγνωρίζῃ τὴν ὑπερβατικὴν παρουσίαν του, πρὸ τῆς νοητικῆς συλλήψεως τῆς ὁποίας ἢ χρονικὴ ὑπαρξίς τῆς ναυαγεῖ ³⁷².

Οὕτω παριστᾷ ὁ Jaspers τὸν ἀνεδαφισμὸν ὡς τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διαισθάνεται ἢ σκέψις τὸν ὑπερβατικὸν Θεόν. Ἀκριβῶς «τὸ ζωτικὸν στοιχεῖον» εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Karl Jaspers εἶναι, ὅτι «ναυαγεῖ καὶ ἀποθνήσκει» ³⁷³, καθ' ὅτι ἢ ἀναιρέσις παντὸς κατὰ συνθήκην ὑπερβατικοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὸν Ὑπερβατικὸν καὶ ἢ ἄρσις τῆς ἱστορικῆς Μονοφυσικῆς ἀναγράφει τὴν αἰώνιαν Μεταφυσικότητα.

3. Η ΠΟΙΗΣΙΣ

Τὸ βίωμα τοῦ μυστηρίου τῆς Θεότητος συνεχλόνησεν ἀνεκαθεν, ἐκτὸς τῆς Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας καὶ τὴν Ποίησιν. Συστηματικὴ ἀποφατικὴ ποίησις, ἐν τούτοις, δὲν ἀνεπτύχθη, ἴσως διότι ἢ διαίσθησις τῆς παρουσίας ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον τοῦ συναισθήματος ὁδηγεῖ εὐκολώτερον εἰς συνομιλίαν καὶ προσευχὴν πρὸς τὸν μέγαν Ἀδελφόν, παρὰ εἰς τὴν διαπίστωσιν καὶ διακήρυξιν τοῦ ἀβασίμου τῆς γνώσεως μιᾶς ξένης καὶ ἀπροσώπου αἰτιώδους οὐσίας.

Ἡ Ποίησις ἠσθάνθη ὡς κυρίαν ἀποστολὴν τῆς τὴν μεσιτείαν μεταξὺ Γῆτινου καὶ Οὐρανίου, τὴν σὺλληψιν καὶ προσφορὰν τοῦ Ἁγίου, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν κοινότητα* καὶ οὐχὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς φρίκης πρὸ ἐνὸς ἀχρώμου καὶ ἀσυλλήπτου κοσμικοῦ λόγου. Ἐὰν διὰ τὸν Hölderlin ἡ δυσκολία δὲν αἶρη τὴν δυνατότητα τῆς συλλήψεως τοῦ Θεοῦ 2*, ὁ Herder θεωρεῖ τὸν Θεὸν ἀπόκρυφον καὶ ἀδιανόητον 3*, ὁ Angelus Silesius ἀνόνητον 4* καὶ ἀνέκφραστον 5* καὶ ὁ Goethe ἄγνωστον καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ κόσμου συμβολιζόμενον 6*. Οὕτω καὶ ἡ ποίησις δὲν διαθέτει ὄνομα: 379 περὶ τοῦ πέραν παντὸς εἰδώλου τοῦ χώρου καὶ χρόνου Θεοῦ 380, διότι τὸ πᾶν εἶναι συναίθημα 381, ἡ θεωρητικὴ ἔκφρασις τοῦ ὁποίου ὑπερβάλλει τὴν δυνάμιν τῆς καί, ἂν 7* τὸ ὑποκειμενικὸν ἰδεῶδες ὀνομάζεται συνήθως Θεός, αὐτὴ ὀφείλει, ἐν τούτοις, ἐκ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς πρὸ τοῦ ἀδιανόητου καὶ ἀνεκφράστου Θεοῦ, νὰ σιωπᾷ καὶ νὰ μὴ τὸν χλευάζῃ διὰ τῆς θεοποιήσεως τῆς γνώσεως καὶ τῆς τέρψεως 383.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔζησεν εἰς στενωτέραν παντὸς ἄλλου σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, εἶναι ὁ Rainer Maria Rilke. Δύο διάφοροι

* «Σ' ἐμᾶς τοὺς ποιητὲς ταιριάζει
Μέσα στὴ θύελλα τοῦ Θεοῦ
Μὲ ξέσκεπο κεφάλι νὰ σταθοῦμε,
τὴν ἀστραπὴ τοῦ Πατέρα, αὐτὸν τὸν ἴδιον,
Μὲ τὸ χέρι μας νὰ πιάσουμε
Καὶ σκεπασμένη μὲ τὸ τραγούδι νὰ προσφέρουμε
Στὸν λαὸ τὴν οὐράνια προσφορὰ» 374

2* «Εἶναι κοντά,
Μὰ δύσκολα μπορεῖς νὰ πιάσεις τὸν Θεό» 375

3* «Κρυμμένη Θεέ, τόσο κοντὰ καὶ δίπλα μου...
δταν θελήσῃ ὁ νοῦς μου, τὸ κουνούπι, νὰ σὲ πιάσῃ,
μέσα σου βρίσκει τάφο φωτιάς.
Ἡ κουκουβάγια προσπαθεῖ τὸ ἥλιο
μὲ τὸν νοῦ τῆς ν' ἀνιχνέσῃ κι' εἶναι τυφλή...
"Ὅσο μιλῶ, γίνεται μεγαλύτερη ἡ πρόσβολή» 376

4* «Ὅσο γνωρίζεις τὸν Θεό, τόσο θ' ἀναγνωρίζῃς,
πὼς τόσο τὸ λιγώτερο μπορεῖς, τί εἶναι, νὰ ὀνομάσῃς» 377α.

5* «Ἄνθρωπε, τὸ εἶναι τοῦ Αἰώνιου ἂν θέλῃς νὰ ἐκφράσῃς,
τὴ γλῶσσα πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα ν' ἀρνηθῆς!» 377β.

6* «Σ' ἐκεῖνου τὸ ὄνομα, ποῦ, ἂν καὶ λέγεται τόσο συχνά,
Ἐμμεῖς στὴν οδσία τοῦ πάντοτε ἀγνώστου, θὰ πῶ:
"Ὅσο μακριὰ τὸ μάτι καὶ ε' αὐτὶ κι' ἂν φτάνῃ,
Μόνον γνωστὸ θὰ βρῆς, ποῦ θὰ τοῦ μοιάξῃ.
Καὶ τὸ ψηλότερο τοῦ νοῦ σου φωταπέταγμα
Εἰκόνας κλείνει κι' ὁμοιώματα ἐντὸς τοῦ ἑνα σωρῶ» 378.

7* «Αὐτὸ ποῦ ὁ καθένας ξέρει κι' ἀγαπᾷ,
Θεό, Θεὸ δικό του ὀνομάζει» 382.

έποχαι διακρίνονται εις τὸν Rilke. Εἰς τὴν πρώτην ὁ Θεὸς εἶναι ὁ «αἰτῶν καὶ ἀνήσυχος»^{384 α}, ὁ «ἐκέτης» καὶ ὁ «βαθύτατος ἄπορος»^{384 β} καὶ ὁ ποιητῆς ὁ πατὴρ^{384 γ} καὶ τὸ ἔνδυμα τοῦ Θεοῦ^{384 δ}, ὁ ὅποιος χρειάζεται τὴν βοήθειάν του διὰ νὰ γίνῃ³⁸⁵ καὶ ὠριμάσῃ³⁸⁶. Εἰς τὴν ἄλλην περίοδον ὠριμάζει ὁ Rilke καὶ μεταβάλλει γνώμην: «Γώρα μὲ δυσκολίαν θὰ μὲ ἤκουες νὰ τὸν ὀνομάζω· ὑπάρχει μία ἀπερίγραφτος ἐχεμύθεια μεταξύ μας. Ἡ σαφήνεια φεύγει, μεταβάλλεται, ἀντὶ τῆς κατοχῆς διδασκόμεθα τὴν σχέσιν καὶ προκύπτει μία ἀνωνυμία, ἡ ὅποια πρέπει ν' ἀρχίσῃ πάλιν ὡς πρὸς τὸν Θεόν»³⁸⁷. «Ὁ Αἰώνιος αὐτὴν τὴν φορὰν «δὲν εἶναι πλέον ῥητός»³⁸⁸, «δὲν θέλει νὰ λυγίσῃ»³⁸⁹, εἶναι ἀπόρητος*.

Δύο ὅμως ἀριστουργηματικοὶ ὕμνοι, ἡ «ᾠδὴ τῶν ἀγγέλων» τοῦ μεγάλου Ὁλλανδοῦ ποιητοῦ τοῦ 17. αἰῶνος Joost van den Vondel καὶ ὁ εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον ἀποδιδόμενος «Ἕμνος» τοῦ Πρόκλου «εἰς Θεόν» ὑπερβάλλουν ὡς πρὸς τὴν ποιητικὴν δύναμιν καὶ βίωσιν τοῦ θείου Μυστηρίου πᾶσαν προγενεστέραν καὶ μεταγενεστέραν ποιητικὴν ἔκφρασιν. Ἡ «ᾠδὴ τῶν ἀγγέλων» εὑρίσκεται εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ Vondel «Lucifer», γραφεῖσαν τῷ 1654, ἐλευθέρα δὲ μετάφρασίς της ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Συχώρεσε, ἂν δὲν μποροῦμε
 Στ' ἀνέκφραστο λόγια νὰ δώσουμε·
 Εἰκόνας, λόγια καὶ σημάδια, ποῖος εἶσαι δὲν ἐκφράζουν.
 Ἐσὺ μένεις ὁ ἴδιος.
 Ἄνισχυρος κι' ἀστόχαστος, μωρὸς καὶ βέβηλος
 τῶν ἀγγέλων θάταν ὁ ὕμνος.
 Γιατί, ἂν ὄλοι ἔχουν ὄνομα, ἐσὺ μένεις ἀνώνυμος.
 Ποῖος τάχατε μπορεῖ νὰ σ' ὀνομάσῃ με τ' ὄνομά σου;
 Ποῖος προφητεύοντας τολμᾷ νὰ σὲ γνωρίσῃ;
 Μονάχος εἶσαι, ὅποιος εἶσαι.
 Γνωστὸς στὸν ἑαυτὸ σου· σ' ἄλλον κανένα»³⁹².

* «Μὴν πέφτεις, Θεέ, ἀπ' τὴν ἰσοροπία σου.
 Ἄκόμη κι' ὅποιος σ' ἀγαπᾷ καὶ τὸ πρόσωπό σου
 γνωρίζει στὸ σικοτάδι, ..δὲν σὲ κατέχει.
 Ποῖος μπορεῖ νὰ σὲ κρατήσῃ, Θεέ; Εἶσαι δικός σου·
 κανενὸς ἰδιοκτῆτη τὸ χέρι δὲν σ' ἐνοχλεῖ»^{390α}.

«Ὅσοι σ' ἀναζητοῦν, σὲ πειρασμὸ σὲ βάζουν
 κι' ὅσοι σὲ βρίζουν, σὲ δένουν
 στὴν εἰκόνα καὶ στὸ σχῆμα»^{390β}.

«Σ' ἔπιασε κάποιος; τὸν διέρρηξες,
 ἔμεινε ἡ καρδιά του ἀνοιχτή
 κι' ἐσὺ δὲν ἤσουν μέσα·
 θέλῃς σ' ὁ ρήτορας νὰ σοῦ μιλήσῃ;
 τοῦ κόπηκε' ἡ πνοή: Γιὰ ποῦ τραβᾷ ἡ φυγὴ σου;»³⁹¹.

‘Ο «Ὑμνος εἰς Θεὸν» ἀποτελεῖ ἀκόμη φιλολογικὸν πρόβλημα*. Ὡπωσδήποτε, εἴτε ἀνήκει εἰς τὸν Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ν εἴτε, πιθανώτερον, εἰς τὸν Π ρ ὀ κ λ ο ν, ὁ ὕμνος αὐτὸς ἀποτελεῖ ἓν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς παγκοσμίου Λογοτεχνίας:

«Ὡ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;
 Πῶς λόγος ὑμνήσει σε; σὺ γὰρ λόγῳ οὐδενὶ βῆτος(α).
 Πῶς νόος ἀθήσει σε; σὺ γὰρ νόφῳ οὐδενὶ ληπτός.
 Μοῦνος ἐὼν ἀφραστός· ἐπεὶ τέκες ὅσσα λαλεῖται.
 Μοῦνος ἐὼν ἀγνωστός· ἐπεὶ τέκες ὅσσα νοεῖται..
 Καὶ πάντων τέλος ἐσσί καὶ εἰς καὶ πάντα καὶ οὐδεῖς,
 Οὐχ ἓν ἐὼν, οὐ πάντα· πανώνυμε, πῶς σὲ καλέσσω;
 Τὸν μόνον ἀκλήϊστον; ὑπερνεφέας δὲ καλύπτρας
 Τίς νόος οὐρανίδης εἰσδύσεται; Ἰλαος εἴης,
 Ὡ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν;».

* Ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ν τὸν Ν α ζ ι α ν ζ η ν ὄ ν, εὐρίσκεται εἰς τὴν Ἀνθολογίαν τῶν Wilh. Christ καὶ M. Π α ρ α ν ἱ κ ἂ ³⁹³ καὶ εἰς τὴν Πατρολογία τοῦ J.—P. Migne ³⁹⁴. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὕμνου ποικίλαι ὑποψαίαι καὶ γνώμαι ἠγέρθησαν καὶ ἐξεφράσθησαν ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα καὶ πατρότητά του. Ὁ Eduard Norden εἰς τὸ σοφὸν ἔργον του «Agnostos Theos» εὐρίσκει ἄμεσον ἐξάρτησιν πρὸς παρεμφερῆ κοπτικὸν ὕμνον ἀγνώστου «Ἰνωστικοῦ» ποιητοῦ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων³⁹⁵ καὶ παραλλήλως ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς «ἀνύψωσε τὸ πλατωνικὸν στοιχεῖον μὲ λόγους τοῦ Πλωτίνου»³⁹⁶. Ὡπωσδήποτε, ἡ σχέσις πρὸς τὸν Νεοπλατωνισμὸν εἶναι ἄμεσος. Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ ἡ γλωσσικὴ συνάφεια πρὸς ἄλλους ὕμνους τοῦ Π ρ ὀ κ λ ο υ ὀδηγοῦν εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι τὸν ὡς ἄνω ὕμνον δὲν ἔγραψεν ἢ γραφίς τοῦ Γ ρ η γ ο ρ ἱ ο υ. Περὶ τοῦ Π ρ ὀ κ λ ο υ, ὡς ποιητοῦ τοῦ «Ὑμνου εἰς Θεόν», ὁ Alb. Iahnus ἐκφράζεται μετὰ βεβαιότητος: «a Gregorio abiudicandus et Proclo attribuendus est»^{396a}. Κατόπιν φιλολογικῆς συγκριτικῆς ἐργασίας, ὁ ἴδιος συμπεραίνει: «sed utut haec sese habent nemo opinor iam dubitavit quin hic noster Hymnus ex schola Platoniorum recentiorum prodierit. Cur autem potissimum de Proclo tanquam Hymni autore cogitemus, plures causae sunt»^{396β}. Ἀπαριθμεῖ ἐν συνεχείᾳ τὰς αἰτίας, καταλήγων εἰς τὴν ἀποψιν, ὅτι ὁ Π ρ ὀ κ λ ο ς συνέθεσε τὸν ὕμνον αὐτόν, διὰ τὰ τὸν θέσῃ ὡς πρόλογον εἰς τὴν «Πλατωνικὴν Θεολογίαν» του. Καὶ ὑπὸ τοῦ R. Keydell θεωρεῖται ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ ὕμνος δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ν³⁹⁷. Εἴτε ὁμοῦ ἀνήκει, εἴτε δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Π ρ ὀ κ λ ο ν, ἀνοικτὸν εἰσέτι θέμα τῆς ἐρχομένης κριτικῆς, πρότυπον τοῦ ὕμνου ὀφείλει, κατόπιν ἡμετέρας ἐρεύνης, νὰ μὴ εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Norden ὑποδεικνυόμενος κοπτικὸς ὕμνος, ἀλλ’ εἷς ἄλλος, ὁμοῖος σχεδὸν ὕμνος, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποῦο ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ὁ λ υ μ π ι ο δ ὶ ρ ο υ:

«Καὶ τοῦτο τὸ πρῶτον οὐδὲ ὄνοματός ἐτυχεν.
 Ὡ πάντων ἐπέκεινα, τί γὰρ πλέον ἄλλο σε μέλπω;
 Πῶς σε τὸν ἐν πάντεσσιν ὑπείροχον ὕμνοπολεύσω;
 Πῶς σε λόγῳ μέλψαμι τὸν οὐδὲ νόφῳ περιληπτόν. . .»³⁹⁸.

(α) Migne: βῆτος.

ΚΡΙΤΙΚΑ

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω διεξοδικῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως συμπεραίνοντες, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἐν συνόψει τρεῖς τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας: α) Ὁ Θεὸς εἶναι ἀρρητος, β) Ἡ ἀγνοία εἶναι ἡ μόνη γνῶσις τοῦ Θεοῦ, γ) Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀπολύτως Ἔτερον. Αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαὶ ὑπῆρξαν μέχρι σήμερον οἱ μοχλοὶ ὅλης τῆς ἀποφατικῆς σκέψεως: Tò esse ipsum ὡς ineffabile καὶ valde aliud, προσιτὸν μόνον εἰς μίαν doctam ignorantiam, ἐθεωρήθη τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων: *mysterium mysteriorum* καὶ ὠδήγησεν εἰς μίαν θεολογίαν, ἀποσκοποῦσαν εἰς τὴν θύσιαν τῆς νοήσεως (*sacrificium intellectus*), ὑπὲρ ἐνὸς Θεοῦ ἀπολύτως κρυφοῦ, ἀνεξιχνιάστου, ἀδιαγνώστου καὶ ἀνεκφράστου (*Deus occultus, inscrutabilis, incognoscibilis, infandus*).

α. Τὸ ἀρρητον (*deus ineffabilis*).

Ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς δὲν εἶναι νοητός, ἡ πρώτη συνέπεια διὰ τὴν σκέψιν εἶναι ἡ ἐπίσχεσις τῆς ἐκφράσεως. Οὐδεὶς εἶναι εἰς θέσιν νὰ χαρακτηρίσῃ ὅ,τι ἀναιρεῖ τοὺς κοσμικοὺς χαακτῆρας, ἄρα καθῆκον τῆς σκέψεως ἐναντι ἐνὸς «κρείττονος τοῦ λόγου»³⁹⁹ μὴ ἄντος Θεοῦ εἶναι ἡ ἄρσις καὶ τοῦ λόγου καὶ τῶν λόγων. «Πῶς οὖν ἂν ἡ διὰ τοῦ στόματος φθέγγεται ἂν τις ἢ καὶ τῇ διανοίᾳ τὸ παράπαν λάβοι τὰ μὴ ὄντα;»⁴⁰⁰ α. Ὁ Θεὸς ὑπερβάλλει τὸ ὄν, εἶναι ἄ-λογος, ἐφ' ὅσον ὁ λόγος ὀφείλει νὰ ἔχη ἐν <τῷ> ὡς περιεχόμενον, διὰ νὰ εἶναι λόγος τ ι ν ὄ ς καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ ὀλιγώτερον σφαλερά στάσις τοῦ λόγου ἐναντι τοῦ ὑπερόντος Θεοῦ εἶναι ἡ σιωπή. «Ἄρ' αὖν οὐδὲ τοῦτο συγχωρητέον. λέγειν μὲν [τι], λέγειν μὲντοι μηδὲν, ἀλλ' οὐδὲ λέγειν φατέον, ὅς γ' ἂν ἐπιχειρῆ μὴ ὄν φθέγγεσθαι»⁴⁰¹ β. Ὡς «μὴ πρὸς τι λεγόμενος»⁴⁰¹, ὁ Θεὸς καὶ καιρικῶς ἐκφρασθῆναι δύναται, διὰ τοῦτο πᾶς περὶ αὐτοῦ λόγος εἶναι «τὰ καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς»⁴⁰², κατ' οὐσίαν ὁμοῦς ὁ Θεὸς νικᾷ «γλωττῆς δυνάμει ἀνθρωπίνης»⁴⁰³, εἶναι «ὁ μὴδενὶ ὀνόματι θετῷ καλούμενος»⁴⁰⁴, ἄρα «ἀρρητος τῇ ἀληθείᾳ· ὅ,τι γὰρ ἂν εἴπησ, τί ἐρεῖς»⁴⁰⁵, περὶ τοῦ ὁποίου ὡς μόνον «τροσφιδὸς ὄνομα» ἰσχύει «τὸ ὑπὲρ πάντων αὐτὸν εἶναι πιστεύειν ὄνομα»⁴⁰⁶.

Τὸν «οὐδενὶ ὀνόματι κλητέον πρῶτον Θεόν»⁴⁰⁷ ἐκάλεσεν ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία διὰ πλήθους ὀνομάτων, ἐπιδιώξασα νὰ εὕρῃ ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ ἐκφράζουν τὸ ἀνεκφράστον. Ἡ ἀγωνία εὐρέσεως ὀνόματος ἐμφανίζεται εἰς τὸ «*De non aliud*» τοῦ Ν. Κο υ ζ ἄ ν ο υ; ὁ ὁποῖος, ἀναφερόμενος εἰς τὴν προσπάθειαν τῶν θεολόγων νὰ χαρακτηρίσουν τὸν Θεὸν «κατ' οὐσίαν», τὸν ὀνομάζει «οὐσίαν ὑπερούσιον, οὐσίαν ἄνευ οὐσίας, οὐσίαν ἀνούσιον, οὐσίαν μὴ οὐσαν οὐσίαν, οὐσίαν πρὸ οὐσίας»⁴⁰⁸ καὶ εἰς τὸ γλωσσικὸν *baroque* τοῦ Δ ι ο ν σ ι ο υ,

α. «Ἐν ὄνομα γνωστικὸν τῆς ἰδίας ἔχοντα φύσεως, τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πάντων εἶναι ὄνομα»⁴⁰⁶ β.

ἐνθα ὁ Θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς «πάσης ἀρχῆς ὑπεράρχιος»⁴⁰⁹, ὡς «ὑπεράγαθος ἀγαθότης»^{410 α}, ὡς «αὐτοῦπεραγαθότης»^{410 β}, ὡς «ὑπέρθεος Θεότης»^{410 α}. Ἡ ἰδία ἀγωνία διακρίνεται εἰς τὸν Αὐτοῦ ὄνομα: Θεὸς εἶναι «ἐν τῷ ὑψίστῳ πρᾶγμα... ἐὰν ἐν τούτοις πρᾶγμα ὀφείλῃ νὰ λεχθῆ καὶ οὐχὶ αἰτία πάντων τῶν πραγμάτων; ἐὰν πάλιν καὶ αἰτία. Διότι δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ εὐρεθῆ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ν' ἀρμόζῃ εἰς τοιαύτην ὑπεροχὴν»^{411 α}. Τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄρρητος. «Ὅ,τι ὁμοῦ ἐλέχθη ὑπ' ἐμοῦ, ἐὰν ἦτο ἄρρητος, δὲν θὰ εἶχε λεχθῆ; Καὶ οὕτω, δὲν πρέπει νὰ λεχθῆ ὁ Θεὸς ἄρρητος, διότι, ἐφ' ὅσον καὶ τοῦτο λέγεται, <κάτι> λέγεται. Καὶ ἀγνοῶ τί εἶδους διαμάχῃ λόγῳ προκύπτει, ἐφ' ὅσον, ἐὰν ἄρρητον εἶναι τὸ μὴ δυνάμενον νὰ λεχθῆ, δὲν εἶναι ἄρρητον τὸ δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἄρρητον»^{411 β}. Ἡ συνειδήσις τῆς ἰδίας ἀντινομίας ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Κοιζάνου: «Ὅ,τι δὴποτε ὀνομάζεται, εἶναι ἀσήμαντον, ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῦ τοῦ μέγεθος εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῆ, παραμένει ἄρρητος. Εἶναι λοιπὸν ἄρρητος; Δὲν εἶναι ἄρρητος, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα ῥητός.»⁴¹² Παρομοίως προσεπάθει νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἀντίφασιν καὶ Ὁ Βασίλειος Ἰδίου: «Ἔστι γὰρ, φησί, ἐκεῖνο οὐχ ἀπλῶς ἄρρητον, ὃ ὀνομάζεται ἄρρητον γοῦν αὐτὸ καλοῦμεν, ἐκεῖνο δὲ οὐδὲ ἄρρητον· καὶ γὰρ τὸ οὐδ' ἄρρητον οὐκ ἄρρητον ὀνομάζεται, ἀλλ' ἔστι, φησὶν, ὑπεράνω παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου»⁴¹³.

Ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ, χαρακτηριζομένη «ἄρρητος»⁴¹⁴, ἄφραστος⁴¹⁵, ἀνεκφραστος⁴¹⁶, ἀφθεγκτος⁴¹⁷, ἀθέσφατος⁴¹⁸, ἀπερίγραφος⁴¹⁹, ἀπερίγραπτος⁴²⁰, ἀκλήϊστος⁴²¹, ἀλόγητος^{422 α}, ἀνεκλάλητος^{422 β}, ἀνώνημος^{422 γ}, ἀνωνόμαστος⁴²³, ἀκατανόμαστος⁴²⁴, ἀνεκφώνητος⁴²⁵, ἀδιήγητος⁴²⁶, ἀνεκδιήγητος⁴²⁷, δὲν εἶναι τοιαύτη: «λέγεται γὰρ οὐ πέφυκεν, ἀλλὰ μόνον εἶναι τὸ ὄν»⁴²⁸; χαρακτηρίζεται ὁμοῦ διὰ τῶν ἀποφατικῶν αὐτῶν χαρακτήρων, πρὸς ἄρσιν παντὸς κοσμικοῦ χαρακτηριστικοῦ, λόγῳ ἀδυναμίας εὐρέσεως τοῦ κατ' ἀλλήλου χαρακτηρισμοῦ — «ἀλλ' ἡμεῖς ταῖς ἡμετέραις ὠδίσι ἀποροῦμεν ὅ,τι χρὴ λέγειν καὶ λέγομεν περὶ οὗ ῥητοῦ καὶ ὀνομαζομένου σημαίνειν ἑαυτοῖς θέλοντες ὡς δυνάμεθα»⁴²⁹, τοῦτο γὰρ αὐτῆς ἰδιαιτάτον γνώρισμα, τὸ παντὸς χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος ὑψηλοτέραν αὐτῆς εἶναι τὴν φύσιν»⁴³⁰ — ἐν συνειδήσει τῆς ἀντιφάσεως, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι <Θεός>, ἀλλ' ἀπλοῦς συμβολισμὸς πρὸς ἀναζήτησιν α'. Ὑψοῦται λοιπὸν ὁ Θεὸς «ὑπὲρ πᾶν ὄνομα»^{432 α}, ὡς «ἐν ἀνώνημον μηδέν»^{432 β} καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ προσευχώμεθα «καλλίτερον διὰ τῆς σιωπῆς»⁴³³, ἀναπέμποντες «σιγῶμενον ὕμνον»⁴³⁴, ἐὰν καὶ τὸ «σιγῆ τὸ ἄρρητον αὐτοῦ ἀνυμνεῖν»⁴³⁵, δὲν ἦτο ἀτελές, διότι τὸ «ὑπεραρρητως ὑπεράγνωστον»⁴³⁶ Θεῖον εἶναι «καὶ πάσης σιγῆς ἄρρητότερον»⁴³⁷ καὶ ἐνίοτε ὁ «αἶνος αὐτοῦ ὕβρις»⁴³⁸ ἢ «κενὸς τραυλισμὸς»⁴³⁹. Ὁ διαρρηγνύων πᾶσαν ἀντικειμενικὴν ἔκφρασιν⁴⁴⁰ Θεὸς ἀναιρεῖ διὰ τῆς φύσεώς του πάντα περὶ αὐτοῦ λόγον καὶ πᾶν ὄνομα καὶ εἶναι ἀνεκφραστος. Πᾶσα ὁμιλία περὶ Θεοῦ,

α. «Non est igitur theos nomen dei, nisi ut quaeritur ab homine in hoc mundo»⁴³¹.

ὡς τοιαύτη, εἶναι πάντοτε ἄκυρος, κατὰ τρόπον, ὥστε ἐκεῖνη φέρει τὸν Θεὸν ἐγγύτατα πρὸς τὴν ἔκφρασιν, ἥτις κατ' ἐξοχὴν γνωρίζει ἐαυτὴν εἰς τὸν τύπον τῆς ἔκφρασεώς της ὡς ὑπερνικηθεῖσαν καὶ ὅτι διὰ τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀκατάλληλος, θεμελιωδῶς ἀνηρέθη»⁴⁴¹. Οὕτω, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἀνεκοίνωσε τὸ «ἄρρητον τοῦ πάντων ἐπέκεινα Θεοῦ»⁴⁴² ὡς πρώτην ἀρχὴν της. *Vox faucibus haesit*.

β. Ἡ σοφὴ ἄγνοια (*docta ignorantia*).

Ἡ δευτέρα ἀρχὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἐκφράζει τὴν μόνην θετικὴν περὶ Θεοῦ γνώσιν, τὴν συνειδητὴν ἀγνωσίαν. Ἡ γνώσις τῆς ἀγνοίας ἀνήχθη εἰς ἀξίωμα ἰδίως ὑπὸ τοῦ Κουζάνου καὶ ἀνεπτύχθη εἰς τὸ ἔργον του «*De docta ignorantia*». Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, τὸν Θεὸν ἀντιλαμβάνομεθα ἀδιανοήτως, («*incomprehensibilitate attingimur*»)⁴⁴³ καὶ γινώσκομεν διὰ τῆς ἀγνοίας: «*dei cognitio per ignorantiam cognita*»⁴⁴⁴. Ὁφείλομεν νὰ θεωρήσωμεν ὡς γνώστην ἐκεῖνον, ὅστις γνωρίζει, ὅτι ἀγνοεῖ⁴⁴⁵ καὶ ν' ἀντιληφθῶμεν, ὅτι ὅσον βαθύτερα εἶναι ἡ πεποίθησίς μας ὡς πρὸς τὴν ἀγνοίαν ταύτην, τόσον περισσότερον πλησιάζομεν εἰς τὴν ἀλήθειαν: «*quando in hac ignorantia profundius docti fuerimus, tanto magis ad ipsam accedimus veritatem*»⁴⁴⁶.

Τόσον τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς, ὅσον καὶ τὸν ὅρον «γινώσκουσα ἀγνοία» δὲν ἐφεύρεν ὁ Κουζάνος. Ἡ ἐννοία εἰς μὲν τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιτομὴν ἐμφανίζεται εἰς τὰς «Ὀυπανισάδας»: «Μόνον ὅστις δὲν τὸ γνωρίζει, τὸ γνωρίζει· ὅστις τὸ γνωρίζει, δὲν τὸ γνωρίζει»⁴⁴⁷, εἰς δὲ τὴν Ἐγγύς Ἀνατολήν, ἀναφερομένη ῥητῶς εἰς τὸν Θεόν, ἀπαντᾶται εἰς τὸν Φίλωνα: «Μέγιστον ἀγαθὸν καταλαβεῖν, ὅτι ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός»⁴⁴⁸. Εἰς τὴν Δύσιν ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Ἀύγουστίνου, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ διὰ πρώτην φοράν ἀπαντᾶται ὁ ὅρος *docta ignorantia*^{449*}. Ἡ μοναδικὴ γνώσις τῆς ψυχῆς περὶ τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἀγνοεῖ, εἶναι ὁ τρόπος γνώσεως τῆς ἀγνοίας της: «*cuius (Dei) nulla scientia est in anima, nisi scire quomodo eam nesciat*»⁴⁵¹. Διὰ τοῦτο, ἡ ὁμολογία εὐσεβοῦς ἀγνοίας εἶναι προτιμότερα τῆς αὐθάδους γνώσεως: «*pia ignorantia melior quam praesumpta scientia*»^β⁴⁵³. Εἰς τὴν Δύσιν ἐπίσης, πρὸ τοῦ Κουζάνου, ἡ αὐτὴ σκέψις ἐπανελήφθη ὑπὸ τῶν

* Εἰς τὴν περίφημον «Ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Φιλοσοφίας» ὁ H. Höffding⁴⁵⁰ ὑπεστήριξε, χωρὶς νὰ παραθέτῃ τὸ χωρίον, ὅτι ὁ ὅρος παρουσιάζεται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Bonaventura (1221-1274).

α. «*Si intelligentia tibi placet, intellige quid non intelligas ne totum non intelligas*»⁴⁵².

β. «*Sit pia confessio ignorantiae magis quam temeraria professio scientiae*»⁴⁵³.

Ἰερωνύμου α, Ioannes Scoti Eriugenaε β, Petri Abaelardi γ καὶ Θωμᾶ Ἀκυϊνάτου δ.

Ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἰδία ἔννοια, ἐμμέσως ἀναφερομένη εἰς τὸν Θεόν, ἐμφανίζεται ἀρχικῶς εἰς τὸν Ὁριγένην: «Ἐὰν γάρ τις κατανοήσῃ τὸ πλῆθος τῶν περὶ Θεοῦ θεωρημάτων καὶ γνώσεως ἄληπτον τυγχάνον ἀνθρωπίνῃ φύσει»⁴⁵⁸ καὶ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα: «Καίτοι φασὶ τινες τὸν σοφὸν ἀνθρώπον πεπεῖσθαι εἶναι τινα ἀκατάληπτα, ὡς καὶ περὶ τούτων ἔχει τινα κατάληψιν, καταλαμβάνοντος, ὅτι ἀκατάληπτα ἔσται τὰ ἀκατάληπτα»⁴⁵⁹, ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου: «Εἰδῆσις ἄρα τῆς θείας οὐσίας, ἡ αἰσθησις αὐτοῦ τῆς ἀκαταληψίας»⁴⁶⁰, ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης: «Ἐν τούτῳ γάρ ἡ ἀληθὴς ἐστὶν εἰδῆσις τοῦ ζητουμένου, ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν.. τότε γινῶναι, ὅτι ἐκεῖνο ἐστὶ τῇ φύσει τὸ Θεῖον, ὃ πάσης γνώσεώς τε, καὶ καταλήψεώς ἐστὶν ἀνώτερον. Τὸ δὲ γε γινῶσκῃν ἦν τὸ μὴδὲν περὶ αὐτοῦ τῶν ἐξ ἀνθρωπίνης καταλήψεως εἰδέναι»⁴⁶¹, ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Χρυσόστομου: «Ἔστι γὰρ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ γινῶσις καὶ ἐν γνώσει ἀγνοίαν εἶναι. Τί δὲ ἐπὶ Θεοῦ; Ἐὰν εἴπη τις... ἀκατάληπτον αὐτόν..., ἕτερος δὲ καταληπτόν. Ἄρ' οὐχ οὗτός μὲν ἐστὶν ὁ ἀγνοῶν, ἐκεῖνος δὲ ὁ εἰδώς;»⁴⁶², ἀπαντᾷται εἰς τὸν Κύριλλον Ἰεροσολύμων: «Ἐν τοῖς γὰρ περὶ Θεοῦ μεγάλῃ γινῶσις τὸ τὴν ἀγνοσίαν ὁμολογεῖν»⁴⁶³, λαμπρύνεται ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου: «Ἔστιν αὖθις ἡ θειοτάτη τοῦ Θεοῦ γινῶσις, ἡ δι' ἀγνοσίας γινωσκομένη⁴⁶⁴. Δι' ἀβλεψίας καὶ ἀγνοσίας ἰδεῖν καὶ γινῶναι τὸ ὑπὲρ θεῶν καὶ γινῶσιν αὐτῶ τῷ μὴ ἰδεῖν μὴδὲ γινῶναι· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ὄντως ἰδεῖν καὶ γινῶναι»⁴⁶⁵ καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ: «Ἄπειρον οὖν τὸ Θεῖον καὶ ἀκατάληπτον καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία»⁴⁶⁶.

Ἡ ἑορταστικὴ αὕτη ὁμολογία τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἀναγωγή της εἰς γνωσεολογικὸν ἀξίωμα σημαίνει αὐτοκατάλυσιν τῆς μεταφυσικῆς γνώσεως. Ἡ ριζικότης τῆς προθέσεως δὲν περιορίζει τὴν γνώσιν εἰς τὴν διάγνωσιν τῶν <κατ' ἀλήθειαν> ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὰ <πρὸς δόξαν>, ἀλλ' ὁδηγεῖ διὰ τῆς γνώσεως εἰς τὴν ἄρσιν τῆς γνώσεως καὶ ἀνάγει τὴν ἄρσιν εἰς γνω-

α. «Si scias hoc ipsum, quod nescias, nonne magis tibi plus videris scire»⁴⁵⁴ α. Nonne melius est pie ignorantiam profiteri, quam temere sibi scientiam vindicare?»⁴⁵⁴ β. Scio quia me scio nescire quod nescio»⁴⁵⁴ β.

β. «(Deus) incomprehensibilis intelligitur»⁴⁵⁵ α. Cuius (Dei) ignorantia vera est sapientia»⁴⁵⁵ β.

γ. «Hoc solum de eo (Deo) sciens, qui sciri non possit ab homine. Hoc enim docere rectae Sophiae..erat»⁴⁵⁶.

δ. «Illud est ultimum cognitionis humanae de Deo, quod sciat se Deum nescire»⁴⁵⁷.

στικήν ἀρχήν. Ἡ ἐνσυνείδητος πεποίθησις, ὅτι ἡ θεώρησις τοῦ Θεοῦ ὡς ἀδιαγνώστου ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην σοφίαν καὶ τὸ ὑψιστον καθῆκόν μας, ὅτι ἡ γνώσις τῆς ἀγνοίας ὀφείλει νὰ ἐπιρρίψῃ μίαν προειδοποιητικὴν φρίκην εἰς τὸ πλαίσιον τῶν ἀνθρώπινων ἀξιών^α, «τὸ πῦρ τῆς μὴ-γιγνώσκουσης γνώσεως περὶ Θεοῦ καὶ τῆς γιγνώσκουσης μὴ-γνώσεως περὶ τῆς κενότητος τῆς ὑπάρξεώς μας»⁴⁶⁸, ὡς θεμελιώδης γνώσις τῆς Θεολογίας, ὀδηγεῖ τὴν γνώσιν εἰς καταπάλαισιν ἑαυτῆς πρὸς θετικὴν γνώσιν τῆς ἀπολύτως ἀγνώστου Ἀρνήσεως, εἰς μίαν λιτότητα, ἡ ὁποία διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀποφάσεων ἐπιδιώκει τὴν καταφατικὴν γνώσιν τοῦ Ἀγνώστου, τελικῶς τὴν γνώσιν, μετρημειωμένην εἰς ἀγνοίαν. Ἡ ἀγνοία αὕτη δὲν εἶναι ἀτέλεια, «ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ τελειότης», δὲν εἶναι προβληματισμός, «ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ βεβαιότης», δὲν εἶναι οὐτοπία, «ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ πραγματικότης τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ», οὐχὶ ὡς ὑποχωρητικὴ παραίτησις πρὸ τοῦ ἀδυνάτου, ἀλλ' ὡς ἀποφασιστικὸς καθορισμός «τῆς γνώσεώς μας περὶ Θεοῦ»⁴⁶⁹. Ἐὰν ἡ ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθῆς γνώσις, ἡ γνώσις αὕτη εἶναι τελικῶς γνώσις τῆς ἀκαταληψίας του⁴⁷⁰. Αὕτη ἡ διαλεκτικὴ πολικότης γνώσεως-ἀγνοίας, ἡ ὁποία ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς γνώσεως πρὸς ἀκύρωσιν τῆς γνώσεως καὶ θεωρεῖ τὴν ἀκύρωσιν ταύτην προϋπόθεσιν τῆς γνώσεως, εἶναι μία ἰδιότυπος σκέψις, χαρακτηριστικὴ ὅσον οὐδεμία ἄλλη τῆς βαθύτητος τῆς αὐτοπεποιθήσεως τῆς γνώσεως. «Ἡ ὑπερβατικὴ σκέψις, ἡ ὁποία θὰ ἤθελε νὰ βεβαιωθῇ διὰ τὸ εἶναι τῆς Ὑπερβατικότητος, θέλει ὡς σκέψις νὰ ἐπιτελέσῃ μίαν μὴ-σκέψιν. Συγκρατεῖται εἰς τὴν διαλεκτικὴν ταύτην, ἐφ' ὅσον παραμένει ἀληθῆς καὶ δὲν σύρει τὸ εἶναι τῆς Ὑπερβατικότητος, ὡς προῖόν σκέψεως, εἰς τὴν ἐνυπαρξίαν, οὔτε χάνεται ἀσκεπτος εἰς ἀπλῆν συναίσθησιν ἑνὸς εἶναι. εἶναι μία συνεχῶς ἀνακαινιστικὴ αὐθυπέρβασις τῆς σκέψεως εἰς μίαν δυνατότητα ἑνὸς-μὴ-σκέπτεσθαι (Nichtdenkenkönnen), οὐχὶ μόνον ὁ ὑπερβατισμός ἑνὸς νοητοῦ εἰς τὸ ἀδιανόητον, ἀλλ' ἡ σκέψις, ἡ ὁποία ἐνταῦθα αὐταναιρεῖται: μία μὴ-σκέψις, ἡ ὁποία δὲν σκέπτεται <κάτι> καὶ ὁμως σκέπτεται. Αὕτη ἡ αὐτοκαταλυτικὴ διαλεκτικὴ εἶναι μία ἰδιότυπος σκέψις, χωρὶς νόημα δι' ἐμέ, ἐφ' ὅσον ἀντικειμενικότητος καὶ καθόρασις παραμένουν μόνον ὅσοις ἑνὸς νοήματος, οὐσιαστικὴ ὁμως πρὸς διάφωσιν τῆς φιλοσοφικῆς μου συνείδησεως τοῦ εἶναι»⁴⁷¹. Οὕτω, ἡ δευτέρα ἀρχὴ ἐξέφρασε τὴν αὐθυπέρβασιν: τὴν αὐτοἀρνήσιν τῆς σκέψεως ὡς αὐτοβεβαίωσιν της.

⁴⁶⁸ «The knowledge of ignorance may well be the first warning note sending its premonitory shudder through the frame of human values»⁴⁶⁷.

⁴⁶⁹ «The knowledge of ignorance may well be the first warning note sending its premonitory shudder through the frame of human values»⁴⁶⁷.

⁴⁷⁰ «The knowledge of ignorance may well be the first warning note sending its premonitory shudder through the frame of human values»⁴⁶⁷.

⁴⁷¹ «The knowledge of ignorance may well be the first warning note sending its premonitory shudder through the frame of human values»⁴⁶⁷.

γάλου θρησκευολόγου Rudolf Otto καί, ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸν ὄρον τοῦ ἰδίου «das Numinose»*, χαρακτηρίζει τὸ Θεῖον ὡς ἐν «μη-πρᾶγμα (Unding)», ἐν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον κυριολεκτικῶς δὲν ὑπάρχει», διότι «δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῆς πραγματικότητός μας, ἀλλ' εἰς μίαν ἐντελῶς διάφορον»⁴⁷⁸ β πάσης γνωστῆς καὶ ἐπέκεινα παντὸς προσδιορισμοῦ. Ἡ ἔννοια αὕτη, ἐν τούτοις, εἶναι ἡλικίας ἄνω τῶν 2.500 ἐτῶν, ἐμφανισθεῖσα εἰς τὰς Ἰνδίας ὡς «Α-νυαντ εβαν»⁴⁷⁴ ("Ἐτερον παντελῶς): «Οὐχὶ μόνον εἶναι διάφορον παντὸς γνωστοῦ, ἀλλ' ἀκόμη ὑπὲρ πᾶν ἀγνωστόν»⁴⁷⁵. Εἰς τὴν Εὐρώπῃν παρουσιάζεται πρὸ 16 αἰῶνων εἰς τὰς «Ἐξομολογήσεις» τοῦ Αὐγουστίνου, ὡς «aliud valde»^α (πάνυ ἕτερον).

Εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀπολύτως διαφόρου παντὸς γνωστοῦ, συμφωνοῦν, κατὰ παράδοξον τρόπον, σύγχρονοι ἀντιπρόσωποι καὶ τῆς Προτεσταντικῆς καὶ τῆς Καθολικῆς Θεολογίας. Οὕτω, κατὰ τοὺς πρώτους, «ὁ Θεὸς εἶναι ὀριστικῶς καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν, ὁ Ἄλλος, ὁ Ἐένος»^{478 α}, ὁ ἀπολύτως ἕτερος^{478 β}. Οὐδεμία ὑπερβασις λαμβάνει χώραν μεταξὺ φυσικοῦ καὶ Θεοῦ· μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο χάνει ἡ ἀπόλυτος ἄβυσσος. Ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι μεγαλυτέρα πάσης ἄλλης διαφορᾶς, ἡ ὁποία ἄλλως ὑπάρχει· εἶναι ἡ ἀπόλυτος διαφορὰ οὐσίας. Ὁ ἄνθρωπος μένει πάντοτε εἰς ὅ,τι τὸν καθιστᾷ ὁμοιον τοῦ Θεοῦ, εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπολύτως ἀνόμοιός τω»⁴⁷⁹. Καὶ κατὰ τοὺς δευτέρους, ὁ ἄνθρωπος εἶναι «τὸ ἕτερον-πρὸς-τὸν Θεόν»⁴⁸⁰, ὁ ὁποῖος «δὲν εἶναι μόνον μεγαλύτερος ἢ καλύτερος ἢ ὠραιότερος, ἀλλὰ διάφορος»⁴⁸¹. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδιαίτατον μυστήριον τοῦ Θεοῦ Ἔστί. Εἰς τὸ μυστήριον αὐτὸ ὁμιλεῖ ἡ ἰδιαίτη ἕτερότης τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μυστήριον τῆς Δημιουργίας»⁴⁸².

Κατ' ἀκολουθίαν, περὶ τοῦ πάντῃ ἕτέρου Θεοῦ εἶναι δυνατὸς μόνον ὁ λόγος: Θεός=Θεός, «ὡς ἔκφρασις τοῦ ἀδυνάτου ἐνὸς οὐσιώδους καθορισμοῦ διὰ τινος ἄλλου, πλὴν Αὐτοῦ τοῦ ἰδίου»^{483 2*}, διότι «τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ»⁴⁸⁵ καί, ἐπομένως, ἀποκλειστικῆ γνώσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αἰτιογνωσία του καὶ μοναδικῆ ἀπάντησις εἰς τὴν περὶ τῆς οὐσίας του ἐρώ-

* Ἐκ τοῦ λατινικοῦ *numen*=ὑπερφυσικὸν ὄν ἀπροσδιοριστοῦ παραστάσεως^{478 α}.

α: «Intravi in intima mea . et vidi . supra mentem meam lucem incomutabilem, non hanc vulgarem et conspicuam omni carni. Non hoc illa erat: sed aliud, aliud valde; ab istis omnibus»⁴⁷⁶. Ἑβρλ.: «Domine Deus meus: diē desideranti animae meae quid aliud es, quam quod vidit..?»: Anselmus⁴⁷⁷.

2*. Πρβλ. τὴν ἀπάντησιν τοῦ Luc. Vanini πρὶν ἢ κατ' ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως: «Με ἐρωτᾶτε, τί εἶναι ὁ Θεός. Ἐὰν ἐγνώριζον, θά ἐπρέπε νὰ ἤμην Θεός, διότι οὐδεὶς γινώσκει τὸν Θεὸν ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ»⁴⁸⁴.

τησιν ἢ ἀπάντησις, τὴν ὁποῖαν ὁ Ἰδίοσ ἐδωσεν: «'Εγὼ εἰμι ὁ ὢν»^{486*}, 2*.

Αἱ τρεῖς ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαι βασικαὶ ἀρχαὶ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ἰσχύουν ὡς προϋποθέσεις τῆς ἄρσεως ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ συνόλου τῶν κο-

* Λόγῳ τῆς ὀντολογικῆς σημασίας, τὴν ὁποῖαν ἀπέκτησαν οἱ ὄροι Ὡν-δν, Εἶναι εἰς τὴν νεωτέραν Φιλοσοφίαν, ἐπιχειρεῖται ἀκριβεστέρα ἐρμηνεῖα τῶν ἐβραϊκῶν λέξεων τῆς ἀπάντησεως $\text{הָיָה אֲשֶׁר הָיָה}$ (αεθε γιασεh aschafér αεθε γιασεh) ὡς ἐξῆς: «Εἶμαι αὐτός, ὁποῖος εἶμαι — θὰ εἶμαι αὐτός, ὁ ὁποῖος θὰ εἶμαι — θὰ εἶμαι αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶμαι»⁴⁸⁷.

2* Ἐνταῦθα ἀναφύεται τὸ δογματικὸν πρόβλημα τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ»⁴⁸⁸ κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἢ διαπραγματεύσεως τοῦ ὁποῦοι δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παρούσαν μελέτην. Ὅπωςδῆποτε, ὀφείλει νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι ἡ περὶ Θεοειδεῖας διδασκαλία καθορίζει τὴν μοῖραν πάσης χριστιανικῆς θεολογίας καὶ ὅτι ἡ ὅλη διαμάχη μεταξύ Προτεσταντισμοῦ καὶ Καθολικισμοῦ ἔχει ἐνταῦθα τὰς βῆλας τῆς⁴⁸⁹. Ἱστορικῶς πρέπει ν' ἀναφερθῆ, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς οὐσιαστικῆς καὶ μορφολογικῆς σχέσεως μεταξύ Θεοῦ καὶ Ἀνθρώπινου ἀναφαίνεται εἰς τὴν πρώτην φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, τὴν τοῦ Ξενοφάνους, εἰς τὴν ὁποῖαν διὰ πρώτην φορὰν πᾶσα ἐννοία ἀνθρωπομορφισμοῦ τοῦ Θεοῦ ἢ Θεομορφισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου γελοιοποιεῖται: «'Ἄλλ' εἰ χεῖρας ἔχον βόες (ἴπποι τ') ἢ ἔλοντες / ἢ γράψαι χεῖρες καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες / ἴπποι μὲν θ' ἴπποισι βόες δὲ τοῖς βουσίην ὁμοίας / καὶ (καὶ) θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν / τοιαῦθ' οἶόν περ καὶ τοὶ δέμας εἶχον (ἐκαστοί)»⁴⁹⁰. Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐκφράζεται ὁ Spinoza: «Τὰ κατηγορήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὸν ἀνθρώπον τέλειον, τόσον δυσκόλως δύνανται ν' ἀποδοθοῦν καὶ προσγραφοῦν εἰς τὸν Θεόν, ὡς ἐὰν ἀπεδίδομεν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα τελειοποιοῦν τὸν ἐλέφαντα καὶ τὸν ὄνον, εἰς τὸν ἀνθρώπον»⁴⁹¹α. Ἐὰν τὸ τρίγωνον κατεῖχε ἰκανότητα ὁμίλιας, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ ἔλεγεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν τρίγωνον καὶ ὁ κύκλος, ὅτι ἡ θεία φύσις εἶναι κατ' ἐξοχὴν κυκλωτερῆς»⁴⁹¹β. Παρεμφερῆ εἰρωνεῖαν, κατακρίνων τὴν θεολογίαν τοῦ Schelling, διατυπώνει ὁ Eschenmayer: «Ὁ κάτοικος τοῦ Ἥλιου θὰ ἔπρεπε νὰ μειδιάσῃ, ἐὰν ἐμάνθανεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ «μυσοκαίμενο πιάτο», Γῆ ὀνομαζόμενον, ἐκόμπαζεν ὡς αὐτῶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἡμεῖς θὰ ἐγελῶμεν, ἐὰν ἡ φιλοσοφία τῶν σκοληκῶν.. ἐφθαρῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ θεωρηθῇ τοὺς σκόλληκας εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου»⁴⁹².

Κατὰ τῆς Θεοειδεῖας τοῦ Ἀνθρώπου, νοουμένης ὡς σχέσεως οὐσίας, ἐπιτίθεται ἐκ συστήματος ἢ Διαμαρτυρομένη Θεολογία, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐκπληροῦται πλήρως ἡ προφητεία τοῦ Μεφιστοφελῆ⁴⁹³. Ἡ θεολογία αὕτη χαρακτηρίζει τὴν ὑπὸ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας ὑποστηριζομένην ἀναλογίαν μεταξύ Θεοῦ καὶ ὄντος ὡς «εἰσέφευσον τοῦ Ἀντιχρίστου»⁴⁹⁴, θεωροῦσα τὸ ἀποκάλυπτον τοῦ Θεοῦ ὡς πρωταρχικὴν καὶ ἀπολυτικὴν δυνατὴτητα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ⁴⁹⁵. Ἡ διάστασις μεταξύ Καθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν προβληματικῶν ἐνοιῶν imago καὶ similitudo, εἶναι ἀπόρροια τῆς διαφορᾶς τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Διὰ μὲν τὴν Καθολικὴν πίστιν Deus non creditur sed scitur, διὰ δὲ τὴν Διαμαρτυρομένην πεποίθησιν Deus non scitur sed creditur. Ὁ Προτεσταντισμὸς ὑπῆρξε καὶ παραμένει εἰς τὰς βασικὰς του πεποίθησεως ἀντιδιασητικὸς»⁴⁹⁶.

Ἡ ὅλη διαμάχη στηρίζεται ἐπὶ τῆς διαφορᾶς εἰκόνοσ καὶ ὁμοιώσεως, ἥτις διακρίνεται ἡδὴ ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου⁴⁹⁷, παρέχουσα ἐκτοτε ἀφορμὴν ποικίλου ἐρμηνείας κατὰ καιροῦ καὶ πρόσωπα καὶ εὐκόλως προσαρμολογούμενη πρὸς ἄλλας ἀρχάς. Ἀποφατικῶς ἐρμηνεύει τὸ χωρίον Ὁ Ἰρρηγόριος Νύσσης, θεωρῶν τὸ «κατ' εἰκόνα καὶ κατ' ὁμοίωσιν» ὡς ἐνδειξὴν ἀκαταληψίας καὶ ἀσαφείας καὶ ἀδηλίας τοῦ ἀνώνυμου καὶ ἀγνωρίστου καὶ ἀκατάλη-

σμικῶν χαρακτήρων*. Οὕτω, ἀποκλείονται τοῦ Θεοῦ γενικῶς αἱ ἔννοιαι: Ὅν α, οὐσία β, εἶναι γ, ζωὴ δ, κίνησις-στάσις ε, βούλησις στ, δύναμις-ἐνέργεια ζ, χρόνος η, αὐτάρκεια θ, ὁμοιότης-ἐτερότης ι, ἀλή-

πτου Θεοῦ»⁴⁹⁸. Τελικὴν ἔρμηνεϊαν δίδει ὁ Ἰωρτζένης, ἐξηγῶν τὴν περικοπὴν ὡς σημαίνουσαν ἐπιδικωκόμενον σκοπὸν τελειώσεως καὶ ἀγιώσεως διὰ τῆς μιμησεως «τῶν χαρακτήρων τοῦ Θεοῦ» ὑπὸ τοῦ «ἀνακαινουμένου» ἀνθρώπου⁴⁹⁹. Ἡ ὀριγένειος ἔρμηνεϊα ἀνανεοῦται καὶ ἀναπτύσσεται σήμερον ὑπὸ νεωτέρων προτεσταντικῶν θεωριῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Θεομορφισμὸς δὲν σημαίνει ἀφετηρίαν, ἀλλὰ προοπτικὴν καὶ διὰ τοῦτο ὑπελείπει νὰ μὴ ἐρμηνεύηται ἐκ τοῦ μύθου τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τοῦ χριστιανικοῦ ἰδεώδους τῆς προσωπικότητος, ὡς μιμησεως τοῦ Ἰησοῦ⁵⁰⁰. Ἰπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, «εἰκὼν Θεοῦ» σημαίνει «analogia relationis»⁵⁰¹, τὸ δὲ ἀνθρώπινον πνεῦμα πλησιάζει τόσον περισσότερον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὅσον περισσότερον ἐπαφίεται πρὸς διαμόρφωσιν ὑπὸ τῆς θείας ἀληθείας⁵⁰². Κατὰ ταῦτα, τὴν στατικὴν ἔννοιαν τοῦ «κατ' εἰκόνα» ὑπεκατέστησεν ἡ δυνάμικὴ τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», ἣτις ἐχαρακτήρισε τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ «σταταὶ ἕναντι τοῦ Θεοῦ ὡς ὑποκειμενον»⁵⁰³ καὶ, ἐρμηνευθεῖσα «ἐνεργητικῶς»⁵⁰⁴, ἐσήμανε τὴν ἀνθρωπίνην «εὐθύνην πρὸ τοῦ Θεοῦ»⁵⁰⁵.

* Πρβλ. πρθ. 506-509.

α. «Ὁ λέγομεν ἔν, ἀλλὰ καὶ πλεον καὶ μεῖζον ἢ λέγομεν ἔν⁵¹⁰. Ἐὰν εἶπω: ὁ Θεὸς εἶναι ἔν ἔν, δὲν εἶναι ἀληθές: εἶναι μίᾳ ὑπερονικῇ οὐδένεια (überwesende nihtheit)⁵¹¹. Deus est non ens, sed aliquid altius ente⁵¹². Ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο ἔν, θὰ ὑπέκειτο εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ πεπερασμένου. Ἐὰν νομαζέτο τὸ ὕψιστον Ὅν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ τελειοτάτου καὶ παντοδύναμου ἔντος, τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ εἶχεν ἄλλως»⁵¹³.

β. «Οὐδαμῶς ἄρα τὸ ἔν οὐσίας μετέχει⁵¹⁴. Ἐπέκεινα οὐσίας»⁵¹⁵.

γ. «Καὶ ὑπὲρ αὐτὸ (δὲν τὸ εἶναι)⁵¹⁶. Ὅτι οὐδὲ τοῦ εἶναι μετέχει⁵¹⁷. Ἐπέκεινα τοῦ εἶναι. Est enim (deus) super ipsum esse»⁵¹⁸.

δ. «Δεῖ τοίνυν ἐκεῖνο ζωῆς εἶναι κρείττον⁵²⁰. Οὔτε ζῆ, οὔτε ζωὴ ἐστίν⁵²¹. Ζωὴ εἶναι. ἡ λειτουργία, εἰς τὴν ὁποίαν δυναμικὸν εἶναι γίνεται ἐνεργητικὸν εἶναι. Ἄλλ' εἰς τὸν Θεὸν δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ δυναμικότητος καὶ ἐνεργητικότητος. Ὅθεν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὁμιλώμεν περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ζῶντος ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν καὶ οὐχὶ συμβολικὴν σημασίαν τῆς λέξεως «ζωή»»⁵²².

ε. «Τὸ ἔν ἄρα, ὡς ἔοικεν, οὐθ' ἔστηκεν οὔτε κινεῖται⁵²³ α. Οὔτω δὲ αὐτὸ μὴ ἔν μήτε ποθ' ἐστάναι μήτε κινεῖσθαι λέγομεν⁵²³ β. Οὔτε ἔστηκεν οὔτε κινεῖται, οὔτε ἡσυχίαν ἀγει⁵²⁴. Ὁ Θεὸς δὲν ἔχει σῶμα, διὰ τοῦτο δὲν κινεῖται. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἡρεμία εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ ἀποδοθῆ, διότι ἡρεμία δύναται νὰ εἶναι κατηγορήμα διὰ τι, τοῦ ὁποίου εἶδος καὶ τρόπος εἶναι ἡ κίνησις»⁵²⁵.

στ. «Προσευχόμεθα: γενηθείτω, Κύριε καὶ Θεέ μου, τὸ θέλημά σου/Καὶ ἰδοὺ, δὲν ἔχει θέλησιν, εἶναι μίᾳ αἰωνία σιγή»⁵²⁶.

ζ. «Ὁ γὰρ ἐστὶ δύναμις τις τὸ ἀγαθὸν τοῦτο⁵²⁷. Οὔτε ἔχει δύναμιν, οὔτε δύναμις ἐστίν⁵²⁸. Ἐπέκεινα καὶ ἐνεργείας»⁵²⁸.

η. «Τὸ ἔν μηδαμῇ μηδενὸς μετέχει χρόνου⁵³⁰. Ὁ Θεὸς δὲν ἔχει διαρκές, οὔτε αἰωνίως διαρκές εἶναι»⁵³¹.

θ. «Καὶ ἐπέκεινα αὐταρκειᾶς»⁵³².

ι. «Οὐδὲ μὴν ὁμοῖον τινὶ ἔσται, οὐδ' ἀνόμοιον οὐθ' ἑαυτῷ οὐθ' ἑτέρῳ⁵³³. Οὔτε ταυτὸν ἐστίν, οὔτε ἕτερον»⁵³⁴.

θεια α, σοφία β, ἀγαθότης-ἠθικότης γ, ποιότης δ, γνῶσις-νοῦς-νόησις ε, ἐν-ἀριθμός στ.

Ἡ ὅλη αὐτὴ ἀποφατικὴ τάσις χαρακτηρίζει τὸν σκοπὸν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας νὰ θεωρησῆ τὸν πρῶτον κοσμικὸν Λόγον ὡς μὴ-ὄν, διὰ νὰ καταστῆ ἐξαγάγιμον τὸ συμπέρασμα τῆς πλήρους ἀγνοίας του. «Ἰκανῶς οὖν τοῦτο ἔχομεν κἂν πλεοναχῆ σκοποῖμεν, ὅτι τὸ μὲν ὄν παντελῶς γνωστόν, μὴ ὄν δὲ μηδαμῆ πάντῃ ἀγνωστον; Ἰκανώτατα»⁵⁶⁸. Οὕτω, ἐὰν διὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὸ <πρῶτον ὄν> παρέμενε «ὄν ἀπλῶς»⁵⁶⁹, ὁ Θεὸς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας εἶναι ἀνεπιφυλάκτως «οὐκ ὄν»⁵⁷⁰ καὶ διὰ τοῦτο «καλεῖται κατ'

α. «Ἦ δὲ λόγος ὁ κατῆρ τῆς ἀληθείας Θεὸς πλείων ἐστὶ καὶ μείζων ἢ ἡ ἀλήθεια. Οὔτε ἀλήθεια»⁵⁶⁵. Δὲν εἶναι ὁ Θεὸς ἡ ἀλήθεια, ὑπερῆχει πάσης ἀληθείας. Ἐἶναι ἀπείρους ὑπέρτερος, ἐπέκεινα παντός, ὅ,τι ὑφ' ἡμῶν νοεῖται καὶ ὀνομάζεται ὡς ἀλήθεια»⁵⁶⁶.

β. «Σοφίας κρεῖττων ἐστὶ καὶ διαφέρων ἢ ἡ σοφία»⁵⁶⁷. Ἐὰν εἶπω: ὁ Θεὸς εἶναι σοφός, δὲν εἶναι ἀληθές: εἶμαι σοφώτερός του»⁵⁶⁸. Τὰ ὀνόματα..σοφός καὶ παρόμοια δὲν ἐτέθησαν πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν τελειοτήτων αὐτῶν ἀπολύτως»⁵⁶⁹.

γ. «Κἂν ὀνομάζωμεν αὐτὸ ποτε, οὐ κυρίως καλοῦντες..τάγαθόν..οὐχ ὡς ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενοι λέγομεν»⁵⁴⁹. Οὐ τοίνυν οὐδὲ ἀγαθὸν λεκτέον τοῦτο»⁵⁴¹. Οὔτε ἀγαθόν»⁵⁴². Οὐδὲ ἀγαθότης»⁵⁴³. «Ὅστις λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δῆθεν καλός, θὰ ἦτο τόσον ἀδικὸς ἀπέναντί του, ὡς ἐκεῖνος, ὅστις θὰ ὀνόμαζε τὸν Ἥλιον μαῦρον»⁵⁴⁴. (Wer spricht, daz got guot were der tête im als unrechte, als der die sunnen swarz hieze). Πρβλ. Deus non est bonus nec melior nec optimus. Ita male dico quodocunque deum voco bonum ac si ego album vocarem nigrum»⁵⁴⁵. Ἐὰν εἶπω: Ὁ Θεὸς εἶναι καλός, δὲν εἶναι ἀληθές: ἐγὼ εἶμαι καλός, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι καλός. Εἶμαι καλύτερος τοῦ Θεοῦ»⁵⁴⁶. Ἡ ἀπείρος ἀγαθότης δὲν εἶναι ἀγαθότης»⁵⁴⁷. Εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἐπιτρέπεται νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ θεία πραγματικότης περιβάλλεται τρόπον τινὰ ὑπὸ τῆς ἠθικότητος καὶ ὅτι εἰς τὴν γνωστὴν μας ἠθικὴν πραγματικότητα ἀποκαλύπτεται ἡ θεία πραγματικότης»⁵⁴⁸. Ἡθικὸν ὄν δὲν εἶναι οὔτε ὁ Θεός, οὔτε ἄλλο τι εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ μόνον ὁ πρωταρχικὸς φορεὺς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἀπαξιῶν, ὁ Ἀνθρώπος»⁵⁴⁹. Πλανώμεθα εὐθὺς ὡς ἠθέλομεν ἀποδώσει εἰς τὸν Θεὸν ἠθικὰς ιδιότητες, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου»⁵⁵⁰.

δ. «Οὐ μὴν οὐδὲ τὸ ποιόν»⁵⁵¹. Οὔτε ποιὸν οὔτε ἀποιον»⁵⁵². Nec in illo qualitas est»⁵⁵³.

ε. «Οὐδὲ αὐτὴ γινώσκει τὰ ὄντα ἢ ὄντα ἐστίν»⁵⁵⁴. Ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως»⁵⁵⁵ α. Οὔτε οὖν αὐτὸ νοεῖ»⁵⁵⁶ β. Οὐδὲ νοῦς, ὅτι μὴδὲ νοεῖ»⁵⁵⁷ γ. Ἐπέκεινα νόων»⁵⁵⁸. Ἀκατανόητος.. καὶ εἰς ἑαυτὸν»⁵⁵⁹. Νοῦς εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι δὲν εἶναι ὁ Θεός.. Ὁ Θεός δὲν εἶναι διάνοια, διότι ὅ,τι πράττει εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον τῶν πράξεων τῆς διανοίας»⁵⁵⁸.

στ. «Μὴ τοίνυν μὴδ' ἐπιχειρῶμεν ἀριθμοῦ μήτε πλῆθος μήτε ἐν πρὸς τὸ μὴ ὄν προσφέρειν»⁵⁵⁹. Οὐδ' ἄρα οὕτως ἐστίν, ὥστε ἐν εἶναι· εἴη γὰρ ἐν ἢδὴ ὄν καὶ οὐσίας μετέχον, ἀλλ' ὡς ζοικεν τὸ ἐν οὔτε ἐν ἐστίν, οὔτε ἐστίν»⁵⁶⁰. Ὀνομάζομεν ἐν, ἐξ ἀνάγκης τοῦ σημαίνει ἀλλήλους αὐτὴν τῶ ὀνόματι..οὐχ οὕτως ἐν λέγοντες καὶ ἀμερές ὡς σημεῖον ἢ μονάδα λέγομεν»⁵⁶¹. Ἐν ἐνός πρότερον»⁵⁶². Καὶ εἰς καὶ πάντα καὶ οὐδεὶς, οὐχ ἐν ἐών, οὐ πάντα»⁵⁶³. Οὔτε τὸ πρῶτον ὡς ἀληθῶς ἐστίν ἐν κρεῖττον γάρ..καὶ τοῦ ἐνός»⁵⁶⁴. Ἦ θαυμασιώτατε Θεέ, ὅστις οὔτε εἰς τὸν ἐνικὸν ἀριθμὸν οὔτε εἰς τὸν πληθυντικὸν εἶσαι, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν πληθυντικότητα καὶ ἐνότητά»⁵⁶⁵. Neque est unum ... sed ante unum omne»⁵⁶⁶. Ἐπὲρ πάντα ἀριθμὸν»⁵⁶⁷.

ἄξιαν μηδέν» α. Ἡ πολλακίς ὑποστηριζομένη θεωρία, ὅτι ἡ θεολογία τῶν Ἀρνήσεων κατέληξε τελικῶς εἰς ἀρνησιθεϊαν⁵⁷², δὲν στερεῖται λόγων. Τὸ φοβερόν νευτρίμ τῆς Θεολογίας αὐτῆς, ὀνομαζόμενον μετ' ἐμφάσεως «καθαρῶς Μηδέν»⁵⁷³, ἐπεκύρωσε, παρὰ τὰς προθέσεις της, τὴν μηδενιστικὴν τάσιν τῶν Νεωτέρων χρόνων. Ἐὰν πράγματι συνέτεινε καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυσιν τοῦ δλου νεωτέρου Ἀθεϊσμοῦ⁵⁷⁴, τοῦτο εἶναι ζήτημα ἐρεύνης τῶν βαθυτέρων αἰτίων τοῦ ἀθεϊστικοῦ ρεύματος τῶν τελευταίων αἰώνων. Ὁπωσδήποτε, ἐὰν μελετήσῃ τις τὰ ἔργα τοῦ μυστικιστοῦ Meister Eckhart ἢ τοῦ θεοσόφου Jakob Böhme, θὰ πεισθῇ, ὅτι μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἐνισχύουν δυσαναίρετοι λόγοι. Διὰ τὸν πρῶτον, ἡ Θεότης «εἶναι τόσο πτωχὴ καὶ τόσο γυμνὴ καὶ τόσο κενή, ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν (als ob es si niht enwêre)· οὐδὲν ἔχει, οὐδὲν θέλει, οὐδὲν χρειάζεται, δὲν ἐνεργεῖ»⁵⁷⁵ α, ἀλλ' εἶναι ἐν ἀνώνυμον μηδέν (sine ungenannten nihtheit)⁵⁷⁵ β. Διὰ τὸν δεύτερον, ὁ Θεὸς εἶναι τὸ «Ἀπύθμενον» (Ungrund)*, χωρὶς ἰδίαν θέλησιν ἔναντι τῆς φύσεως καὶ τοῦ πλάσματος⁵⁷⁸, μία σιγὴ χωρὶς οὐσίαν καὶ ἀρετὴν⁵⁷⁹, ἥτοι ἐν αἰώνιον Μηδέν⁵⁸⁰ καί, ἐπομένως, ἐφ' ὅσον τὸ <κάτι> (Ichts)^{2*} τοῦ μηδενὸς εἶναι ὁ Θεός⁵⁸¹, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἡ προϋπόθεσις του: «τὸ Μηδέν εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός»⁵⁸².

* Ἄν καὶ ἡ Θεολογία αὕτη δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς nihilismus religiosus, πρέπει ἐν τούτοις νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ πρόθεσις της εἶναι ἡ ριζικὴ ἀντιδιαστολὴ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ-ὄντος. Τὸ δι' ἀποφάσεων καθοριζόμενον μὴ-ὄν εἶναι ἐν μηδέν, τὸ ὁποῖον ὁμως ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ, χωρὶς νὰ ὑπόκειται εἰς τοὺς ὄρους τῆς ὑπάρξεως, ὡς ἐν <μηδέν>, τὸ ὁποῖον εἶναι χωρὶς νὰ εἶναι, οὐχὶ ὡς οὐδένεια, ἀλλ' ὡς Ὑπερ-εἶναι. «Ἀπόφασις γὰρ τὸ μὴ ὄν, ἀλλ' οὐχὶ οὕτως τὸ μηδαμῶς ὄν... τὸ δὲ αὐτὸ πρὸ τοῦ ὄντος ἐν μὴ ὄν μὲν ἐστίν, οὐ

α. «Dum ergo incomprehensibilis intelligitur, per excellentiam nihilum non immerito vocitatur»⁵⁷¹.

* Ὁ ὄρος «Ungrund», ἀπαντώμενος συχνάκις κατὰ τὸν 18. αἰῶνα εἰς τὴν γερμανικὴν Φιλολογίαν, ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον εἰς τὸ Jakob Böhme (1575-1624), σήμερον δὲ ἐξέλιπεν, ἀνωληθελς πρὸ τινος ὑπὸ τοῦ Ρώσου N. Berdiajew⁵⁷⁶. Ἡ μετάφρασις τοῦ ἰδιοτύπου ὄρου παρουσιάζει δυσχερείας, ἡ δὲ ὡς «Ἀπύθμενον» ἀπόδοσις του, ὀφειλομένη εἰς τὸν I. N. Θεοδωρακόπουλον, εἶναι μὲν κυριολεκτικὴ, ἀλλὰ δὲν ἀποδίδει πλήρως τὴν ἔννοιαν τῆς ἄρσεως τοῦ λόγου, τὴν ὁποῖαν ὑποδηλοῖ ὁ γερμανικὸς ὄρος. Ὁπωσδήποτε, ὁ ὄρος ἐκφράζει «τὸ μὴ διανοητικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν Θεόν»⁵⁷⁷, τὸ «Ἀλογον», ἐρμηνευόμενος ὑπὸ τοῦ W. Pape, ὡς «τὸ ἀνάληθες» (Deutsch-Griechisches Handwörterbuch, Braunschweig 1905, S. 820) καὶ ὑπὸ τοῦ K. Weigend ὡς Unwahrheit: «ἀναλήθεια» (Deutsches Wörterbuch, Giessen 1910, Bd. 2, S. 1117).

2* Ἡ ἰδιωματικὴ λέξις «Ichts» ἐρμηνεύεται εἰς τὰ Λεξικά: Preussisches Wörterbuch, Ost und Westpreussischen Provinzialismen von H. Frischbier, Berlin 1882, Bd. 1, S. 309 καὶ Schleswig Holsteinisches Wörterbuch hrsg. von Otto Mensing, Neumünster 1927, Bd. 2, S. 978 ὡς irgend etwas = κάτι, ὅ,τιδήποτε. Καὶ ὁ διαλεκτικὸς οὗτος τύπος ἐξέλιπε σήμερον.

μέντοι καὶ οὐδέν^{583*}. Ἄν καὶ οἱ θεολόγοι λέγουν, ὅτι (ἡ θεία ὑπερουσιότης) δὲν ὑπάρχει, δὲν θέλουν ἐν τούτοις νὰ πείσουν, ὅτι εἶναι μηδέν, ἀλλὰ πλεόν ἢ εἶναι⁵⁸⁵. Μὴ-δὲν λοιπὸν σημαίνει οὐ τι δὲν καὶ οὐχὶ οὐδέν, ὡς ἐκ τούτου, ἀντιδιαστέλλεται τοῦ οὐκ ὄντος, διότι ἡ διαλεκτικὴ σχέσις αὐτοῦ τοῦ μὴ-εἶναι, νοουμένου ὡς μὴ-τί-εἶναι, πρὸς τὸ εἶναι διατηρεῖται⁵⁸⁶. «Τὸ μὴ ὄν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὄν θεωρούμενον, ἐννοεῖται ὡς μὴ ὄν, διότι στερεῖται τῆς μορφῆς τοῦ προσδιορισμοῦ, τούτέστι εἶναι πάντῃ ἀόριστον. Ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ μορφή εἶναι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ἅτινα προσδίδουσιν εἰς τὸ εἶναι τὴν ταυτότητα, ἐν ᾧ ἡ μὴ ταυτότης τοῦ μὴ ὄντος εἶναι ταυτὴ πρὸς τὸ ἀόριστον καὶ ἄμορφον»⁵⁸⁷. Οὕτως, ὁ ἄχρωμος ἄρος <Θεός> τῆς theologiae negativae ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς non ens καὶ οὐχὶ ὡς nihilum. Ἐὰν ἐν τοιοῦτον οὐδέτερον, τὸ ὁποῖον, ὡς ἡ ἀπόλυτος ἄρησις, δικαίως χαρακτηρίζεται ἀπρόσωπον⁵⁸⁸, κατορθώνη νὰ διατηρηθῆ εἰς τὴν συνείδησιν ὡς Θεός, τοῦτο εἶναι ζήτημα τῆς θρησκείας καὶ οὐχὶ τῆς θρησκευολογίας. Ἄρκεῖ πάντως νὰ διαβάσῃ τις περὶ αὐτοῦ τοῦ «Ξένου»⁵⁸⁹ εἰς ἔργα συγχρόνου ἀποφατικῆς θεολογίας, διὰ ν' ἀντιληφθῆ, ὅτι τὸ πῦρ εἰς τὸν «βωμόν τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ», ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς πᾶσαν ψυχὴν⁵⁹⁰, ἀπειλεῖται ὑπὸ ἐνὸς ψύχους, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ νεκρώσῃ πᾶσαν θρησκευτικὴν συνείδησιν καὶ ζωὴν^{2*}.

Ὅπως δὲ αὐτὸς ὁ ἀνεπίδεκτος σχέσεως <Θεός> ἐπεχειρήθη νὰ καταστῆ ἀντικείμενον λατρείας τοῦ «μοντέρνου ἀνθρώπου» εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ». Ὁ ἰδρυτὴς τῆς, προτεστάντης ἱερέως, Paul Göhre ἀναγγέλλει: «Λάβετε σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὴν πρότασιν: Θεός ἀπρόσιτος καὶ ἀνεξερεύνητος—καὶ ἔχετε ὅλην τὴν νέαν θρησκείαν, ἡ ὁποία δὲν θὰ γηράσῃ καὶ δὲν θὰ παρέλθῃ ποτὲ πλεόν»^{592α} καὶ προφητεύει, ὅτι «εἰς τὴν πίστιν τοῦ

* Πρβλ. ἀνάλογον πόρισμα εἰς τὴν ὄντολογία τοῦ M. Heidegger: «Εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιστημονικῆς παραστατικῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία γνωρίζει μόνον τὸ ὄν, δύναται νὰ προσφερθῆ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατ' οὐδένα τρόπον εἶναι ὄν (ἦτοι τὸ εἶναι), μόνον ὡς Μηδέν. Τὸ Μηδέν αὐτό.. ἐν τούτοις, ὑπάρχει»⁵⁸⁴.

2* Πρβλ. τὸ ἀκόλουθον χωρίον ἐκ τοῦ ἔργου «Ἡ χριστιανικὴ πίστις» τοῦ πρό τινος ἀποθανόντος μεγάλου Γερμανοῦ θεολόγου Werner Elert: «Πρὸ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ μᾶς καλεῖ εἰς τὴν ζωὴν, συγχρόνως μᾶς θέτει εἰς χεῖρας τὸ ὄπλον, ὡστε ν' ἀγωνισθῶμεν ἐναντίον του.. μόνον φρικτὴ δύναται νὰ μᾶς καταλάβῃ. Εἶναι ὁ Deus absconditus. Γνωρίζομεν τώρα, ὅτι ἡ κρυπτότης του δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν διανοητικὴν ὀκνηρίαν ἢ ἀδυναμίαν μας. Ἡ ἀπόκρυφος φύσις του εἶναι, κατὰ παράδοξον τρόπον, περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεως του. Εἶναι ἄγνοια ὑπὸ τὴν πλεόν φρικτὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ἐὰν κατευθύνωμεν.. τὴν πρὸς γῶσιν θέλησιν μας πρὸς τὸν Θεὸν αὐτόν, ὁ ὀφθαλμὸς μας σκοτεινιάζει καὶ ἡ καρδία μας παγώνει. Εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀντίθεσις πρὸς πᾶν, ὅτι δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους γνωρίζομεν, ἔχομεν, σκεπτόμεθα, εἴμεθα, θέλομεν, ὀφείλομεν καὶ δυνάμεθα. Εἶναι ὁ ἀπόλυτος Ξένος, πρὸς τὸν ὁποῖον οὐδεμία γέφυρα ὑπάρχει, οὐδεμία ὁδός, οὐδεμία δυνατότης κατανοήσεως. Γνωρίζομεν μόνον, ὅτι ἐναντιοῦται πρὸς ἡμᾶς. Ἀπέναντί του εἴμεθα ἀπόλυτως μόνοι. Εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς σκοτώσῃ..»⁵⁹¹.

ἀγνώστου Θεοῦ ἐξαντλεῖται πᾶσα θρησκεία τοῦ μέλλοντος»^{592 β}. Ὁ Paul Göhre πιστεύει, ὅτι παραλλήλως πρὸς τὸν Luther, ὅστις διέερρξε τὴν παράδοσιν καὶ τὸν Kant, ὅστις ἠκύρωσε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ Θεὸς δύναται ν' ἀποδειχθῆ, αὐτός, διὰ τῆς θρησκείας του, ἡ ὁποία ἐγκείται εἰς τὴν βίωσιν τοῦ «μὴ-συνειδητοῦ Θεοῦ»^{592 γ}, συντρίβει τὴν πίστιν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι <βιώσιμος>. Ἐὰν ὁ Schleiermacher ἔλεγεν, ὅτι θρησκεία εἶναι ἀπόλυτος ἐξάρτησις ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνος διακηρύσσει, ὅτι «θρησκεία εἶναι ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία ἐκ τοῦ Θεοῦ (!)... Νὰ ἔχωμεν Θεόν, σημαίνει νὰ μὴ τὸν ἔχωμεν: Θρησκεία εἶναι σκότος καὶ σιωπὴ, βάραθρον καὶ ἀπόστασις, παραμερισμὸς καὶ σιγῆ»^{592 δ *}.

Ἐκτὸς τῆς σοβαρότητος τῶν μηδενιστικῶν συνεπειῶν καὶ τῆς φαιδρότητος τῆς ιδρύσεως νέας <θρησκείας>, ἡ ὑπερβολὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας κατέληξεν εἰς τὸν ὀλοκληρωτικὸν σχετικισμόν, κατ' ἀναφορὰν οὐχὶ μόνον πρὸς τὰς περὶ Θεοῦ γνώσεις, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν γνῶσιν γενικῶς. Ὁ ἀρχαῖος λόγος τοῦ Μητροδώρου τοῦ Χίου: «Οὐδεὶς ἡμῶν οὐδὲν οἶδεν οὐδ' αὐτὸ τοῦτο, πότερον οἶδαμεν ἢ οὐκ οἶδαμεν»⁵⁹³, σχετισθεὶς πρὸς τὸν τοῦ Παύλου: «Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι»⁵⁹⁴, ἀποτελεῖ τὴν κατάληξιν τῆς Θεολογίας αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν περιορίζεται πλέον εἰς λόγον περὶ Θεοῦ, ἀλλ' ἐπιζητεῖ κύρος γενικῆς γνωσεολογίας. Ἐὰν ὁ Φίλων ἐπίστευεν, ὅτι τὸ σύνολον τῶν αἰτιατῶν δύναται διανοητικῶς νὰ γνωσθῆ, τοῦ Θεοῦ μόνον παραμένοντος ἀσυλλήπτου^α καὶ ὁ Ernest Renan περιώριζε τὴν ἄγνοιαν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐπέκεινα τοῦ πεπερασμένου β. οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς νεωτέρας ἀποφατικῆς Θεολογίας γενικεύουν τὴν ἄγνοιαν ὡς ἐξῆς: «Δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς υπάρξεώς μας, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς υπάρξεώς μας»⁵⁹⁷. Δὲν γνωρίζω, πῶς εἶναι ἡ φύσις μου εἰς τὴν πραγματικότητα, διότι θὰ ἠδυνάμην νὰ τὴν γνωρίσω,

* Ἀξιοπρόσεκτα εἶναι τὰ τῆς λειτουργίας τῆς νέας θρησκείας: Ἐνῶ ὅλοι εἰς τὴν συγκέντρῳσιν, ἐντὸς εἰδικοῦ ναοῦ, ἴστανται, ἀναπέμπει ὁ ἱερεὺς προσευχὴν: «Ἀνυψοῦμεν τὰς ψυχὰς μας εἰς τὸν Θεόν, τὸν ἀγνωστον, πλήρως ἀπόκρυφον. Δὲν τὸν καλοῦμεν, διότι δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν μᾶς ἀκούῃ. Δὲν αἰτοῦμεν τὴν βοήθειάν του, διότι δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν βοηθῆ. Δὲν τὸν ὑμνοῦμεν, διότι δὲν διαθέτομεν πρὸς τοῦτο λόγους καὶ σχήματα. Οὕτω, ὑψοῦμεν τὰς καρδίας καὶ τὰς χεῖράς μας εἰς τὴν μυστηριώδη μεγαλοπρέπειαν τοῦ Θεοῦ (Συμβαίνει αἱ κεφαλαὶ ὑψοῦνται πρὸς τὰ ἄνω, αἱ χεῖρες ἀνατείνονται ἐλευθέρως). Καὶ σιωπῶμεν ἀπέναντι αὐτοῦ πάντοτε μεθ' ὅλης τῆς καρδίας μας. Παῦσις. Οἱ βραχίονες πίπτουν, αἱ χεῖρες πάλιν διπλοῦνται) Ἀμήν... (Σιωπὴ)... Ἡ ἱεροτελεστία τελειώνει διὰ τῶν λόγων «πορευθεῖτε ἐν εἰρήνῃ, μέχρις ὅτου συναντηθῶμεν ἐκ νέου. Ἀμήν, ἀπαντοῦν πάλιν οἱ πιστοὶ» καὶ, ἐνῶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὄργανον κλείει τὴν συνάντησιν, ἀποχωρίζονται «μετὰ θάρρους»^{592 ε}.

α. «Πάνθ' ὅσα μετὰ τὸν Θεόν τῷ σπουδαίῳ καταληπτά, αὐτὸς δὲ μόνος ἀκατάληπτος»⁵⁹⁵.

β. «Nous ne savon pas» voilà tout ce qu' on peut dire de chair sur ce qui est au de là du fini»⁵⁹⁶.

ἐάν θά ἐγνώριζον τὸν Θεόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶμαι θεμελιωμένος. Δὲν σὲ γνωρίζω, πῶς πράγματι εἶσαι, διότι ἡ οὐσία σου θά ἦτο φανερά, ἐάν μοῦ ἦτο φανερός ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος σὲ ἐδημιούργησεν. Καὶ δὲν γνωρίζω τὸν κόσμον, ἐντός τοῦ ὁποίου ἐτέθην, διότι θά ἠδυνάμην νὰ κυττάξω εἰς τὰ βάθη του, ἐάν ἠδυνάμην νὰ ἴδω τὸν Θεόν, διὰ τοῦ ὁποίου πᾶν, ὅ,τι εἶναι εἰς τὸν κόσμον, εἰς πᾶσαν στιγμὴν διατηρεῖ τὴν ὑπαρξίν του⁵⁹⁸. <Κάτι> ὑπάρχει, ἀλλ' ὅμως δὲν γνωρίζω, τί εἶναι. Ζητῶ καὶ ὀφείλω <κάτι>, ἀλλ' ὅμως δὲν γνωρίζω, τί εἶναι ἢ αὐτά, τί ζητῶ καὶ τί ὀφείλω»^{599*}.

Ἡ διάνοια σήμερον ἀπειλεῖται, ὅσον σπανίως μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν της ἐκινδύνευσεν⁶⁰¹. Ἡ σχετικοποίησις τῶν πάντων ἀνακινάσσει καὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀξίαν. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ σχεδιάσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐντελῶς μαύρην, κατέληξε νὰ ὑπερβῇ τὸ διάγραμμα καὶ νὰ μαυρίσῃ ὅλον τὸν πίνακα. Εἰς πᾶν ἔργον συγχρόνου ἀποφατικῆς θεολογίας θά ἠδύνατο νὰ τεθῆ ὡς ἐπιγραμματικὴ εἰσαγωγή ἡ Δαντικὴ ἐπιγραφή τῆς «Κολάσεως»: *Lasciate ogni speranza, voi ch' entrate* καὶ ὡς κατακλείς: *Ignoramus et ignorabimus*. Ἡ νόησις θυσιάζεται εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Ἀγνώστου.

Ὁ λόγος καταλαμβάνεται ὑπὸ φρίκης εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς συμβατικῆς του φύσεως. Αἰσθάνεται ὡς ἐκθρονισμένος δυνάστης, ὁ ὁποῖος νομίζει, ὅτι ἔχασε διὰ τοῦ θρόνου καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς του. Θά πρέπει ὁ λόγος νὰ συνειδητοποιήσῃ εἰς ὅλον τὸ βάθος της τὴν τραγικότητα, ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν προϋπόθεσιν τῆς αὐθυπερβάσεώς του, ἀναζητῶν μίαν προοπτικὴν, διὰ τῆς ὁποίας θά ἀρθῆ, ἡ ἄρσις ὅμως αὐτὴ δὲν θά σημαίνῃ τὴν ἐκμηδένισιν, ἀλλὰ τὴν καταξίωσίν του ὡς λόγου ὑπερβατικοῦ, λόγου ἀγωνιστοῦ. Ἡ συνειδησις τοῦ συμβατικοῦ ἀναιρεῖ τὸν λόγον, ἡ ἀναιρέσις ὅμως αὐτὴ εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀναιρέσεως τῆς συμβατικότητος. Οὐχὶ ἡ ἐκπύρθησις τοῦ Ὑπερβατικοῦ ἐκ μέρους τοῦ λόγου, ἀλλ' ἡ κατάρτησις τοῦ λόγου ὑπὸ τοῦ Ὑπερβατικοῦ θά ἐκφράσῃ τὴν οὐσιαστικὴν αὐθυπέρβασιν τοῦ λόγου.

Ὅπως ἴσως, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, ἀνικανοποίητος ὑπὸ τῶν ἐν γένει περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν καὶ ραδιζοῦσα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀρνήσεων πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς «Ὑπερ-θεότητος»^α, παρὰ πᾶσαν μέχρις ἀνοησίας ἐνίοτε ἐξι-

* «Μπορεῖς νὰ πῆς: «Κυτῶ»;
καὶ καμαρώνοντας: «Καταλαβαίνω»;
τὴν πλάνην ν' ἀποκρούσης,
Νὰ ξεδιαλύνῃς αἰνίγμα,
Αἰνίγμα σὺ ὁ ἴδιος,
Στὸν ἑαυτὸ σου αἰνίγμα
Ἄλυτο στοὺς αἰῶνες;»⁶⁰⁰.

α. α Ὅ,τι νὰ πῆς γιὰ τὸν Θεό, ἐμένα δὲν μοῦ φτάνει.

Ὑπερ-θεότης λέγεται τὸ φῶς καὶ ἡ ζωὴ μου»⁶⁰².

«Οὐδὲ θεότης»⁶⁰³.

κνουμένην ὑπερβολὴν, ἐγκλείει θετικὸν πυρῆνα. Ἡ τάσις τῆς ἀφαιρέσεως ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ παντὸς ἐνδεοῦς καὶ πεπερασμένου δὲν εἶναι ἀπογύμνωσις, ἀλλὰ προσπάθειά διατηρήσεως ἀσπίλου συνδέσεως πρὸς ἓν ἀσύλληπτον Μέγεθος α, διὰ τὸ ὁποῖον τὰ κοσμικὰ ὑπερθετικά ἰσχύουν ὡς ὑποκοριστικά β, διότι τὸ πεπερασμένον, συγκρινόμενον πρὸς τὴν ἀπόλυτον πληρότητα τοῦ Ὑπερβατικοῦ, εἶναι κατ' οὐσίαν ἄρνησις. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, ἀρνούμενη τὴν ἄρνησιν, καταφάσκει, κατὰ σχῆμα λιτότητος, τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ. Οὕτω, ἡ Θεότης, νοουμένη ὡς «ἀρνούμενη ἄρνησις»⁶⁰⁶ (Versägendez versagen), ὡς «ἄρνησις ἀρνήσεως»⁶⁰⁷ (negationis negatio), εἶναι ἡ θετικωτάτη ἐννοία τοῦ πνεύματος Ὑ. Ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας προκύπτει κατ' ἀνάγκην, ἐὰν ἡ ἰδία διαφύγη τὸν πειρασμόν, ν' αὐτοθεωρῆται ὡς περιγραφή τοῦ Θεοῦ, ἐκλαμβάνουσα τὰς ἀποφάσεις της ὡς προσδιοριστικὰ θεῶν ἰδιοτήτων. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία, ἐπιχειροῦσα διὰ τῆς συστηματικῆς ἀγνοίας νὰ ἐπιτύχη τὴν οὐσιαστικὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ὁμοιάζει εἰς τὴν προσπάθειάν της αὐτὴν πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ ζωγραφίσῃ τὸν Ἄρην, φέροντα τὴν πανοπλίαν, ἡ ὁποία τὸν καθιστᾷ ἀόρατον. Ἡ Θεολογία τῶν Ἀποφάσεων ὀφείλει νὰ συνειδητοποιήσῃ, ὅτι ἡ μέθοδός της εἶναι ἄρσις καὶ οὐχὶ ὑποκατάστασις ὀρισμοῦ, ἀντιλαμβανομένη, ὅτι ἡ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ διαρρηγνύει πᾶσαν ἄρνησιν, τῆς ὁποίας ἡ φύσις προσδιορίζεται ὑπὸ τῆς καταφάσεως, «διότι τὰς ἀρνήσεις περὶ Θεοῦ γνωρίζομεν μόνον διὰ τῶν καταφάσεων»⁶⁰⁹ καὶ ὅτι ἡ ἄρνησις δὲν εἶναι ὑπερπῆδησις τῆς ἐνουπαρξίας, ἀλλὰ τὸ «ἀρνητικόν» τῆς φωτογραφίας τοῦ κόσμου τῆς Φυσικῆς Θεολογίας καί, ἐπομένως, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ὡς καὶ ἡ κατάφασις, πεπερασμένη. «Ὡστε τὸ ἔσχατον καθ' αὐτὸ οὔτε τί οὔτε ποσὸν οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἔστιν οὐδὲ δὴ αἱ ἀποφάσεις καὶ γὰρ αὗται ὑπάρξουσι κατὰ συμβεβηκός»^{610*}. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, πᾶν <Ἄρρητον>, <Ἀκατάληπτον> καὶ <ἀπολύτως Ἐτερον>, πᾶν Χ καὶ στερητικὸν Ἀ—, τίθεμενον εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶναι μυστήριον, ὡς θέλει νὰ ἐκλαμβάνηται, ἀλλ' ἀρνητικὴ βεβαίωσις τῆς γνώσεώς μας, ἐν

α. «Μὴ χαθῆς ἐντὸς ἐνὸς συνειδητοῦ! Μὴ χωρίζεσαι ἐκ τῆς Ὑπερβατικότητος!»⁶⁰⁴.

β. «Ἀναφερομένη εἰς τὸν Θεόν, ἡ ὑπέρθεις γίνεται ὑποκορισμός»⁶⁰⁵.

γ. «Αὐτὸς ὁ ἀποκλεισμὸς κατηγορημάτων ὀφείλει ἀκριβῶς νὰ μὴ σημαίνει πτώχευσιν, ἀλλ' ἀποκλεισμὸν παντὸς καθορισμοῦ, ὡς περιορισμοῦ, πτωχείας καὶ σχετικότητος. Εἶναι ἄρνησις ὡς ἄρνησις ἀρνήσεως καὶ διὰ τοῦτο (ὡς λιτότης) εἰς ὕψιστον βαθμὸν θετικός»⁶⁰⁸.

* «Ἄρσις τῶν ἀποφάσεων ἐπρέσβευε κατὰ καιροῦς, μεταξὺ τῆς ὅλης χορείας τῶν ἀποφάσεων της καὶ αὐτῆ ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία: «Καὶ δὴ τῷ πρώτῳ Θεῷ... πάλιν αὐτὸν ἐκ τῶν ἀποφάσεων ἐξαιρεῖν. Εἰ μηδεὶς ἔστιν ἐκεῖνου λόγος, δῆλον ὡς οὐδ' ἡ ἀπόφασις»⁶¹¹. Οὐδὲ ἔστιν αὐτῆς καθόλου θέσις, οὔτε ἀφαιρέσις, ἀλλὰ τῶν μετ' αὐτὴν τὰς θέσεις καὶ ἀφαιρέσεις ποιοῦντες, αὐτὴν οὔτε τίθεμεν οὔτε ἀφαιροῦμεν. Αὐτὴν ὑπὲρ τὰς στερήσεις εἶναι καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀφαιρέσιν καὶ θέσιν»⁶¹². Ἡ πάντων θέσις, ἡ πάντων ἀφαιρέσεις, ἡ ὑπὲρ πᾶσαν θέσιν καὶ ἀφαιρέσιν»⁶¹³.

όροσημον, τὸ ὁποῖον ἡ γνῶσις θέτει εἰς ἑαυτὴν μετὰ πάσης λεπτομερείας καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ παρατηρεῖ ὡς ἄγνωστον, μία ignorantia, ἡ ὁποία θέλει νὰ προβληθῆ ὡς vera sapientia⁶¹⁴. «Ὁ ἀποφασιστικὸς ὀρισμὸς» οὐχὶ τῆς ἀγνοίας, ἀλλὰ «τῆς γνώσεώς μας περὶ Θεοῦ»⁶¹⁵, ἡ ἄρνησις ὡς ἀψίστη σοφία μας,⁶¹⁶ δὲν γνωρίζει ἀκόμη πόσον μυστηριώδης εἶναι ὁ Θεός⁶¹⁷. Ὁ Ἄντιδιανοητισμὸς ἐπίστευσε, ὅτι διὰ τῆς συστηματικῆς πολεμικῆς του κατενίκησε τὸν αὐτερωτισμὸν τῆς διανοίας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι αὐτὸς ὁ διανοητισμὸς παρηλλαγμένος, «διότι ἐνταῦθα ἐγείρεται ἡ γνώμη, ὅτι οὗτος κατεπαλαίσθη διὰ τῆς ἀπλῆς ἀρνήσεως, ἐνῶ τώρα εἶναι πλέον ἐπικίνδυνος, διότι δρᾷ κεκαλυμμένος καὶ ἀνενόχλητος»⁶¹⁸.

Τὸ <diminuendo> τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἐξ ἴσου πρὸς τὸ <cre-scendo> τῆς Καταφατικῆς, καταχρᾶται τοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον πιστεύει, ὅτι ὑπερβάλλει. Ὁ λόγος=λογικὴ καὶ ὁ λόγος=λέξις εἶναι ἡ κοινότης τῶν δύο Θεολογιῶν: Disputare de Deo εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῶν κρίσεως: Quidditas εἶναι ἡ οὐσία των. Ὁ λόγος αὐταπατάται ἐμφανιζόμενος ὡς ἀνίσχυρος, συγχρόνως ὅμως εἰρωνεύεται ὅσους πιστεύουν εἰς τὴν ἀδυναμίαν του. «Ὁ λόγος ἐλέγχεται καὶ ἐπικρίνεται δι' ὄλων τῶν μέσων τοῦ λόγου» καὶ παρουσιάζει συγχρόνως τὴν πίστιν εἰς ἑαυτὸν ὡς «πλήρως ταφεῖσαν»⁶¹⁹, πράγματι ὅμως προσπαθεῖ διὰ τῆς φαινομενικῆς του ἄρσεως νὰ συλλάβῃ τὸν Θεόν, νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ ἀξίωμα του ἐπὶ παντὸς δυνατοῦ εἶναι. Ἄλλοτε διὰ τῆς αὐτοκαταφάσεως καὶ ἄλλοτε διὰ τῆς αὐταρνήσεώς του, ὁ θεολόγος λόγος αὐτὸ β ε β α ι ο ὕ τ α ι. Εἴτε διὰ τῶν κ α ι - κ α ι, εἴτε διὰ τῶν ο ὕ τ ε - ο ὕ τ ε, ὁ λόγος προσπαθεῖ νὰ ἐγκλείσῃ τὸν Θεὸν ἐντός του. Ἡ θέσις καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ κόσμου, ὡς μέθοδοι ἀνιχνεύσεως τοῦ Θεοῦ, ἐκφράζουν τὴν αὐτοπεποίθησιν τοῦ λόγου εἰς τὸ ἀξιωματικὸν κύρος του, ὡς κέντρου συνειδήσεως, ἐναντι τοῦ περιεχομένου του, εἴτε χαρακτηρίζει τοῦτο ὡς ὑπερβατικόν, εἴτε τὸ ἐντάσσει εἰς τὰς ἐννοίας, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος θεωρεῖ συμβατικάς. Ὁ λόγος καὶ διὰ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ὡς θεο-λογικῆς λογικῆς, ἐκ τοῦ κόσμου τάσεως πρὸς ὑπερπήδησιν τοῦ κόσμου, παραμένει, ἐπιδεικτικῶς ἀναιρούμενος, ἀναναίρετος. Ὁ ἀποφατικὸς λόγος δὲν ἄφησε χωρὸν διὰ μίαν δυνατότητα ἄρσεώς του, οὐχὶ ἐκ μέρους του, ὥστε νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἄρσιν ὡς τρόπον γνῶσεώς τοῦ Ὑπερβατικοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ὑπερβατικοῦ, ὡς ἄρσεως τῶν περὶ Ὑπερβατικοῦ διηγήσεων τοῦ λόγου. Τῆς δυνατότητος αὐτῆς ἡ ὅλη Ἀποφατικὴ Θεολογία, ὡς ἔκφρασις τῆς βεβαιότητος τῆς ἀμφιβολίας εἰς τὴν ἰσχύν τοῦ λόγου, εἶναι προϋπόθεσις. Ἄλλ' ἡ προϋπόθεσις αὕτη θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν πραγμάτων τῆς δυνατότητος, ὅταν ἀντιληφθῇ, ὅτι ἡ ἀμφιβολία της ὀφείλει νὰ μὴ θεωρῆ ἑαυτὴν ὡς μορφήν βεβαιότητος, ἀλλ' ὡς ὑπὸ αἵρεσιν ἐρώτησιν. Ἐὰν ὁ Ἀγνωστικισμὸς προβάλλεται ἀπὸ τοῦ Kant καὶ ἐξῆς ὡς «αὐτονόητος»⁶²⁰, λαμβάνων συνειδήσιν ἑαυτοῦ θ' ἀντιληφθῇ, ὅτι ἡ βεβαιότης του εἶναι ἤδη ἡ κατάργησις του. Οἱ ἀποφατικοὶ θεολόγοι, «τοῦναντίον τοῦ ὄντος τὸ μὴ ὄν ἀποφαινό-

μενοι»^{621 α}, ὀφείλου ν' ἀντιληφθοῦν, ὅτι καὶ ἡ κατὰ τῶν ὄντων πολεμικὴ των εἶναι ὄντολογία, «ὅτι τῶν ἀδυνάτων ἦν λόγον ὄντα μηδενὸς εἶναι λόγον»^{621 β}. Ἡ ἀκύρωσις τοῦ <τί>, τῆς <quidditas>, σημαίνει συγχρόνως ἀκύρωσιν τοῦ λόγου. «Τὸν δὲ μὴ τί λέγοντα ἀναγκαιότατον, ὡς εἶπικε, παντάπασιν μηδὲν λέγειν»^{621 γ}. Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ὡς μὴ-ὄντος, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀντινομία τῆς σκέψεως. Ὁ ὄν λόγος θέλει νὰ πραγματευθῆ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ὄντοτήτός του, νὰ εἴρῃ λόγους δι' ὅ,τι αἴρει τοὺς λόγους. Ἡ ἀμυνομένη τοῦ μὴ-ὄντος ὄντολογικὴ κριτικὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας εἶναι κατ' οὐσίαν ἀντιφατικὴ αὐτοκριτικὴ, λόγος διαφερόμενος ἐαυτῷ. «Καὶ τὸν ἐλέγχοντα εἰς ἀπορίαν καθίστησι τὸ μὴ ὄν οὕτως, ὥστε, ὁπόταν αὐτὸ ἐπιχειρῇ τις ἐλέγχειν, ἐναντία αὐτὸν αὐτῷ περὶ ἐκεῖνο ἀναγκάζεσθαι λέγειν»^{621 δ}. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία κρίνει τὴν *contemplationem Dei* ὡς ἀπαράδεκτον καὶ τὴν φυσικὴν καὶ ἐνορατικὴν γινῶσιν (*cognitio naturalis-spontanea*) ὡς ἀνεδαφικὴν, ἐν τούτοις καὶ ἡ κρίσις αὐτῆ, ὡς προλεγόμενον ἐτέρου εἴδους γνώσεως τοῦ Ὑπερβατικοῦ, τῆς Ἀποφάσεως, εἶναι <ἀνεμιαία>, ἐνδεικτικὴ μιᾶς ἀμφιβολίας, ἡ ὁποία δὲν ἔμαθεν ἀκόμη ν' ἀμφιβάλλῃ δι' ἑαυτήν. Ἡ βεβαιότης τῆς ἀμφιβολίας αἴρεται διὰ τῆς ἀμφιβολίας τῆς βεβαιότητος, ὅταν ἡ αὐτοκαλουμένη ἀμφιβολία μάθῃ νὰ ἀμφιβάλλῃ. Ἡ ἀμφίβολος βεβαιότης καὶ ἡ ἀβέβαιος ἀμφιβολία, ὡς συνείδησις τοῦ Ὑπερβατικοῦ ὡς Ὑπερβατικοῦ καὶ αὐτοσυνείδησις τῆς κριτικῆς δυνάμεως ὡς ἐν-ὀρίῳ-εἶναι, θὰ κρατήσουν ἀνοικτὴν τὴν πύλην εἰσόδου ἐνὸς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἀποκαλυπτομένου, ἀνεκπορθήτου, ὀδηγητικοῦ καὶ ἀγαπῶντος Θεοῦ. Ἡ εἴσοδος αὐτῆ καλεῖται Πίστις.

Σημείωσις: Αἱ παραπομπαὶ τοῦ Κεφ. «Ἡ Ἀπόφασις» ἀναφέρονται εἰς τὸ ἤδη κυκλοφορήσαν αὐτοτελὲς ἔργον «Προλεγόμενα εἰς τὴν Ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ».